శ్రీరస్తు.

శ్రీమదుమామహేశ్వర సేవకాగ్రేసర

శ్రీనన్దికేశ్వర ప్రోక్తమయిన

అభినయదర్పణము.

ఇది భరతశాస్త్రాభిలాషులగు నిఖిలరసికులకును

ప్రియంబుగా

మహారాజరాజశ్రీ- విడవలపాటి- సుబ్బరామయ్యసెట్టిగారి

ప్రేరణమున గ్రంథాంతరముల యందలి

బహువిషయములను జేర్చి

తెనుఁగు తాత్పర్యములతోఁడ

భరతవిద్యాపాదన ప్రవీణులగు, శ్రీమాన్,

సీడామంగలం- తిరువేంకటాచార్యులవారికొమారుడగు

రాజగోపాలాచార్యులవారిచే

మూడవమారు ముద్రింపఁబడియెను.

MADRAS:

PRINTED AT THE SASTRA SANJEEVINI PRESS.

1905.

శ్రీసంతానరామపరబ్రహ్మణేనమః

పీఠిక.

శ్రీమత్సకలభువనకర్తయైనశ్రియఃపతికిం బ్రియతమంబై నిఖిలరసిక జనాహ్లాదభాజనంబైసర్వలోకవ్యాపకంబై విలసిల్లెడిభరతశాస్త్రము, శ్లో॥ శంభుర్గౌరీతథాబ్రహ్మమాధవో నందికేశ్వరః॥దత్తిలో కోహళశ్చైవయాజ్ఞవల్క్యశ్చనారదః॥హనూమాన్విఘ్నరాజశ్చషణ్ముఖోథబృహస్పతిః॥అర్జునో రావణశ్చైవ కన్యాబాణసుతాతథా॥ ఏతేభరతకర్తారో భువనేషు ప్రకీర్తితాః॥ అనగా, శివుడు, పార్వతి, బ్రహ్మ, విష్ణువు, నందికేశ్వరుడు, దత్తిలుడు-కోహళుడు, యాజ్ఞవల్క్యుడు, నారదుడు, ఆంజనేయుడు, విఘ్నేశ్వరుడు, సుబ్రహ్మణ్యుడు, బృహస్పతి, అర్జునుడు, రావణుడు, ఉషాకన్యక అనువారు భరతశాస్త్రకర్తలు అని లోకములయందుకొనియాడబడుచున్నారు. అనునీయర్థముగల ప్రమాణశ్లోకములచేతవన్నెకెక్కియున్నది, అట్లుండియుప్రకృతమునందుమనవారందరునుఅభినయవిద్యనుసాధారణవిద్యలలోనొకటిగాదలచియాదరింపకపోవుటయేగాక, అదికేవలపామరరంజకవిద్యయనియు, శిష్టులకుపరిగ్రహణీయముకాదనియు, నాట్యప్రవర్తకులకేయభ్యసనీయమనియునుల్లంఘించియున్నారనుటయెల్లవారికిని తెల్లమేకదా? మోక్షసాధకమగుయోగశాస్త్రమునుబోలినయీశాస్త్రముఇట్టిదశకువచ్చుటకునాయికానాయకవ్యాపారములనుతదంగములయినయితరవిషయములనుజూపి ధర్మమునందు ప్రవృత్తిగలుగజేయుటయేగాకగూఢార్థప్రదర్శకమునై, ఆంగికాభినయమువలనరసికులగునభిజ్ఞులకునానందప్రదమైయట్టిరసికాగ్రగణ్యులచే నాయభినయవిద్యాప్రవీణులుసన్మానింపబడువిషయముకేవలనటీప్రేష్యముగానెన్నబడుటయు, జనులమనసులందుతోచువిషయములనుఅంగచలనాదులచేదెలిసికొనుటవలనకామవికారముకలుగుననుభ్రాంతియునుకారణములగుచున్నవి. అట్లుగాకసూక్ష్మదృష్టిచేచక్కగావిచారించునెడలఈశాస్త్రము శృంగారరసాధిష్ఠానదేవతయులోకజనకుడునగుశ్రీకృష్ణదేవునిలీలావినోదములనుఆయారసానుభవములతోడనూహించితెలిసికొనుటవలనబ్రహ్మజ్ఞానమును, ఆజ్ఞానమువలనచూడబడునవియన్నియుఅస్థిరములయినవ్యాపారములు అనుతాత్పర్యమును, ఆతాత్పర్యముచేతఅట్టివ్యాపారములందువిరక్తియు,

శాంతిదాంత్యాదివిశిష్టగుణములనుజనింపగానిత్యసుఖప్రదమయినబ్రహ్మా
నందమునుబొందించుననువిషయము తేటపడునుకనుకను, నాయికానాయ
కవ్యాపారములుజ్ఞానపదార్థమునందుగురుశిష్యులయొక్క-సేవ్యసేవ
కభావబోధకములేగానియితరములుకావుఅనిబ్రహ్మాదులచేత చెప్పబడి
యున్నదికనుకను, ధర్మార్థకామమోక్షములనెడిచతుర్విధపురుషార్థ
ములకునుసాధకమును, సర్వోత్కృష్టమును దేవతాదికర్తృకమునునైన
యీభరతశాస్త్రమువెల్లవిధములచేతనుమనకుపరిగ్రహణీయమును అ
భ్యసనీయమునగును, అనివిచారించి, కాలానుసారముగాదినదినక్షీణదశ
నొందుచున్న దీనినియథోచితప్రచారమునకు తేదలచి, భరతకర్తలలో
నొకరగునందికేశ్వరునిచేతజెప్పబడిన యభినయదర్పణముఅనుగ్రంథము
నుతొలుతముద్రింపించిప్రకటించితిమి, అయినను అదియెల్లవారికి తేటతెల్ల
ముగాదెలియకయుండుటంబట్టి మ-రా-శ్రీ, విడవలపాటి-సుబ్బరామయ్య
సెట్టిగారుఅనువైశ్యశిఖామణిప్రేరేపణవలన, పతాకాదిముఖ్యహస్తముల
స్వరూపములనుదెలిపెడి చిత్రపుగురుతులనాయాహస్తములలక్షణశ్లోక
ములకుముందటజేర్చియు, గ్రంథాంతరములందుచెప్పబడిన ఆయాహస్త
ములయుత్పత్తికాలము, ఋషి, దేవతాజాతివర్ణములు, మొదలగువాని
గూర్చియు, విశేషసంయుతహస్తములను, ప్రసిద్ధరాజులహస్తములను, పు
ణ్యనదులహస్తములను, అశ్వత్థాదివృక్షహస్తములను, సింహాదిమృగహస్త
ములను, హంసాదిపక్షిహస్తములను, నక్రాదిజలజంతుహస్తములను, శిరో
భేదాద్యనేకవిషయములనుసంగ్రహించియునిట్లుచేరిననన్నూటయెనిమిది
విషయములను తెలుపునట్టి శ్లోకములకు స్త్రీబాలకాదులకుగూడ తేటగా
దెలియునట్లుసులభములైనమాటలతో తెనుగుతాత్పర్యమువ్రాసి మూ
డవమారుపెద్దఅక్షరములతో ముద్రింపించితిమి.

ఇదిగాక అభినయమునందు నవరసములు మొదలగువానిని దెలుపదగిన
భరతరసప్రకరణమనెడిగ్రంథమునునిట్లే తెనుగుతాత్పర్యముతో మాచేత
ముద్రింపబడియున్నది.

ఇట్లు,

శ్రేయోభిలాషి-నీడామంగలం-మాడభూషి-తిరువేంకటాచార్యుల
కొమారుడగు రాజగోపాలాచార్యులు,

విషయసూచిక.

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

విషయసూచికసమాప్తం.

ఈపుస్తకము వలయువారలు దిగువసంతకము చేసియుండు వారి పేరిటికివ్రాసి వి. పి. మూలకముగా తెప్పించుకొనవచ్చును.

తి॥ స్వామినాథశాస్త్రి.

శాస్త్రసంజీవినీముద్రాక్షరశాలా

నెం॥ ౩౧౩- టంకశాలవీధి.

మింట్ బిల్డింగ్ మదరాస్.

శుభమస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నన్దికేశ్వరప్రోక్తం

అభినయదర్పణం.

ఇష్టదేవతాప్రార్థనా.

శ్లో॥ ఆఙ్గికంభువనంయస్య వాచికంసర్వవాఙ్మయమ్।
ఆహార్యంచన్ద్రతారాఽదితన్నుమస్సాత్వికంశివమ్॥

తా॥ లోకము, ఏశివునియొక్క అఙ్గాభినయమో; వాగ్రూపములైనవియెల్లఏశివునియొక్క వాచికాఽభినయమో; చంద్రతారాదులుఏశివునియొక్క ఆహార్యాఽభినయమో; అటువంటిసత్వప్రధానుఁడైన శివునికినమస్కరించెదను.

ఇంద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ కళ్యాణాఽచలవాసాయ కరుణారససిన్ధవే।
నమోఽస్తునందికేశాయ నాట్యశాస్త్రాఽర్థదాయినే॥

తా॥ కైలాసపర్వతనిలయుడును దయాసముద్రుడునునాట్యశాస్త్రార్థప్రదుడునైన నందికేశ్వరునికి నమస్కరించెదను.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ॥శ్లో॥స్వాగతంతేసురాఽధీశకుశలంత్రిదివౌకసామ్।
కిమర్థమాగతంబ్రూహి భవతామమసన్నిధౌ॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? నీరాకమంచిది, స్వర్గవాసులందరునుక్షేమమా? నాదగ్గరకేమిటికివచ్చితివి చెప్పుము.

ఇన్ద్ర ఉవాచ॥శ్లో॥త్వదీయకృపయాపూర్వంనాట్యశాలామలఙ్కృతామ్।త్వదీయనర్తకస్సోఽయంత్వత్కృపామభివాఞ్ఛతి॥

తా॥ ఓయినందికేశ్వరుడా? తొల్లినీకృపారసముచేనలంకరింపబడిననర్తనశాలాఽధిపతియైన యీనీదాసుడగు నర్తకుడునీదయనుగోరివచ్చియున్నాడు.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ॥శ్లో॥ మయావిధేయంకింతస్యవదవాసవతత్వతః॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? వానికినాచేతజేయదగినదియేమున్నది - దానినిజముగజెప్పుము.

ఇన్ద్రఉవాచ॥శ్లో॥దైత్యేయనాట్యశాలాయాంస ర్తకో నటశేఖరః।
తంవిజేతుమయంనాట్య వినోదైఃక్రమవేదిభిః।
భవద్విరచితంగ్రంథంభరతాఽర్ణవమిచ్ఛతి॥

తా॥ అసురనాట్యశాలయందు నటశేఖరుడనెడునటుడుగలడు-వాని నాట్యక్రమములను దేటపరచువిన్యాసములచే జయించుటకు మీచేరచియింపబడిన భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమునపేక్షించుచున్నాడు.

నన్దికేశ్వరఉవాచ॥శ్లో॥చతుస్సహస్రసంఖ్యాకైర్గ్రంథైశ్చపరిపూరితమ్।భరతాఽర్ణవశాస్త్రంతుసుమతేశ్రుణుసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా; నాలుగువేలగ్రంథములుగల భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమునుజెప్పెదను - నీవత్యంతప్రీతిగలవాడవై వినుము.

ఇన్ద్రఉవాచ॥ శ్లో॥నన్దికేశదయామూర్తేవిస్తరాత్సంవిహాయమే ।
సంక్షిప్యనాట్యశాస్త్రార్థంక్రమపూర్వముదాహర ॥

తా॥ దయామూర్తివైననందికేశ్వరుడా! ఈగ్రంథమునుసంగ్రహించినాట్యశాస్త్రమాత్రాఽర్థములను యథాక్రమముగానాకుజెప్పుము.

నన్దికేశ్వరఉవాచ॥శ్లో॥ వదామిసుమతేదేవసంక్షిప్యభరతాఽర్ణవమ్।
దర్పణాఖ్యమిదంసూక్ష్మమవధారయసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా! భరతార్ణవమనెడుగ్రంథమును సంగ్రహించికొంచెముగాజేయబడినదర్పణమను నీగ్రంథమునుజెప్పెదను-దీనినాదరణగలవాడవై వినుము.

శ్లో॥ నాట్యంనృత్తంనృత్యమితిమునిభిఃపరికీర్తితమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా! ఇదిఋషులచేనాట్యము నృత్తము నృత్యముఅని మూడువిధములవిభాగించి జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ నాట్యంతన్నాటకేష్వేవయోజ్యంపూర్వకథాయుతమ్॥

తా॥నాట్యమనునదియెట్టిదనగా - నాటకమునందు పూర్వకథతోడవినియోగింపబడునది.

శ్లో॥ రసభావవిహీనంతునృత్తమిత్యభిధీయతే ॥

తా॥ నృత్తమనగా-రసభావములచేత తక్కువపడినదై తాళలయానుగుణ్యమైయుండునది.

శ్లో॥ రసభావవ్యంజకాఽదియుతంనృత్యమితీర్యతే॥

తా॥నృత్యమనగా-రసము,భావము,మొదలగువానితోగూడియుండునది.

శ్లో॥ ఏతత్త్రియంద్విధాభిన్నంలాస్యతాండవసంజ్ఞికమ్॥

తా॥ ఈనాట్య నృత్త నృత్యములు మూడును మరలలాస్యమనియు, తాండవమనియు రెండువిధములుగా విభజింపబడియున్నవి.

శ్లో॥ సుకుమారంతుతల్లాస్య ముద్ధతంతాండవంవిదుః॥

తా॥ కూర్చుండియభినయించునట్టివి యెల్లనులాస్యమనియు, నిలిచి యభినయించునవి యెల్లనుతాండవమనియు తెలియదగినది.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యౌనాట్యనృత్యేచ పర్వకాలేవిశేషతః॥

తా॥ నాట్యనృత్యములు రెండునుపర్వకాలములయందు తప్పకచూడదగినవి. అదిశ్రేయస్కరమునుట.

శ్లో॥ నృత్యంతత్రనరేన్ద్రాణా మభిషేకేమహోత్సవే।
యాత్రాయాందేవయాత్రాయాంవివాహేప్రియసఙ్గమే॥
నగరాణామగారాణాంప్రవేశేపుత్రజన్మని।
శుభార్థిభిఃప్రయోక్తవ్యం మాఙ్గళ్యంసర్వకర్మసు॥

తా ॥ మీదజెప్పబడినమూంటిలో మూడవదియగు నృత్యము మేలుకోరినవారిచే పట్టాభిషేకము, తిరునాళ్ల, ఊరేగింపు, దేవునియూరేగింపు, పెండ్లి, మిత్రసభ, పురప్రవేశము, గృహప్రవేశము, పుత్రోత్సవము వీనియందుజరపవలయును.

శ్లో॥ఋగ్యజుస్సామవేదేభ్యో వేదాచ్చాఽథర్వణాత్క్రమాత్ । పాఠ్యంచాఽభినయంగీతంరసాన్సఙ్గృహ్యపద్మభూః॥వ్యరీరచచ్ఛాస్త్రమిదంధర్మకామార్థసిద్ధిదం। దుఃఖార్తిశోకనిర్వేద ఖేదవిచ్ఛేదసాధనమ్॥ అపిబ్రహ్మపరానన్దాదిదమభ్యధికంభవేత్॥

తా॥ పూర్వకాలమునందు బ్రహ్మదేవుడు ఋగ్వేదమునుండివాక్యమును, యజుర్వేదమునుండి యభినయమును, సామవేదమునుండి గానమును, అథర్వణవేదమునుండి రసములను, సంగ్రహించి యీశాస్త్రమును చేసెను. ఇదిధర్మార్థకామమోక్షములను ఇచ్చునదియు కాక దుఃఖము, ఆర్తి, శోకము, నిర్వేదము, ఖేదము, మొదలైనవానిని బోగొట్టునదియు అగును. మరియుబ్రహ్మానందమునకంటె ఎక్కువైనయానందమును గలుగజేయునది. కలహము, వస్తునాశ, ప్రయత్నభంగాదులచేత గలుగునది దుఃఖము. ఇతరులుచేయుహింసాదులచేత గలుగునదిఆర్తి. మరణము మొదలగువానిచేతసంభవించునది శోకము. తనకిష్టవస్తుప్రాప్తి

కానపుడును సారహీనతతో చినపుడును కలుగునది నిర్వేదము. గతశోక కృత్యములను తలచినపుడు పుట్టునది ఖేదము.

శ్లో॥ తత్రనృత్యంమహారాజ సభాయాంకల్పయేత్సదా॥

తా॥ ఈమీదజెప్పిన మాటయందును నృత్యముమహారాజసభలో నెల్లప్పుడునుసంతోషముతో నడపుచుండవలయును. —సభాలక్షణమ్.—

శ్లో॥ సభాకల్పతరుర్భాతి వేదశాఖోపశోభితః।
శాస్త్రపుష్పసమాకీర్ణో విద్వద్భ్రమరసంయుతః॥

తా॥ సభయనెడికల్పవృక్షము వేదములనెడి కొమ్మలచేత ప్రకాశించునదియు, శాస్త్రములనెడి పుష్పములచేత నిండుకొన్నదియును, విద్వాంసులనెడి తుమ్మెదలతోఁ గూడినదియునై వెలుగుచున్నది.

శ్లో॥ సత్యాచారసభాగుణోజ్జ్వలసభా సద్ధర్మకీర్తిస్సభా
వేదాలఙ్కృతరాజపూజితసభా వేదాన్తవేద్యాసభా॥
వీణావాణివిశేషలక్షితసభా విఖ్యాతవీరాసభా
రాజద్రాజకుమారశోభితసభా రాజత్ప్రకాన్తిస్సభా॥

తా॥ సత్యములెప్పక నడపువారుగలదియును, సద్గుణములచే మెరయునదియును, మంచిదర్శనమునుకీర్తియునుగలిగినదియు, వేదముచదివిన రాజులచేత పూజింపబడినదియు, వేదాంతమునెరిగినదియు, వీణాగానము, వాచికగానము మొదలగువానితోఁ గూడినదియు, ప్రసిద్ధవీరులుగలదియు, తేజస్సుచేతవెలుగుచున్న రాజకుమారులచేత ప్రకాశించునదియు, ప్రకాశించుచున్నకాంతిగలదియుసభఅనబడును. అనఁగా సభయనునది యిన్నిలక్షణములునుగలదయి యుండవలయుననుట.

శ్లో॥ విద్వాంసఃకవయోభట్టాః గాయకాఃపరిహాసకాః।
ఇతిహాసపురాణజ్ఞాః స్సభాసప్తాఙ్గలక్షణమ్॥

తా॥ విద్వాంసులు, కవులు, పెద్దలు, పాఠకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసములను తెలిసినవారు, పురాణములను తెలిసినవారు అనునవి యేడునుసభయొక్క యేడుఅంగములుఅగును.

సభానాయకలక్షణమ్.

శ్లో॥ శ్రీమాన్ధీమాన్వివేకీవితరణనిపుణో గానవిద్యాప్రవీణః।
సర్వజ్ఞఃకీర్తిశాలీసరసగుణయుతో హావభావేష్వభిజ్ఞః।
మాత్సర్యాద్యైర్విహీనఃప్రకృతిహితసదాఽచారశీలోదయాళుః।

ధీరోదాత్తఃకలావాన్నృపనయచతురోసౌసభానాయకస్స్యాత్॥

తా॥ సంపదగలవాడును, మంచిబుద్ధిమంతుడును, యుక్తాయుక్తవివేకముగలవాడును, దానశీలుడును, గానవిద్యయందు నేర్పుగవాడును, అన్నియు తెలిసిలవాడును, కీర్తిచేతఒప్పినవాడును, సరసగుణములుగలవాడును, హావభావములయందలి తెలివిగలవాడును, మాత్సర్యాదిదుర్గుణములు లేనివాడును, ఆయాకాలమునకుదగిన మంచినడవళ్ళ నెరిగినవాడును, దయగలవాడును, ధీరోదాత్తుడును, విద్వాంసుడును, రాజనీతియందుచతురుడును, అగువాడుసభానాయకుడుఅగును. బుద్ధియనగాఅప్పటికితోచునట్టిది॥ శ్లో॥ గ్రీవారేచకసంయుక్తో భ్రూనేత్రాదివిలాసకృత్ । భావఈషత్ప్రకాశోయస్సహావఇతికథ్యతే॥ అనగామనోగతభావమును సంజ్ఞ మొదలగువానిచేదెలుపుటహావము॥ శ్లో॥ నిర్వికారస్యచిత్తస్యభావస్స్యాదతివిక్రియా॥ వికారరహితచిత్తమునకునత్యంతవికారముకలుగుటభావము॥ శ్లో॥ గమ్భీరస్స్వరసమ్పన్నః కృపావానవికత్థనః।పరకీయగుణగ్రాహీధీరోదాత్తస్సకథ్యతే॥ గంభీరుడునుఅనగాకోపసంతోషములను అభినయాదికృత్యములచేదెలుపునట్టివాడును, దేహబలముగలవాడును, పరులదుఃఖమునుజూచి యోర్వలేనివాడును, తన్నుదాబొగడుకొననివాడును, ఇతరులగుణములను తెలిసికొనువాడునైనవాడు ధీరోదాత్తనాయకుడు.

మన్త్రిలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏభానస్థిరభాషిణోగుణపరాశ్శ్రీమద్యశోలమ్పటాః।
భావజ్ఞాగుణదోషభేదనిపుణాశ్శృంగారలీలారతాః ।
మధ్యస్థానయకోవిభాస్సహృదయాస్సత్పణ్డితాభాన్తితే।
భూపాభేదవిచక్షణాస్సుకవయోయస్యప్రభోర్మన్త్రిణః ॥

తా॥ మాటనిలుకడగలవారును, సద్గుణములను గ్రహించువారును, భావము తెలిసికొనువారును, గుణదోషములను పరిశీలించుటయందు సమర్థులును, శృంగారలీలాసక్తులును, స్వజనపక్షపాతములేనివారును, నీతిపరిజ్ఞానులును, మంచిమనస్సుగలవారును, మంచిపండితులును, రాజులయొక్క అభేదవర్జనమునందు చతురులులు, పండితులును, అగుమంత్రులుఏప్రభువుదగ్గరగలరో యాప్రభువువృద్ధిపొందగలవాడు,

రజ్ఞలక్షణమ్,

శ్లో॥ ఏవంవిధస్సభానాథః ప్రాఙ్ముఖోనివసేన్సదా।

వసేయుః పార్శ్వతస్తస్య కవిమన్త్రిసుహృజ్జనాః॥

తా॥ ఇట్లు సభానాయకుడు సంతోషముతో తూర్పుముఖముగా గూర్చుండగా వానిప్రక్కలను, కవి, మంత్రి, సుహృజ్జనములుండవలయును.

శ్లో॥ తదగ్రే నటనం కార్యం తత్స్థలం రఙ్గముచ్యతే।

తా॥ ఆ రాజునకెదుట నటనము చేయవలయును. ఆ స్థలము రంగము అనబడును.

శ్లో॥ రంగమధ్యే స్థితే పాత్రే తత్సమీపే నటోత్తమః। దక్షిణే తాళధారీ చ పార్శ్వయోర్వ్దస్వమృదఙ్గికః॥ తయోర్మధ్యే గీతకారః శ్రుతికారస్తదన్తరే। ఏవం తిష్ఠేత్క్రమేణైవ నాట్యాఽఽదౌ రంగమణ్డపే॥

తా॥ రంగమంటపమునడుమ పాత్రముండగా దాని వెంబడి నటోత్తముడును, కుడితట్టు తాళగాడును, ఇరుప్రక్కలను మద్దెలగాడును, వారినడుమ పాత్రము ననుసరించి గాయకులును, వారికి వెనుక సుతిపోయువాడును, వరుసగా నుండవలయును.

పాత్రలక్షణమ్,

శ్లో॥ తన్వీ రూపవతీ శ్యామా పీనోన్నతపయోధరా। ప్రగల్భా సరసా కాన్తా కుశలా గ్రహమోక్షయోః॥ చారు తాళలయాఽభిజ్ఞా మణ్డలస్థానపణ్డితా। హస్తాఽఙ్గస్థాననిపుణా కరణేషు విరాజినీ॥ విశాలలోచనా గీతవాద్యతాళాఽనువర్తినీ। పరార్థ్యభూషాసమ్పన్నా ప్రసన్నముఖపఙ్కజా॥ నాఽతిస్థూలా నాఽతికృశా నాఽత్యుచ్చా నాఽతివామనా। ఏవం విధగుణోపేతా నర్తకీ సముదాహృతా॥

తా॥ నటించెడుపాత్రము రూపవతియు, యౌవనమధ్యస్థురాలును, బలిసినిక్కినపాలిండ్లుగలదియు, ప్రౌఢత్వముగలదియు, రసికురాలును, సొగసుగలదియు, పట్టువిడుపులందు సమర్థురాలును, తాళలయగతులను దెలిసినదియు, మండలస్థాననృత్యమందు పండితురాలును, హస్తవిన్యాసాంగవిన్యాసములయందు నేర్పుగలదియు, అవయవచాకచక్యముగలదియు, విశాలములగు కన్నులుగలదియు, గీతవాద్యతాళములననుసరించినడచునదియు, వెల్లగలసొమ్ములు ధరించినదియు, తేటయైన ముఖముగలదియు, మిగుల లావైనదిగాని మిగుల పొడువైనదిగాని మిగుల చిక్కినదిగాని మిగుల పొట్టిదిగాని కానిదియునై యుండవలెను.

అపాత్రలక్షణమ్.

శ్లో॥ పుష్పాక్షీ కేశహీనా చ పీనోష్ఠీ లమ్బకస్తనీ । అతిస్థూలాఽత్యతికృశాఽప్యత్యుచ్చాఽత్యతివామనా । కుబ్జా చ స్వరహీనా చ వేశ్యా నాట్యవివర్జితా॥

తా॥ పూలుపడియున్నకన్నులుగలదియు, తలవెండ్రుకలు లేనిదియు, బలిసినదిపెదవులుగలదియు, వ్రేలబడిన స్తనములుగలదియు, మిక్కిలిబలిసినదియు, మిక్కిలిచిక్కినదియు, మిక్కిలిపొట్టిదియు, గూనుగలదియు, హీనస్వరముగలదియు, అగువేశ్య నాట్యమునకుదగినదిగాదు.

కిఙ్కిణీలక్షణమ్.

శ్లో॥ కిఙ్కిణీ కాంస్యరచితాః తామ్రేణ రజతేన వా ।
సుస్వరాశ్చ సురూపాశ్చ సూక్ష్మా నక్షత్రదేవతాః ॥
బన్ధయేన్నీలసూత్రేణ గ్రన్థిభిశ్చ సమన్వితమ్ ।
శతద్వయం శతం వాఽపి పాదయోర్నాట్యకర్మణి ।
శతం వా దక్షిణే పాదే ద్విశతం వామపాదకే॥

తా॥ గజ్జెలు కంచువిగానైనను, రాగివిగానైనను, వెండివిగానైనను, ఉండవలయును, అవి మంచిస్వరముగలవిగాను అందమయినవిగాను చిన్నగాను ఉండవలెను. అట్టి నక్షత్రాధిదేవలుగల గజ్జెలను నల్లదారము నగ్రుచ్చి గజ్జెగజ్జెకు ముడివేయవలయును. నాట్యమాడెడి కాలములయందు పాత్రము కాళ్ళలో ఇన్నూరిన్నూరుగాని నూరునూరుగానయుండవలయును. లేక కుడికాలియందు నూరును ఎడమకాలియందిన్నూరున్నైన నుండవలయును.

నటలక్షణమ్.

శ్లో॥ రూపవాన్ మధురాఽభాషీ కృతీ వాగ్మీ పటుస్తథా। కులాంగనాసుతశ్చైవ శాస్త్రజ్ఞో మధురస్వరః॥ గీతవాద్యాఽదినృత్యజ్ఞో సిద్ధకః ప్రతిభానవాన్। ఏతాదృశగుణైర్యుక్తో నట ఇత్యుచ్యతే బుధైః॥

తా॥ చక్కనివాడును, ఇంపుగమాటలాడువాడును, పండితుడును, మాటకారియు, సమర్థుడును, కులాంగనాసుతుడును, భరతశాస్త్రపరిజ్ఞానముగలవాడును, మంచిశారీరముగలవాడును, గానవాద్యనృత్యాదులలో పూర్ణజ్ఞానముగలవాడును, పట్టుగలిగినవాడును, కల్పనాశక్తిగలవాడు నగుజనుడు పెద్దలచేత నటుడని చెప్పబడుచున్నాడు.

పాత్రబహిఃప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృదంగశ్చ సుతాళౌచ వేణుర్గీతి స్తతశ్శ్రుతిః। ఏకవీణాకింకి-
ణీశ్చ గాయకశ్చ సువిశ్రుతః ॥ ఇత్యేవమన్వయజ్ఞైశ్చ పా
త్రప్రాణా బహిస్స్మృతాః॥

తా॥ మృదంగము, మంచినాదముగల తాళములు, పిల్లనగ్రోవి, పాట, శ్రుతి, వీణ, గజ్జెలు, ప్రఖ్యాతుడైననటుడు, ఇవి నాట్యమాడెడుపాత్రమునకు బహిఃప్రాణములని చెప్పబడును,

అన్తఃప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ జవస్థిరత్వ రేఖాచ భ్రమరీదృష్టిరశ్రమః ।
మేధా శ్రద్ధా వచో గీతి స్త్వన్తః ప్రాణా దశస్స్మృతాః॥

తా॥ వడి, నిలుకడ, సమత్వము, చపలత్వము, చూపు, శ్రమములేమి, బుద్ధి, శ్రద్ధ, మంచిమాటలు, పాట ఈపదియును అంతఃప్రాణములనబడును.

నీచనాట్యలక్షణమ్.

శ్లో॥ అకృత్వా ప్రార్థనం పాత్రమాచరేద్యది నాట్యకమ్।
తన్నాట్యం నీచమిత్యాహుర్నాట్యశాస్త్రవిచక్షణాః॥

తా॥ నటించెడి పాత్రము ఇష్టదేవతా ప్రార్థనము మొదలగువానిని చేయకయే చేయు నాట్యము నీచనాట్యమని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు,

నీచనాట్యదర్శనఫలమ్.

శ్లో॥ నీచపాత్రకృతం నాట్యం యది పశ్యంతి మానవాః ।
పుత్రహీనా భవిష్యంతి జాయంతే పశుయోనిషు॥

తా॥ నాట్యవర్జితపాత్రచే చేయబడిన నాట్యమును జూచిన జనులు పుత్రహీనులై పశుయోనియందు జనింతురు.

నాట్యక్రమమ్.

శ్లో॥ తస్మాత్సర్వం సమాలోచ్య పూర్వైర్యదుదాహృతమ్।
దేవతాప్రార్థనాదీని కృత్వా నాట్యముపక్రమేత్॥

తా॥ ఆకారణమువలన పూర్వికులచేత నాట్యవిషయమునందు ఏమేమి చెప్పబడియున్నవో, వానినెల్లను చక్కగా చూచి తెలిసికొని దేవతాప్రార్థనాదులను చేసి నాట్యమునకు ప్రారంభింపవలయును.

శ్లో॥ కంఠేనాలమ్బయేద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత్ ।
చక్షుర్భ్యాం దర్శయేద్భావం పాదాభ్యాం తాళమాచరేత్ ॥

తా॥ నటించుపాత్రముకంఠము చేత గానమును హస్తాభినయము చే దానియర్థమును నేత్రములచే అందలిభావమును కాళ్ళతో తాళమునుస డపవలయును,

శ్లో॥ యతో హస్త స్తతో దృష్టిర్యతో దృష్టి స్తతో మనః ।
యతో మన స్తతో భావో యతో భావ స్తతో రసః ॥

తా॥ ఎచ్చటహస్తము వినియోగింపబడునో అచ్చటదృష్టియు ఆదృష్టియున్న చోటనే మనస్సును మనసున్న చోటనే భావమును ఉండునెడల, లరసము పుట్టును.

అభినయలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్రత్వభినయస్యైవ ప్రాధాన్యమితికథ్యతే ॥

తా॥ రసభావాదిపరిజ్ఞానవిషయమందు అభినయమేముఖ్యమని చెప్పబడుచున్నది.

అభినయశబ్దవ్యుత్పత్తిః.

శ్లో॥ అభిపూర్వస్యణీఙ్ ధాతో ఽరాఖ్యానార్థస్యనిర్ణయః।
యస్మాత్పదార్థాన్నయతితస్మాదభినయస్మృతః॥

తా॥ అభియనునుపసర్గము పూర్వమునందుగల నీఞనెడుధాతువు చే చెప్పబడునట్టిపదముల అర్థముయొక్క నిర్ణయముకలదికనుక ఆపదములయొక్క అర్థములను తెలుపుట అభినయముఅనబడును.

గ్రన్థాన్తరే.

శ్లో॥ అభివ్యంజన్విభావాను భావాదీన్నాటకాశ్రయాన్ ।
ఉత్పాదయన్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరమ్ ।
అనుకర్తృస్థితోయోర్థోభినయస్సోభిధీయతే ॥

తా॥ నాటకాశ్రయములయిన విభావానుభావాదులను తెలియజేయునదిగానురసికుల మనములకు నిరంతరరసజ్ఞానమును కలుగజేయునదిగాను అనుకర్తృనిష్ఠమైనరసభావాదులను(జూపువారియందుగల) అర్థముఅభినయమనబడును.

శ్లో॥ ఆఙ్గికో వాచిక స్తద్వదాహార్యస్సాత్వికఃపరః। చతుర్థాభినయ స్తత్రచాఽఙ్గికోఽఙ్గైర్నదర్శితః । వాచావిరచితఃకావ్యనాటకాఽదిషువాచికః ॥ ఆహార్యోహారకేయూరవేషాదిభిరలఙ్కృతిః । సాత్వికస్సాత్వికై ర్భావై ర్భావజ్ఞైశ్చనిదర్శితః॥

తా॥ ఈయభినయము, ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్వికములనినాలుగువిధముగలది. అందుఅంగములచేత జూపబడునదిఆంగికము. మాటలచేత తెలుపబడునది వాచికము, ఇదికావ్యనాటకాదులయందు గానబడుచున్నది. హారకేయూరాదుల నలంకరించుకొనుట ఆహార్యము. సాత్వికాదిభావములచేత అభినయించెడు పదభావముసాత్వికము. అనిభావజ్ఞులచేత చెప్పబడుచున్నది.

ఆఙ్గికాఽభినయత్రైవిధ్యమ్.

శ్లో॥ తత్రాఙ్గికోఽఙ్గప్రత్యఙ్గోపాఙ్గభేధా త్త్రిధామతః॥

తా॥ ఆంగికాభినయము, అంగాభినయము, ప్రత్యంగాభినయము,ఉపాంగాభినయముఅని, మూడువిధములుగలది.

అఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగాన్యత్రశిరోహస్తౌకక్షగపార్శ్వకటీతటా।
పాదావితిషడుక్తానిగ్రీవామప్యపరేజగుః॥

తా॥ ఈయంగాభినయమందు, తల,చేతులు, చంకలు, లేకపార్శ్వములు, నడుము, పాదములుఈయారును అంగములనబడును. కొందరు కంఠమును సయితముఅంగమనిచెప్పెదరు.

ప్రత్యఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ ప్రత్యంగానిత్వథస్కంధౌబాహూపృష్ఠంతథోదరమ్ ।
ఊరూజఙ్ఘైషడిత్యాహురపరేమణిబన్ధకౌ ।
జానునీకూర్పరమితిత్రయమప్యధికంజగుః ॥

తా॥ ప్రత్యంగాభినయమందుమూపులు, చేతులు, వీపు,కడుపు, తొడలు, పిక్కలు ఈయారుప్రత్యంగములు,కొందరుమణికట్లు, మోకాళ్లు, మోచేతులునుగూడ ప్రత్యంగములనిచెప్పెదరు.

ఉపాఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ దృష్టిభ్రూపుటతారాశ్చకపోలౌనాసికాహనుః। అధరోదశనాజిహ్వాచుబుకంవదనంతథా । ఉపాంగానిద్వాదశైతే శిరస్యంగాన్తరేతథా । పార్ష్ణిగుల్ఫౌతథాఙ్గుళ్యఃకరయోఃపదయోస్తలే।ఏతానిపూర్వశాస్త్రానుసారేణోక్తానివైమయా॥

తా॥ చూపు, తెప్పపాటు, నల్లగుడ్లు, చెక్కిళ్ళు, ముక్కు, దవుడలు, అధరము, దంతములు,నాలుక, గడ్డము, మొగము, శిరస్సు-ఈపం

రెండును ఉపాంగములు. వీనిఅంగాంతరములుగాగుదికాలు, చీలమండ, కాళ్లచేతులవ్రేళ్లు, అరచేతులు ఇవిపూర్వశాస్త్రమునను సరించినాచేతచెప్పబడినవి.

శ్లో॥ అంగానాంచలనాదేన ప్రత్యఙ్గోపాఙ్గయోరపి ।
చలనంప్రభవేత్తస్మాత్సర్వేషాంనాఽత్రలక్షణమ్॥

తా॥ అంగములయొక్కచలించుటవలననే ప్రత్యంగోపాంగములకు చలనముకలుగును కాబట్టి వీనికన్నిటికిని వేరువేరుగా లక్షణములుచెప్పటఅనావశ్యకము.

శ్లో॥ నృత్యమాత్రోపయోగ్యానికథ్యం తేలక్షణైఃక్రమాత్ ।
ప్రథమంతుశిరోభేదః దృష్టిభేదస్తతఃపరమ్ ।
గ్రీవాహస్తౌచ కార్యశ్చపక్షే్చ తానిప్రకాశ్యతే ॥

తా॥ నృత్యమునకుఉపయోగమైనవిమాత్రము లక్షణయుక్తముగజెప్పబడును. మొదటశిరోభేదము, దృష్టిభేదము, గ్రీవాభేదము, హస్తభేదము, వీనివలనకలిగెడుభేదములు అందుబయలుపరపబడును.

అథ నవవిధశిరోభేదాలక్ష్యన్తే.

శ్లో॥ సమముద్వాహితమధోముఖమాలోళితంధుతమ్ । కమ్పితఇచ్చపరావృత్తముత్క్షిప్తమ్పరివాహితమ్। నవధాకథితంశీర్షంనాట్యశాస్త్రవిచక్షణైః॥

తా॥ సమము, ఉద్వాహితము, అధోముఖము, ఆలోళితము, ధుతము, కంపితము, పరావృత్తము, ఉత్క్షిప్తము, పరివాహితము, అనిశిరోభేదములుతొమ్మిదివిధములుగలవిగానాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేత చెప్పబడును.

౧, సమము॥ శ్లో॥ నిశ్చలంసమమాఽఖ్యాతమున్నత్యాఽనతివర్జితమ్॥

తా॥ తలనువంపక, పొడవుగానెత్తక, కదలింపక సమముగానిలుపునది సమశిరస్సు.

వినియోగము॥ శ్లో॥ నృత్తాఽరమ్భేజపాదౌచ గర్వేప్రణయకోపయోః। స్తమ్భేనేనిష్క్రియాత్వేచసమశీర్షముదాహృతమ్॥

తా॥ నృత్తారంభము, జపాదులు, గర్వము, ప్రీతి, కోపము, స్తంభించియుండుట, క్రియారహితత్వము, వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౨,ఉద్వాహితము॥ శ్లో॥ ఉద్వాహితశిరోజ్ఞేయ మూర్ధ్వభా
గోన్నతాఽనతమ్॥

తా॥ మీదికెత్తిసమముగానిలువబడినది యుద్వాహితశిరము.

వి॥శ్లో॥ ధ్వజేచన్ద్రేచగగనే పర్వతేవ్యోమగామిషు ।
తుఙ్గవస్తునిసంయోజ్య ముద్వాహితశిరోబుధైః ॥

తా॥ ధ్వజము, చంద్రుడు, ఆకాశము, పర్వతము, ఆకాశమునసంచరించెడువస్తువు, పొడుగగుపదార్థము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౩-అధోముఖము॥ శ్లో॥ అధస్తాన్నమితంవక్త్రమధోముఖమితీరితమ్॥

తా॥ క్రిందిప్రక్కగావంచినశిరస్సు అధోముఖమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాఖేదప్రణామేషుదుశ్చిన్తామూర్ఛయోస్తథా।
అధస్థితాఽర్థనిర్దేశేయుజ్యతేజలమజ్జనే॥

తా॥ సిగ్గు, ఖేదపడుట, మ్రొక్కుట, దురాలోచనచేయుట, మూర్ఛిల్లుట, క్రిందుగానుండుపదార్థమును నిర్ణయించుట, స్నానము. వీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౪-ఆలోళితము॥శ్లో॥ మణ్డలాకారవద్భ్రాన్తమాలోళితశిరోభవేత్॥

తా॥ చక్రాకారముగాద్రిప్పబడినది యాలోళితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ నిద్రోద్వేగేగ్రహాఽవేశమదేమూర్ఛాఽతురాన్వితే।
భ్రమణేచవికల్పాఽదౌహాస్యేచాఽలోళితంశిరః॥

తా॥ తూగాడుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛపోయినవాడు, గిరగిరతిరుగుట, వికల్పాదులు, నవ్వు,వీనియందుఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౫,ధుతము॥శ్లో॥ వామదక్షిణభాగేతుచలితంతద్ధుతంశిరః॥

తా॥ ఎడమకుడిప్రక్కలకు కదలించునట్టిదిధుత శిరస్సనబడును,

వి॥శ్లో॥ నాఽస్తీతివచనేభూయఃపార్శ్వదేశాఽవలోకనే।జనాఽ
హ్వానేవిస్మయేచవిషాదేఽనీప్సితేతథా।శీతార్తేజ్వలితేభీతే
సద్యఃపీతాఽసవేతథా।యుద్ధయత్నేనిషేధేచఅమర్షేస్వాఙ్గవీ
క్షణే।పార్శ్వాఽహ్వానేచతస్యోక్తఃప్రయోగోభరతాఽగమే॥

తా॥ లేదనుట, మాటిమాటికి ప్రక్కలజూచుట, జనులనూరడించుట, ఆశ్చర్యము, ఖేదము, ఇచ్ఛలేమి, చలి, వణకుట, భయపడినది, [illegible]

దుర్తాగినకళ్లు, యుద్ధప్రయత్నము, క్రోపుడు, కోపము, అవయవము
లను జూచుకొనుట, ప్రక్కలనుండు వారలను బిలుచుట, వీనియందు శిర
స్సుఉపయోగింపబడును.

౬, కంపితము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వాఽధోభాగచలితం కల్పితం తచ్ఛిరోభవేత్॥

తా॥ క్రిందుమీదుగాగదలింపబడినది కంపితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ రోషేతిష్ఠేతివచనే ప్రశ్నసంజ్ఞోపహూతయోః ।
అవాహనే తర్జనే చ కమ్పితం తచ్ఛిరోభవేత్ ॥

తా॥ కోపము, ఉండుమనుట, అడుగుట, పిలుచుట, ఆవాహనము, బెదరించుట, వీనియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౭, పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతం శీర్షం పరావృత్తమితీరితమ్॥

తా॥ ప్రక్కగా త్రిప్పినది పరావృత్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాఽదికృతే వక్త్రప్రసారణే ।
అనాదరే కచేతూణ్యాం పరాఽవృత్తశిరోభవేత్॥

తా॥ అట్లుచేయుమనుట, కోపము, సిగ్గుమొదలైన వానివలనిచేష్ట ముఖమునుచాచుట, ఉపేక్షించుట, జడ, అమ్మలపాదివీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౮, ఉత్క్షిప్తము॥ శ్లో॥ పార్శ్వోర్ధ్వభాగచలితముత్క్షిప్తం నామశీర్షకమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలమీది భాగములందు చలింపజేయబడునది ఉత్క్షిప్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ గ్రహాణగచ్ఛేత్యాద్యర్థసూచనేపరిపోషణే।
అఙ్గీకారే ప్రయోక్తవ్యముత్క్షిప్తం నామశీర్షకమ్ ॥

తా॥ తీసికొనుము పొమ్ము అనుటమొదలగునవి, జాడచూపుట, పోషించుట, సంమతించుట, వీనియందుఉత్క్షిప్తశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౯, పరివాహితము॥ శ్లో॥ పార్శ్వర్ధ్వయోశ్చామరవన్నతంచే
త్పరివాహితమ్॥

తా॥ వింజామరమువలె ఇరుప్రక్కలకువంపబడినది పరివాహితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ మోహేచవిరహేస్తోత్రే సన్తోషేచాఽనుమోదనే।
విచారే సప్రయోక్తవ్యం పరివాహితశీర్షకమ్॥

తా॥ వలపు, ఎడబాటు, పొగడు, సంతోషము, ఒప్పుకొనుట, విచారము, వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః.

శ్లో॥ ధుతంవిధుతమాధూత మవధూతంచకంపితమ్। అకంపితోద్వాహితంచపరివాహితమంచితమ్ । నిహంచితంపరావృత్త ముత్క్షిప్తాథోముఖేతథా । లోళితంచేతివిజ్ఞేయం చతుర్దశవిధంశిరః॥తిర్యఙ్నతోన్నతంస్కంధానతమారాత్రికంసమమ్ । పార్శ్వాభిముఖమిత్యన్యద్భేదంపంచపరేజగుః॥ సౌమ్యమాలోకితంచైవతిరశ్చీనంప్రకంపితమ్ । సౌందర్యంపంచధాప్రోక్తంశిరసాంలక్షణంతథా॥భరతాదిభిరాచార్యైశ్చతుర్వింశదితీరితాః॥

తా॥ ధుతము, విధుతము, అధూతము, అవధూతము, కంపితము,అకంపితము, ఉద్వాహితము, పరివాహితము, అంచితము,నిహంచితము, పరావృత్తము, ఉత్క్షిప్తము, అధోముఖము, లోళితము,తిర్యఙ్నతోన్నతము, స్కంధానతము, ఆరాత్రికము, సమము, పార్శ్వాభిముఖము, సౌమ్యము, ఆలోకితము, తిరశ్చీనము, ప్రకంపితము, సౌందర్యము,అని శిరోభేదములు ఇరువదినాలుగువిధములుగా భరతాచార్యులు మొదలైనవారిచేజెప్పబడియున్నవి,

౧-ధుతము॥శ్లో॥ పర్యాయేణశనైస్తిర్యగ్గతముక్తంధుతంశిరః॥

తా॥ క్రమముచొప్పున మెల్లగానుఅడ్డముగాను ద్రిప్పబడునట్టిశిరము ధుతముఅనబడును.

వినియోగము॥శ్లో॥ శూన్యస్థానేక్షితేచైవపార్శ్వదేశావలోకనే। అనాశ్వాసేవిస్మయేచ విషాదేనీప్సితేతథా । ప్రతిషేధేచతత్స్యాత్తః ప్రయోగోభరతాదిభిః॥

తా॥ ఏమిలేనిచోటు, ప్రక్కలుచూచుట, ఊరటలేమి, ఆశ్చర్యము, ఖేదము, ఇచ్ఛలేమి,త్రోపుడువీనియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౨,విధుతము॥ శ్లో॥ ద్రుతగత్యధుతత్వాద్విధుతంతత్ప్రచక్షతే॥

తా॥ఆశిరస్సువడితోఅడ్డముగాద్రిప్పబడినయెడవిధుతముఅనబడును,

వి॥శ్లో॥ శీతార్తేజ్వరితేభీతేసద్యః పీతాసవేతథా॥

తా॥ చలి, వేండ్రము, పిరికివాడు, అప్పుడుత్రాగినకల్లుగలవాడు వీరియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

తా॥ నేనుచాలుదుననుట, గర్వించుట, వీనియందు ఈ శిరస్సు విని
యోగింపబడును.

౮-పరివాహితము॥ శ్లో॥ పరంమండలికాకారంభ్రామితంపరివాహితమ్॥

తా॥ చక్రాకారముగమిక్కిలిత్రిప్పబడినశిరస్సు పరివాహితమనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జాభావేభ్రమేమానే వల్లభానుకృతౌతథా।
విస్మయేచస్మితేహర్షేరోమాంచేపిప్రమోదనే॥
విచారేచవిచారజ్ఞైఃకార్యమాహురిదంశిరః॥

తా॥ సిగ్గులేమి, భ్రమము, మానము, ప్రియునిపోలిక, ఆశ్చర్యము, చిరునవ్వు, సంతోషము, పులకాంకురము, సంతోషింపజేయుట, విచారము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౯-అంచితము॥ శ్లో॥ శిరస్యాదంచితంకించిత్పార్శ్వయోర్నతకంధరమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలకును ఇంచుకవంపబడిన మెడగలశిరస్సు అంచితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దుశ్చింతామోహమూర్ఛాదౌతత్కార్యమథరేఖనే॥

తా॥ దురాలోచనము, మోహము, మూర్ఛ మొదలైనవి, పెదవిని జూచుకొనుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వుపయోగింపబడును.

౧౦ - నిహంచితము॥ శ్లో॥ ఉత్క్షిప్తబాహుశిఖరలగ్నగ్రీవంనిహంచితమ్॥

తా॥ పొడువుగనెత్తబడిన మూపుతో జేరినయెడ ఆశిరస్సు నిహంచితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విలాసేలలితేగర్వేబిబ్బోకేకిలికించితే।
మోట్టాయితేకుట్టమితేమానే స్తంభేచతద్భవేత్॥

తా॥ విలాసము, లలితము, గర్వము, బిబ్బోకము, కిలికించితము, మోట్టాయితము, కుట్టమితము, మానము, స్తంభము, వీనియందుయీశిరస్సు వినియోగింపబడును. ఇందలి విలాసము మొదలగువానిఅర్థము భరతరసప్రకరణమునందు వివరింపబడియున్నది.

౧౧-పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షంపరావృత్తంశిరోభవేత్॥

తా॥ పెడమొగముగలదిగాత్రిప్పబడినశిరస్సు పరావృత్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాదికృతేవక్త్రప్రసారణే।
పరావృత్తానుకరణేపృష్ఠతఃప్రేక్షణేభవేత్॥

తా॥ అదిచేయుమనుట, కోపము, లజ్జ మొదలగుదానిచే నగుచేష్ట,

ముఖమునుచాచుట, ఒకతట్టుతిరిగినదాని ననుకరించుట, వెనుకతట్టు చూచుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౨ - ఉత్క్షిప్తము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వవక్త్రంశిరోజ్ఞేయముత్క్షిప్తంతత్రశస్యతే॥

తా॥ మీఁదికెత్తబడినమొగముగలశిరస్సు ఉత్క్షిప్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దర్శనేతుంగవస్తూనాంచంద్రాదివ్యోమగామినామ్॥

తా॥ పొడువైనపదార్థములనుజూచుట, చంద్రుడుమొదలైనఆకాశమునందుసంచరించువానినిజూచుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౩-అధోముఖము॥ శ్లో॥ అధోముఖశిరోయత్రతత్రప్రాహురధోముఖమ్॥

తా॥ క్రిందుమొగముగావంచబడినశిరస్సుఅధోముఖముఅనబడును.

శ్లో॥ లజ్జాఖేదప్రణామేషు స్యాదన్వర్థమధోముఖమ్॥

తా॥ సిగ్గు, దుఃఖము, మ్రొక్కుట, వీనియందు ఈశిరస్సువినియోగించును.

౧౪-లోళితము॥ శ్లో॥ శిరస్స్యాల్లోళితంగర్వాధిక్యంశిథిలలోచనమ్॥

తా॥ గర్వాధిక్యముచేతతేలవేయబడినకన్నులుగలశిరస్సులోళితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ నిద్రాగమగ్రహావేశమదమూర్ఛానుతన్మతమ్॥

తా॥ నిదురవచ్చుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛ, వీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

౧౫- తిర్యఙ్నతోన్నతము॥ శ్లో॥ తిర్యఙ్నతోన్నతంప్రాప్తంశిరస్తిర్యఙ్నతోన్నతమ్॥

తా॥ అడ్డముగవంచియెత్తబడినశిరస్సుతిర్యఙ్నతోన్నతముఅనబడును.

వి॥ శ్లో॥ బిబ్బోకాదిషుకాంతానాంతత్ప్రయోజ్యంప్రచక్షతే॥

తా॥ స్త్రీలయొక్కబిబ్బోకముమొదలగువిలాసచేష్టలయందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౧౬- స్కంధానతము॥ శ్లో॥ స్కంధానతంతదాఖ్యాతంస్కంధేయన్నిహితంశిరః॥

తా॥ మూఁపుమీఁదికివంపబడినశిరస్సుస్కంధానతముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తన్నిద్రామదమూర్ఛాసుచింతాయాంచప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఆశిరస్సు నిద్ర, మదము, మూర్ఛ, చింత వీనియందు ఉపయోగింపబడును.

౧౭ - ఆరాత్రికము॥ శ్లో॥ స్కంధేతుకించిదాశ్లిష్యభ్రాన్తమారాత్రి కంమతమ్॥

తా॥ రెండుమూపులను కొంచెము తాకించి త్రిప్పబడుశిరస్సు ఆరాత్రికము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విస్మయేదృశ్యతేతస్యపరాభిప్రాయవేదనే॥

తా॥ ఆశ్చర్యము, ఇతరులయభిప్రాయము నెరుగుట వీనియందు ఈ శిరస్సునకు వినియోగము.

౧౮-సమశిరము॥ శ్లో॥స్వాభావికంసమంశీర్షంస్వభావాభినయాదిషు॥

తా॥ ఉన్నదియున్నట్టుండు శిరస్సు సమము. ఇది స్వభావధర్మమును తెలుపుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౯- పార్శ్వాభిముఖము॥ శ్లో॥ పార్శ్వాభిముఖమన్వర్థంపార్శ్వస్థస్యావలోకనే॥

తా॥ ఒకప్రక్కకుద్రిప్పబడినశిరస్సు పార్శ్వాభిముఖము అనబడును. అది ప్రక్కనుండువారినిజూచుటయందు ఉపయోగించును.

౨౦- సౌమ్యము॥శ్లో॥నిశ్చలంసౌమ్యమాఖ్యాతంనృత్తారంభేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలనములేక ఉండు శిరస్సు సౌమ్యము అనబడును. అది నాట్యారంభమందు ఉపయోగింపబడును.

౨౧- ఆలోలితము॥ శ్లో॥ సమంతాల్లోళితంయత్తదాలోళితమితీరితమ్॥

తా॥ అంతటను త్రిప్పబడినశిరస్సు ఆలోళితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ పుష్పాంజలిక్రమేచారి నటనేలవణేతథా।
ఆలోళితస్యశిరసా వినియోగోఽభిధీయతే॥

తా॥ పుష్పాంజలి క్రమము, చారినాట్యము, లావణ్యము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౨౨-తిరశ్చీనము॥శ్లో॥పార్శ్వద్వయోదూర్ధ్వభాగేచలనాత్తిర్యగీరితమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలందును మీదిత్ట్టు చలించుటగలశిరస్సు తిరశ్చీనము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జానిరూపణేనృత్తేముఖచారీయనామని।
తత్తదౌచిత్యకాలేషుతిరశ్చీనముదీరితమ్॥

తా॥ సిగ్గునుకనపరచెడిఆట, ముఖచారిఅనుఆట, వీనియందును, ఆయాతగినకార్యములందును ఈశిరస్సు చెల్లును.

౧౩, ప్రకంపితము॥ శ్లో॥ పునఃపునః ప్రచలనాత్పురోభాగేచపార్శ్వ
యోః। ప్రకంపితశిరఃప్రోక్తంనాట్యశాస్త్రేషుసమ్మతమ్॥

తా॥ ముందరికిని ఇరుప్రక్కలకును మాటిమాటికిచలించుటవలననైన శిరస్సు ప్రకంపితము అనబడును.

వి॥ శ్లో॥ అద్భుతాఖ్యరసేగీతేప్రబంధేభ్రమరేతథా।
ప్రత్యర్థియుద్ధభావేపిప్రకంపితశిరోభవేత్॥

తా॥ ఆశ్చర్యరసము, పాట, ప్రబంధమునువినుట, తుమ్మెద, శత్రుయుద్ధభావము, వీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

౧౪, సౌందర్యము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వాభిముఖవిన్యాసాత్పశ్చాద్భాగేన
చాలనాత్। సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తఃసర్వనాట్యేప్రశస్యతే॥

తా॥ క్రిందుమీదులకుత్రిప్పుటవలనవెనుకతట్టుచలించుటగలదిసౌందర్యశిరస్సుఅనియెల్లనాట్యములందు ప్రశంసచేయబడుచున్నది.

వి॥ శ్లో॥ కారణాభినయేహస్తభ్రమణాఖ్యేచనర్తనే।
సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తంయోగాభ్యాసేషుయుజ్యతే॥

తా॥ కారణాభినయము, హస్తభ్రమణముఅనుఆట, యోగాభ్యాసమువీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

అథాష్టదృష్టిభేదాలక్ష్యన్తే.

శ్లో॥ సమమాలోకితంసాచీప్రలోకితనిమీలితే। ఉల్లోకితాఽనువృత్తేచతథాచైవాఽవలోకితమ్ ॥ ఇత్యష్టదృష్టిభేదాస్యుఃకీర్తితో భరతాఽగమే॥

తా॥ సమము, ఆలోకితము, సాచి, ప్రలోకితము, నిమీలితము, ఉల్లోకితముఅనువృత్తము, అవలోకితము, అనిదృష్టి యెనిమిదివిధములుగలదిగా భరతశాస్త్రమునందుజెప్పబడినది.

౧, సమము॥ శ్లో॥ వీక్షితంసురనారీభిస్సమానంసమవీక్షణమ్॥

తా॥ దేవతాస్త్రీలవలెరెప్పపాటులేకచూచుటసమదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ నాట్యాఽరమ్భేతులాయాఞ్చఅన్యచిన్తావినిశ్చయే।
ఆశ్చర్యేదేవతారూపేసమదృష్టిరుదాహృతా ॥

తా॥ నాట్యారంభము, త్రాసునుచూచుట, ఇతరచింతనునిశ్చయించుట, ఆశ్చర్యము, దేవతారూపము వీనియందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౨,ఆలోకితము॥శ్లో॥ ఆలోకితంభ వేదాశుభ్రమణంస్ఫుటవీక్షణమ్॥

తా॥ వడితోడితిరుగుడుగలస్పష్టమైనచూపు ఆలోకితముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ కులాలచక్రభ్రమణే సర్వవస్తుప్రదర్శనే।

ఇచ్ఛాయాంచప్రయోక్తవ్యమాలోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కుమ్మరిసారెతిరుగుట, అన్నివస్తువులనుజూపుట, ఇచ్ఛవీనియం దుఈదృష్టివినియోగింపబడును.

3,సాచి॥శ్లో॥ స్వస్థానేతిర్యగాకారమపాఙ్గచలనక్రమాత్।

సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయానాట్యశాస్త్రార్థకోవిదైః॥

తా॥ స్వస్థానమందుండి కడకంటివరకు అడ్డముగాచలించునది సాచీదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఇఙ్గితేశ్మశ్రుసంస్పర్శేశరలక్ష్యేఽంశుకేస్మృతౌ।

సూచనాయాంచకులటానాట్యేసాచీనిరీక్షణమ్॥

తా॥ అభిప్రాయము, మీసముదువ్వుట, గురి,వస్త్రము, తలపు,సయిగ, రంకులాడియాట, వీనియందుఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౪,ప్రలోకితము॥శ్లో॥ప్రలోకితంపరిజ్ఞేయంచలనాత్పార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందును చలించునట్టిదృష్టిప్రలోకితమనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనేదిశసంజ్ఞికే।

చలనేబుద్ధిజాడ్యేచప్రలోకితనిరీక్షణమ్ ॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండువస్తువులనుజూచుట, సయిగచేయుట, కదలుట, కలవరము, వీనియందుఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౫-నిమీలిత॥శ్లో॥ దృష్టేరర్థవికాసేనిమీలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగముకన్నుదెరచిచూచెడిచూపునిమీలితయనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఋషివేషేపారవశ్యేజపేధ్యానేనమస్కృతౌ।

ఉన్మాదేసూక్ష్మదృష్టానిమీలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ ఋషివేషము, పరవశత్వము, జపము, ధ్యానము, నమస్కారము,చిత్తచలనము,సూక్ష్మదృష్టి,వీనియందుఈదృష్టిఉపయోగింపబడును.

౬,ఉల్లోకితము॥శ్లో॥ ఉల్లోకితమితిజ్ఞేయమూర్ధ్వభాగోన్నతాఽనతమ్॥

తా॥ మీదికినిక్కించివంపబడినదృష్టి ఉల్లోకితముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ ధ్వజాఽగ్రేగోపురేదేవమణ్డపేపూర్వజన్మని।

ఔన్నత్యేచగ్నిశాదాచ ఉల్లోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ ధ్వజముకొన, గోపురము, దేవమండపము, పూర్వజన్మము, పొడుగు-వెన్నెల మొదలగునవి వీనియందు-ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౭, అనువృత్తము॥శ్లో॥ఊర్ధ్వాఽధోవీక్షణం వేగాదనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ క్రిందమీదుగాజూచునట్టి వడిగచూపుఅనువృత్తముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ కోపదృష్టౌ ప్రియామన్త్రేఽప్యనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కోపముతోజూచుట, ప్రీతితో పిలుచుట, వీనియందు-ఈదృష్టివినియోగించును.

౮, అవలోకితము॥శ్లో॥అధస్తాద్దర్శనంయత్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుచూచెడిచూపు అవలోకితముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఛాయాఽఽలోకేవిచారేచ శయ్యాయాంపఠనక్రమే।
స్వాఽఙ్గావలోకనేయానేష్యవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ నీడనుచూచుట, విచారము, పాన్పు, చదువుట, తనయవయవములనుజూచుకొనుట, పోవుటవీనియందు ఈదృష్టివినియోగింపబడును.

గ్రన్థాన్తరస్థదృష్టిభేదాః.

శ్లో॥ సమాప్రలోకితాస్నిగ్ధాశృంగారాలోకితాద్భుతా। కరుణా విస్మయాదృష్టావిషణ్ణాచభయానకా। సాచీద్రుతావీరరౌద్రే దూరేంగితవిలోకితా । వితర్కితాశంకితాచఅభితప్తానలోకితా । శూన్యాహర్షోగ్రవిభ్రాన్తాశాన్తామీలితసూచనా।లజ్జితామలినాత్రస్తామ్లానాముకుళకుఞ్చితే । ఆకాశాత్వర్ధముకుళాఅనువృత్తాచవిప్లుతా। జిహ్మావికోశామదిరాహృద్యా లలితసంజ్ఞికా। చతుశ్చత్వారింశతీతిదృష్టిభేదాఃప్రకీర్తితాః॥

తా॥ సమ, ప్రలోకిత, శృంగార, స్నిగ్ధః, ఉల్లోకిత, అద్భుత, కరుణ, విస్మయ, దృష్ట, విషణ్ణ, భయానక, సాచి, ద్రుత, వీర, రౌద్ర, దూర, ఇంగిత, విలోకిత, వితర్కిత, శంకిత, అభితప్త, అవలోకిత, శూన్య, హర్ష, ఉగ్ర, విభ్రాంత, శాంత, మీలిత, సూచన, లజ్జిత, మలిన, త్రస్త, మ్లాన, ముకుళ, కుంచిత, ఆకాశ, అర్ధముకుళ, అనువృత్త, విప్లుత, జిహ్మ, వికోశ, మదిర, హృద్య, లలిత, అనిదృష్టిభేదములు నలువదినాలుగు.

౧, అందు, సమ॥శ్లో॥వీక్షితంసురనారీవత్సమాచేదభిధీయతే॥

తా॥దేవతాస్త్రీవలెరెప్పపాటులేకచూడబడినదిసమదృష్టియనబడును.

విని॥శ్లో॥ సమాదిషుప్రయోక్తవ్యమితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ సమముగజూచుట మొదలైనవానియందు ఈదృష్టివినియోగింపబడునని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదరు.

౨,ప్రలోకిత॥శ్లో॥ ప్రలోకితాపరిజ్ఞేయాదశనంపార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుజూచెడిచూపుప్రలోకిత యనబడును,

విని॥శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండు వస్తువులు మొదలైనవానినిజూచుటయందు ఈదృష్టి వినియోగించును.

౩,స్నిగ్ధ॥శ్లో॥ సహర్షాసాభిలాషాచమనోజ్ఞాన్తఃప్రకాశినీ ।
స్మరోద్రేకాభవేత్స్నిగ్ధా స్నిగ్ధాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ సంతోషముతోడను అభిలాషముతోడను గూడినదియు, మనోజ్ఞతగలదియు, అంతర్వికాసముగలదియు, మన్మథోద్రేకముగలదియు నైన దృష్టిస్నిగ్ధయనబడును. ఇదిస్నేహముగల వస్తువు మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౪,శృంగార॥శ్లో॥ హర్షోత్పన్నప్రమోదోత్థా కామంకామవశంవదా । శృంగారదృష్టిఃకాన్తానాంభ్రూక్షేపాపాఙ్గసమ్భవా॥
భవేన్మనోభవావిష్టకామినీవీక్షణాదిషు॥

తా॥ సంతోషమువలనబుట్టిన సుఖవిశేషమునందుగలిగినదియు, మిక్కిలిమన్మథాధీనమైనదియు, కనుబొమ్మలు నిక్కించుటగల మనోజ్ఞురాండ్రకడగంటి చూపువలనగలిగినదియునైన చూపుశృంగారదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిమన్మథావేశముగల స్త్రీలనుజూచుట మొదలగువానియందుచెల్లును.

౫,ఉల్లోకిత॥శ్లో॥ ఉల్లోకితాపరిజ్ఞేయాఊర్ధ్వభాగావలోకనమ్॥

తా॥ మీదిభాగముజూచుటగలది ఉల్లోకితదృష్టియనబడును.

విని॥శ్లో॥ అత్యున్నతాదివస్తూనాంపూర్వజన్మనియుజ్యతే॥

తా॥ పొడువులగుపదార్థములనుజూచుటయందును, పూర్వజన్మమునుతలచుటయందును, ఈదృష్టి చెల్లును,

౬,అద్భుత॥శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపక్ష్మాన్తా విస్మయోత్క్షిప్తభూలతా।
సవికాససమాదృష్టిరద్భుతేతిప్రకల్ప్యతే॥

తా॥ కొంచెమువంపబడిన రెప్పలకొనలును, ఆశ్చర్యముచేత నెత్త

బడికనుబొమ్మలునుగల విలాసముతోడి సమమైనచూపు అద్భుతదృష్టి
యనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞైరద్భుతాదిషుకీర్తితా॥

తా॥ ఈదృష్టి ఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౭,కరుణ॥శ్లో॥ విస్రస్తోర్ధ్వప్రపాదాస్యాచ్ఛభామన్థరతారకా।
నాసావలోకినీదృష్టిః కరుణాకరుణారసే॥

తా॥ దిగువకువ్యాపించినదియు, సగముతెరవబడినదియు, కన్నీళ్ళు
గలదియు, మాంచిదియు, మెల్లగాతిరుగుచున్న నల్లగ్రుడ్డుగలదియు, ము
క్కుకొనయందు నిలువబడినదియునైనచూపు కరుణాదృష్టియనబడును.
ఈదృష్టికరుణారసమునందు వినియోగపడును.

౮,విస్మయా॥శ్లో॥ ఉద్ధతారచనాత్యర్థంసమావికసితాతథా।
విస్పష్టపుటయుగ్మాచవిస్మయావిస్మయాదిషు॥

తా॥ మిక్కిలినిక్కునుచూపునదియు, సమమయినదియు, వికాసము
గలదియు, చక్కగాతెరవబడిన రెప్పలుగలదియునైనచూపువిస్మయదృ
ష్టియనబడును. ఈదృష్టి ఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౯,దృప్త॥శ్లో॥ స్థిరావికాసనహితానిశ్చలీకృతతారకా।
స్వసన్నివేశినీదృప్తాదృష్టిరుత్సాహగోచరా॥

తా॥ నిలుకడగలదియు, వికాసముతోగూడినదియు, చలింపనినల్ల
గ్రుడ్డుగలదియు, స్వస్థానగతమయినదియునైన దృష్టిదృప్తయనబడును.
ఇదిఉత్సాహమందుచెల్లును.

౧౦,విషణ్ణా॥శ్లో॥ విస్తారితపుటద్వన్ద్వావిస్రస్తాననిమేషణా।
స్తబ్ధతారామనాగ్దృష్టిర్విషణ్ణేతినిగద్యతే॥

తా॥ విరిసినరెప్పలును, తొలగినరెప్పపాట్లును, చలింపని నల్లగ్రుడ్లు
నుగలదివిషణ్ణాదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ విషాదేచైవచింతాయాం దృష్టిరేషాప్రకీర్తితా॥

తా॥ ఖేదమునందును,విచారమునందును,ఈదృష్టివినియోగించును.

౧౧,భయానక॥శ్లో॥ స్తబ్ధోద్వృత్తపుటాత్యర్థంచఞ్చలాత్ఫుల్లతారకా।
భయానకాభవేద్దృష్టిః భృశంభీతేభయానకే॥

తా॥ చలింపనిమీదికి ఎత్తబడినరెప్పలతో మిక్కిలిచలించుచు వి
కాసమునొందియున్న నల్లగ్రుడ్లుగల చూపుభయానకదృష్టియనబడు

ను. ఇదిమిక్కిలిభయపడిన దానియందును, భయానకరసమునందును, వినియోగపడును.

౧౨, సాచి॥ శ్లో॥ సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయా అపాఙ్గచలనక్రమాత్।
ఇఙ్గితాదిష్వియం ప్రోక్తా భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ క్రమముగాకడకంటివరకు చలించునదిసాచీదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిజాడచూపుడ మొదలైనవానియందు వినియోగించునని భరతశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు.

౧౩, ద్రుత॥ శ్లో॥ తారాద్వయస్యచలనాద్ద్రుతదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ రెండునల్లగ్రుడ్ల యొక్క చలనముగలదిద్రుతదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఏతస్యావినియోగస్తుసమ్భ్రమాదిషుకీర్తితా॥

తా॥ ఈదృష్టి సంభ్రమము మొదలైనవానియందువినియోగింపబడును.

౧౪, వీర॥ శ్లో॥ దీప్తావికసితాఫుల్లామధ్యాగామ్భీర్యశాలినీ।
వీరావీరరసేప్రాహురశుద్ధాసమతారకా॥

తా॥ వులుగునదియు, తేటయయినదియు, విరిసినదియు, ఉగ్రమును శాంతమునుగాక మధ్యస్థమైయుండునదియు, లోపలనణగినయభిప్రాయముగలదియు, కలకలేనిదియు, సమములయిన నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైన చూపువీరదృష్టియనబడును. యీదృష్టివీరరసమునందువినియోగించును.

౧౫, రౌద్ర॥ శ్లో॥ అస్నిగ్ధాలోహితాక్రూరానిస్తబ్ధపుటతారకా।
భ్రుకుటీకుటిలోద్వృత్తారౌద్రారౌద్రేదృగుచ్యతే॥

తా॥ ప్రీతిలేనిదియు, ఎరుపయినదియు, క్రూరమయినదియు, చలించెడిరెప్పలు నల్లగ్రుడ్లుగలిగినదియు, వంకరైనకనుబొమలుగలిగినదియు మీదికి తెరవబడియున్నైన చూపురౌద్రదృష్టియనబడును. యీదృష్టిరౌద్రరసమునందు వినియోగించును.

౧౬, దూర॥ శ్లో॥ కిఞ్చిదూర్ధ్వవికాసేనదూరదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ కొంచెముమీదికెత్తబడినచూపు దూరదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ దూరావలోకనేప్రోక్తాభావశాస్త్రవిచక్షణైః॥

తా॥ దూరమునునుండు వస్తువులను జూచుటయందు యీదృష్టివినియోగపడును.

౧౭, ఇంగిత॥ శ్లో॥ సహర్షేణేఙ్గితదృష్టిస్స్యాత్కటాక్షచలనక్రమాత్।
ఇంగితాదిష్వియంభావనేతృభిస్సముదాహృతా॥

తా ॥ కడకన్నులచలనమువలన సంతోషముతో గూడిన చూపు ఇంగిత దృష్టిఅనబడును. ఇది జాడచూపుట మొదలైనవానియందు వినియోగింపబడును.

౧౮- విలోకిత॥ శ్లో॥ వీక్షణంపృష్ఠభాగేయ త్తద్విలోకితముచ్యతే।
ఇయందృష్టిర్భవేత్పశ్చాద్దేశవృత్త్యవలోకనే॥

తా॥ వెనుకతట్టు చూచునట్టిచూపు విలోకితదృష్టియనబడును. ఇది వెనుకతట్టు ఉండువానినిజూచుటయందు వినియోగపడును.

౧౯- వితర్కిత॥ శ్లో॥ వికాసితోద్వృత్తపుటాత్తథైవోత్ఫుల్లతారకా।
త్రాపితాసమతారాచదృష్టిర్జ్ఞేయావితర్కితా॥

తా ॥ తేటమై మీదికి తెరవబడిన రెప్పలు గలదియు, ప్రకాశములైననల్లగ్రుడ్లుగలడియు, భయముతో గూడినదియు, సమములైన నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైన చూపు వితర్కితా దృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞైరూహాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టి ఊహించుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౨౦-శఙ్కిత॥ శ్లో॥ కిఞ్చిచ్చలాస్థిరాకిఞ్చిదున్నతాతిర్యగాయతా।
గూఢాచకితతారాచ శఙ్కితాదృష్టిరుచ్యతే॥

తా॥ కొంచెము చలనము గలదియు, కొంచెము నిలుకడగలదియు నిక్కినదియు, అడ్డపువిరివిగలదియు, మరుగైనదియు, బెదరును తోపించెడి నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైనచూపు శంకిత దృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శఙ్కాదిషుప్రయోక్తవ్యాప్రోక్తానాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ఇదిశంక మొదలయినవానియందు వినియోగింపబడును.

౨౧- అభితప్త॥ శ్లో॥ పుటప్రచలనంయత్రతారకాదర్శనాలసా।
అభితప్తాసకృద్దృష్టిర్నిర్వేదప్రముఖేష్వియమ్॥

తా॥ రెప్పలకదలికయునల్లగ్రుడ్లతోపికయుగలమెల్లనిచూపుఅభితప్త దృష్టియనబడును. ఇదివిసుగుమొదలగువానియందువినియోగించును.

౨౨- అవలోకిత॥ శ్లో॥ అధస్తాద్దర్శనంయత్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుగచూచెడిచూపు అవలోకితదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ వినియోగోఽభవేదస్యావిచారపఠనాదిషు॥

తా॥ ఈదృష్టివిచారము చదువుటమొదలైన విషయములందువినియోగించును.

నన్దికేశ్వరప్రోక్తాఽభినయదర్పణమ్.

౨౩- శూన్య॥ శ్లో॥ సమతారాపుటా బాహ్యాలిష్కమ్పా శూన్యదర్శనా।
బాహ్యార్థగ్రహణేచ్ఛేయం శూన్యదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ సమములైన నల్లగ్రుడ్లును రెప్పలును గలదియు, బయలుపడినదియు, చలనములేనిదియు, శూన్యమును చూచునదియు నైన చూపు శూన్యదృష్టి యనబడును. ఇది బాహ్యార్థగ్రహణమునందు వినియోగించును.

౨౪- హృష్ట॥ శ్లో॥ చఞ్చలా దృశ్యతే యత్ర రుచిరా చనిమేషభాక్।
ఈషత్సఙ్కుచితా దృష్టిర్హృష్టా హాసే ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలించునదియు, మనోహరమయినదియు, రెప్పపాట్లు గలదియు, కొంచెము వంచబడినదియు నైన చూపు హృష్టదృష్టి యనబడును. ఈదృష్టి నవ్వునందు వినియోగపడును.

౨౫- ఉగ్ర॥ శ్లో॥ సమ్యగ్వికసితాక్షిశ్చ సాపాఙ్గద్వయశోణిమా।
ఉగ్రదృష్టిస్సమాఖ్యాతా ఉగ్రాదిషు నియుజ్యతే॥

తా॥ లెస్సగా వికసించినదియు రెండుకనుగొనలందును ఎరుపుగలదియు నైనచూపు ఉగ్రదృష్టి యనబడును. ఇది ఉగ్రము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨౬- విభ్రాంత॥ శ్లో॥ చలత్తారా చ విభ్రాన్తా దృష్టిర్విస్రంభదర్శనా॥
మధ్యే స్యాద్వికలోత్ఫుల్లా విభ్రాన్తా సంభ్రమాదిషు॥

తా॥ చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లు గలిగినదియు, భ్రమించునదియు, ప్రీతి నిగనబరుచునదియు, నడుమనడుమ వెలవెలపాటును తేటదనమును గలిగినదియునైన చూపు విభ్రాంతదృష్టి యనబడును. ఇది సంభ్రమము మొదలైనవానియందు వినియోగపడును.

౨౭- శాంత॥ శ్లో॥ క్రమమాణపుటాసన్నా కిఞ్చిచ్చఞ్చలలోచనా।
చలత్తారా కృతాపాఙ్గా దృష్టిశ్శాన్తా శమాదిషు॥

తా॥ క్రమమయిన రెప్పలకూడిక గలదియు, కొంచెము చలించుచున్నట్టి కన్నులు గలిగినదియు, చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లు గలిగినదియునైనచూపు శాంతదృష్టి యనబడును. ఇది శమము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨౮- మీలిత॥ శ్లో॥ దృష్టేరర్ధవికాసేన మీలితా దృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగము తెరవబడిన కన్నులు గలది మీలితదృష్టి యనబడును,

వివి॥ శ్లో॥ పారవశ్యాదిభావేషు ప్రయోక్తవ్యా నిమీలితా॥

తా॥ పరవశత్వము మొదలైనభావములయందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౨౯- సూచనా॥ శ్లో॥ హస్తాభియోగచలనాత్కించిన్ముకుళితాకృతిః।
సూచనాదృష్టిరాఖ్యాతా సూచనాదిషు యుజ్యతే॥

తా॥ చేసైగననుసరించికొంచెముమూయబడినకన్నులుగలది సూచనాదృష్టియనబడును. ఇదిజాడచూపుట మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౩౦- లజ్జిత॥ శ్లో॥ పతితోర్ధ్వపుటా వ్రీడా అధరచ్యుతతారకా।
కించిత్కుంచితపక్ష్మాగ్రా లజ్జితా లజ్జితాదిషు॥

తా॥ వాలినమీది రెప్పలును, సిగ్గువలనవాల్పబడిననల్లగ్రుడ్లును కొంచెముముడిగినరెప్పలకొనలుగలది లజ్జితదృష్టియనబడును. ఈదృష్టి సిగ్గుపడినది మొదలైనవానియందువినియోగించును.

౩౧- మలిన॥ శ్లో॥ మలినాంతా చలత్పక్ష్మా కించిన్ముకుళితాకృతిః।
అక్ష్యాచాకృష్టతారా దృఙ్మలినా దృశ్యతే స్త్రియామ్॥

తా॥ సంకోచించినకనుగొనలును చంచలములైన రెప్పలునుగలిగి కొంచెముముడిగినకన్నులచేఆకర్షింపబడిననల్లగ్రుడ్లుగలది మలినదృష్టియనబడును. ఇది స్త్రీయందుగనబడును.

౩౨- త్రస్త॥ శ్లో॥ అంతర్వికసితా పూర్వం పశ్చాద్విరళతారకా।
త్రస్తా త్రాసమదేదృష్టిస్సమోద్వృత్తపుటద్వయా॥

తా॥ తొలుతవికాసముగలదై పిమ్మటచలించుచున్ననల్లగ్రుడ్లతోసరిగామీదికెత్తబడినరెప్పలుగలది త్రస్తదృష్టియనబడును. ఇదిభయము మందునుమదమునందును చెల్లును.

౩౩- మ్లాన॥ శ్లో॥ శిథిలాముక్తరచలా క్రమాన్నిర్భుగ్నతారకా।
పక్ష్మాగ్రభూపుటా మ్లానా యోజ్యా మ్లానాదికేష్వియమ్॥

తా॥ సడలినకొంచెపుకదలికతో క్రమముగా సోలుచున్ననల్లగ్రుడ్లుగలిగి రెప్పలకొనలనంటుచున్నకనుబొమ్మలుగలది మ్లానదృష్టి యనబడును. ఇదివాడినవస్తువులందు చెల్లును.

౩౪- ముకుళ॥ శ్లో॥ స్ఫురదాసక్తపక్ష్మాగ్రా సౌమ్యా మీలితతారకా।
మీలితోర్ధ్వపుటా దృష్టిరానందే ముకుళా భవేత్॥

తా॥ కదలుచున్నరెప్పలకొనలచేరికయును, తిన్నదనమును, కలసినన

ల్లగ్రుడ్లును,మూయబడిన పైరెప్పలునుగలది ముకుళదృష్టియనబడును. ఇది యానందమునందువినియోగించును.

౩౫- కుఞ్చిత॥ శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపక్ష్మాగ్రపుటాత్యర్థంనికుఞ్చితా।
తారాభ్యాంకుఞ్చితాదృష్టిరనిష్టాసూయతాదిషు॥

తా॥ కొంచెము వాల్పబడినకొనరెప్పలునుమిక్కిలిలోగొనబడినసల్ల గ్రుడ్లునుగలదికుంచితదృష్టియనబడును. ఇదిఅనిష్టమునందునుఅసూయ తమొదలైనవానియందునువినియోగపడును.

౩౬- ఆకాశ॥ శ్లో॥ ఆకాశదృష్టిరాకాశే బహులవ్యాపృతతారకా।
ఏషా స్యాకాశసఞ్చారివస్త్వాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టిఆకాశమునందును,మీదిభాగమునందుసంచరించెడివ స్తువులందును చెల్లును.

౩౭- అర్ధముకుళ॥ శ్లో॥ సస్మితాచభవేత్తారాకిఞ్చిదున్మిషితాపుటా।
స్యాదర్ధముకుళాదృష్టిశ్చానందాఘ్రాణగోచరా॥

తా॥ చిరునవ్వుతో మీదికికూరుకొనబడుచున్న రెప్పలుగలదిఅర్ధ ముకుళదృష్టియనబడును.ఇదిఆనందాఘ్రాణములకు గోచరమైయుండును.

౩౮-అనువృత్త॥శ్లో॥అనువృత్తాయదుక్తంతద్భూయోభూయోనిరీక్షణం॥

తా॥ మాటిమాటికిచూచుటగలది అనువృత్తదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ త్వరాదిషుప్రయోక్తవ్యాకలితాభావకోవిదైః॥

తా॥ ఇదితత్తరపాటు మొదలగువానియందువినియోగింపబడును.

౩౯- విప్లుత॥ స్ఫురితోత్ఫుల్లపతితపుటాదృగ్విప్లుతాభవేత్॥

తా॥ కదలింపబడివిరిసివాలబడినరెప్పలుగలదివిప్లుతదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ ఏషాతుసర్వవస్తూనాంసౌందర్యాద్యవలోకనే॥

తా॥ ఈదృష్టిఅన్నివస్తువులయొక్కసౌందర్యాదులను జూచుటయం దుచెల్లును.

౪౦॥ జిహ్మ॥ శ్లో॥ ఆకుఞ్చితపుటాగూఢతిర్యక్సంధరలోకినీ।
జిహ్మాదృగ్గూఢతారాస్యాగూఢాఘ్రాణసూయతాదిషు॥

తా॥ అంతటనువాల్పబడినరెప్పలుగలిగిపయికితెలియక అడ్డముగా నుమెల్లగానుచూచుటగలదిజిహ్మదృష్టియనబడును. ఇదిగూఢాఘ్రాణముల యందునఅసూయమొదలైనవానియందును చెల్లును.

౪౧. వికోశ॥ శ్లో॥ అనిమేషాచలత్తారావ్యాకోచితపుటద్వయా।

వికోశాఖ్యా భవేద్దృష్టిః హాహాదిషు నియుజ్యతే॥

తా॥ రెప్పపాటులేనిదియు, చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లుగలదియు, సంకుచితములైన రెప్పలుగలదియునైన చూపు వికోశదృష్టి యనబడును. ఇది సంతోషము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౪౨- మదిర. శ్లో॥ అఘూర్ణితామాగిర్ణతామధ్యాత్క్షుద్ధాక్షీకుంచితాచలా।
మునినాకీర్తితా దృష్టిః మదిరా తరుణే మదే॥

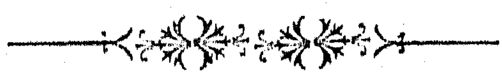
తా॥ ఒప్పిదముసు దిక్కులుజూచుటయు కలతపాటునుగలదియు, మధ్యస్థనుయి క్రిందికివాల్పబడినదియు, బెదరుగలదియునైన చూపు మదిరాదృష్టి యనబడును. ఇది తరుణమదమునందు చెల్లును.

౪౩- హృద్య॥ శ్లో॥ అన్యవస్థితసభ్రూభ్యాంతా మనాస్ఖలితతారకా।
ఆకుంచితపుటా హృద్యా మధ్యమాదిషు యుజ్యతే॥

తా॥ నిలుకడలేనిదై బెడబాటుగలిగి కొంచెము చలింపజేయబడిన నల్లగ్రుడ్లును వంపబడిన రెప్పలునుగల మనోజ్ఞమైనచూపు హృద్యదృష్టి యనబడును. ఇది మధ్యములైన వస్తువులయందు చెల్లును.

౪౪- లలిత॥ శ్లో॥ భ్రూక్షేపాకుంచితాపాఙ్గా స్మితాస్మరకృతేన చ।
వికాసేనాన్వితా దృష్టిః లలితా లలితాదిషు॥

తా॥ కనుబొమ్మలకదలికచే ముడుగజేయబడిన కడకన్నులు మన్మథవికారమువలని చిరునవ్వును, తేటదనమునుగలది లలితదృష్టి యనబడును. ఇది ఆనందకరములైన వస్తువులయందు చెల్లును.

అథ గ్రంథాన్తరస్థభ్రూభేదా నిరూప్యంతే.

శ్లో॥ సహజా పతితోత్క్షిప్తా చతురా రోచితా తథా।
కుంచితేతి షడేవాత్ర భ్రూచాతుర్యవతీ క్రియా॥

తా॥ సహజ, పతిత, ఉత్క్షిప్త, చతుర, రోచిత, కుంచిత, అని భ్రూభేదములు (కనుబొమలచతురత్వముగల క్రియలు) ఆరువిధములుగా జెప్పబడుచున్నది.

౧- సహజ॥ శ్లో॥ సహజా స్యాత్స్వభావభ్రూః వికారరహితా ముఖే।
సహజాదిషు యుజ్యేత ఇతి భావవిదో విదుః॥

తా॥ ముఖమందే వికారమును లేక స్వాభావికముగనుండెడి క్రియగల

కనుబొమ్మ సహజభ్రూవనబడును. ఇది. స్వభావము మొదలైన వాని యందు చెల్లును.

౨- పతిత॥ శ్లో॥ అచంచలభ్రూయుగంచపతనాత్పతితామతా॥

తా॥ చలింపనికనుబొమ్మలను వాల్చునట్టిక్రియగలదిపతితభ్రూవనబడును.

వి॥ శ్లో॥ జుగుప్సాయాంవిస్మయేచఅసూయాయాంభవేదసౌ॥

తా॥ ఇది రోతపడుట యందును, ఆశ్చర్యమందును, ఓర్వనితనమందును, చెల్లును.

౩- ఉత్క్షిప్త॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వితీయావాయదుత్క్షిప్తోత్థితారామ్।
ఉత్క్షిప్తాసాభవేత్స్త్రీణాంకోపేసత్యవచస్యపి॥
శృఙ్గారభావలీలాయాంభ్రూరేషావినియుజ్యతే॥

తా॥ కనుబొమ్మలు రెంటియందునుఒక్కటిగాని రెండునుగాని మిక్కిలి నిక్కింపబడునేనిఉత్క్షిప్తభ్రూవనబడును. ఇది స్త్రీలకోపమునందును, సత్యవచనమునందును, శృంగారభావచేష్టయందును, లీలయందును, వినియోగింపబడును.

౪- చతుర॥ శ్లో॥ ద్వితీయసహితాస్తోకాస్ఫురితాయదనుంధరా।
చతురాముఖసంస్పర్శాహృదయానందసద్భ్రువౌ॥

తా॥ రెండుకనుబొమ్మలకూడికతో కొంచెము మెల్లగాచలింపజేయబడియెనేని చతురభ్రూవగును. ఇదిముఖముతాకుట, మనస్సంతోషము, వేగిరపాటు, వీనియందుఉపయోగింపబడును.

౫- రేచిత॥ శ్లో॥ లావణ్యమధురాక్షిప్తాయద్యేకారేచితామతా॥

తా॥ అందముగాను ఇంపుగాను ఒకబొమ్మ వంపబడునేని అది రేచితభ్రూవనబడును.

వి॥ శ్లో॥ రహస్యశ్రవణేసాధుకలనేపదవీక్షణే॥

తా॥ ఇదిరహస్యమును వినుట, మంచిదిఅనుట, స్థానవీక్షణము వీని యందు చెల్లును.

౬- కుంచిత॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వితీయావాకుంచితాంచితవామతా॥

తా॥ ఒకబొమ్మ గానియు రెండుబొమ్మలు నైనను ముడిగింపబడినయెడల అది కుంచితభ్రూవనబడును.

వి॥ శ్లో॥ మోట్టాయితేకుట్టమితేవిలాసేకిలికించితే॥

తా॥ ఇది మోట్టాయితము, కుట్టమితము, విలాసము, కిలికించితము, అ

నుశృంగారచేష్టావిశేషములందు వినియోగింపబడును. మోట్టాయితము మొదలగువాని యర్థము భరతరసప్రకరణమందు వివరింపబడియున్నది.

అథ చతుర్విధగ్రీవాభేదానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ సుందరీ చ తిరశ్చీనా తథైవ పరివర్తితా।
ప్రకంపితా చ భావజ్ఞైర్జ్ఞేయా గ్రీవా చతుర్విధా॥

తా॥ సుందరి, తిరశ్చీన, పరివర్తిత, ప్రకంపిత అని గ్రీవా (మెడ) భేదములు నాలుగువిధములుగా భావజ్ఞులచే జెప్పబడియున్నవి.

౧- సుందరి॥ శ్లో॥ తిర్యక్ప్రచలితా గ్రీవా సుందరీతి నిగద్యతే॥

తా॥ అడ్డముగా గదలింపబడినది సుందరీగ్రీవ యనబడును.

విని॥ శ్లో॥ స్నేహారంభే తథా యత్నే సమ్యగర్థేఽపి చ స్మృతౌ।
సరసత్వేఽనుమోదే చ సా గ్రీవా సుందరీ మతా॥

తా॥ స్నేహారంభము, యత్నము చేయుట, మంచిదనుట, తలచుట, సరసము, అనుమోదము, వీనియందు ఈగ్రీవ యుపయోగింపబడును.

౨- తిరశ్చీన॥ శ్లో॥ పార్శ్వద్వయోరూర్ధ్వభాగే తు చలనాత్సర్పయానవత్
సా గ్రీవా తు తిరశ్చీనేత్యుచ్యతే నాట్యకోవిదైః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనూర్ధ్వభాగములయందు సర్పగతివలె గదలించుటగలది తిరశ్చీనాగ్రీవ యనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఖడ్గభ్రమే సర్పగత్యాం తిరశ్చీనా నిగద్యతే॥

తా॥ కత్తిని త్రిప్పుటయందును నాగుబాముపోవుటయందును ఈగ్రీవ వినియోగించును.

౩- పరివర్తిత॥ శ్లో॥ సవ్యాపసవ్యచలితా గ్రీవా యత్రార్ధచంద్రవత్
సా తు నాట్యకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయా పరివర్తితా॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందును అర్ధచంద్రాకారముగా కదలింపబడునది పరివర్తితాగ్రీవ యనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శృంగారనటనే కాంతాకపోలపరిచుంబనే।
నాట్యతంత్రకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయా పరివర్తితా॥

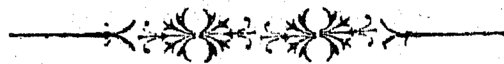
తా॥ శృంగారనటనమునందును, స్త్రీలచెక్కిళ్లు ముద్దుపెట్టుకొనుట యందును, ఈగ్రీవయుపయోగించును.

౪- ప్రకమ్పిత॥ శ్లో॥ పురఃపశ్చాత్ప్రచలనాత్కపోతీకణ్ఠకమ్పవత్।
ప్రకమ్పితేఃసాగ్రీవాప్రోక్తానాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ముందువెనుకలుగాపావురాయిమేడకదలించునట్లుగదలింపబడునది ప్రకంపితగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ యుష్మదస్మదితిప్రోక్తే దేశీనాట్యవిశేషకే।
డోలాయాఙ్గణితేచాఽపిప్రయోక్తవ్యాప్రకమ్పితా॥

తా॥ నీవునేనుఅనుటయందును, దేశీయనాట్యమునందును, ఉయ్యేలయందును, లెక్కపెట్టుటయందును, ఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

అథద్వాదశహస్తప్రాణలక్షణంనిరూప్యంతే.

శ్లో॥ హస్తానాంద్వాదశ ప్రాణాస్తేషాంలక్షణముచ్యతే॥

తా॥ హస్తప్రాణములుపండ్రెండు, వానిలక్షణము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రసారణంకుంచితఞ్చ రేచితంపుఙ్ఖితంతథా।
అపవేష్టితకంచాఽపిప్రేరితోద్వేష్టితేతథా॥
వ్యావృత్తిఃపరివృత్తిశ్చసఙ్కేతస్తదనంతరమ్।
చిహ్నంపదార్థటీకేతిప్రాణాద్వాదశహస్తజాః॥

తా॥ ప్రసారణము, కుంచితము, రేచితము, పుంఖితము, అపవేష్టితకము ప్రేరితము, ఉద్వేష్టితము, వ్యావృత్తి, పరివృత్తి, సంకేతము, చిహ్నము, పదార్థటీకము అనిహస్తజప్రాణములుపండ్రెండు.

౧-ప్రసారణము॥ శ్లో॥ ప్రసారణమితిజ్ఞేయమఙ్గుళీనాంప్రసారణాత్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుజాచుటవలననైనహస్తప్రాణముప్రసారణమనబడును.

౨-కుంచితము॥ శ్లో॥ కుఞ్చనాదఙ్గుళీనాంచకుంచితంసముదీరితమ్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుముడిగించుటవలననైనహస్తప్రాణముకుంచితమనబడును.

౩- రేచితము॥ శ్లో॥ అఙ్గుళీనాంప్రచలనాద్రేచితంపరికీర్తితమ్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుగదలించుటవలననైనహస్తప్రాణము రేచితమనబడును.

౪- పుఙ్ఖితము॥ శ్లో॥ పురోభాగేకుంచితోవా రేచితోవాప్రసారితః।
యోహస్తస్తుపతాకాఽదిర్నామ్నాఽసౌపుఙ్ఖితోభవేత్॥

తా॥ పతాకాదిహస్తములందు ౹వేళ్లుముందరికివంచుట కదలించుట చాచుట వీనివలననైన హస్తప్రాణము పుంఖితముఅనబడును.

౫,అపవేష్టితము॥శ్లో॥అథస్తాద్గమనంయత్తుహస్తోనామ్నాఽపవేష్టితః॥

తా॥ ౹వేళ్ళను౹గిందుగా చాచుటయనెడిహస్తప్రాణముఅపవేష్టితమనబడును.

౬,౹పేరితము.శ్లో॥ పశ్చాద్భాగేకుఞ్చితోవా౹పేరితోవా ౹పసారితః।
యోహస్తగకథితస్సోఽయం౹పేరితగిపూర్వసూరిభిః॥

తా॥ ౹వేళ్ళనువెనుక౹పక్కకు ముడిగించుట, కదలించుట, చాచుట యునైనహస్తప్రాణము ౹పేరితముఅనబడును.

౭,ఉద్వేష్టితము॥శ్లో॥హస్తానామూర్ధ్వభాగేయద్గమనంచాఽస్తినర్తనే
తదుద్వేష్టితమిత్యాహుః ర్భరతాఽగమవేదినః॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు చేతులనుమీదికెత్తుటచేనైన హస్తపా౹ణముఉద్వేష్టితము అనబడును.

౮,వ్యావృత్తము॥శ్లో॥ఉద౹గతః పార్శ్వభాగేహస్తోవ్యావృత్తకోభవేత్॥

తా॥ పార్శ్వభాగములందు మీదికెత్తబడిన చేతులుగలహస్త౹పాణమువ్యావృత్తమనబడును.

౯,పరివృత్తము॥శ్లో॥పార్శ్వాభ్యాంచపురోభాగేయోహస్తోనటనేకృతః
పరివృత్తస్సమాఽఖ్యాతో నామ్నాహస్తవిశారదైః॥

తా॥ నాట్యముచేయునపుడు పార్శ్వములనుండి ముందరితట్టునకుచేతులనుతెచ్చుట అనుహస్త౹పాణము పరివృత్తముఅనబడును.

౧౦,సఙ్కేతము॥శ్లో॥ ఊహావిధానరచనావినాస్థూలోక్తిపర్వకమ్ ।
యోహస్తోనియమం౹పాప్తస్ససఙ్కేతఉదాహృతః॥

తా॥ స్థూలోక్తిపరంపరలేక ఊహచేత తెలిసికోదగినసైగగలహస్త౹పాణము సంకేతమనబడును.

౧౧,చిహ్నము॥శ్లో॥ ౹పత్యక్షాణాంపరోక్షాణాం వస్తూనాంనాట్యకర్మణి । స్థావరత్వంజఙ్గమత్వమేవ మష్టాఽపితాదృశాః। తదాకార౹పకటనంతన్ముఖస్యనిరీక్షణమ్ । తత్థానదర్శనంచాపితధ్వజానాంచదర్శనమ్ । తదాయుధ౹పకటనంతద్గతాఽర్థనివేదనమ్।తచ్యాప్తదర్శనంచాఽపితచ్చేష్టాదర్శనంతథా।
తేషాంచదర్శనేత్యాది నానాచిహ్నంవిధీయతే॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు ప్రత్యక్షపరోక్షవస్తువుల యొక్క స్థావర జంగమత్వములను దెలుపు చిహ్నములు యెనిమిది. అవి వానియాకారముల నుజూపుట, వానిముఖములనుజూపుట, అవియుండుతావులనుజూపుట, వానిలెక్కములనుచూపుట, వానియాయుధములనుదెలుపుట, వానియందుగలప్రయోజనములనుదెలుపుట, వానిచేవ్యాపింపజేయబడినవానిని దెలుపుట, వానిచేష్టలనుదెలుపుట. వానిగురుతులనుదెలుపుట. ఈ యెనిమిదిలక్షణములుగల హస్తప్రాణము చిహ్నముఅనబడును.

౧౨, పదార్థటీకము॥ శ్లో॥ పదానాంకథితానాంస్యాదర్థనిర్వాహతాయదు।
ఇయంపదార్థటీకేతికథితోఽభరతాదిభిః॥

తా॥ చెప్పబడుచుండెడు భావవ్యంజకములైన పదములయర్థముల ను నిశ్చయపరచునట్టి హస్తప్రాణముపదార్థటీకము అనబడును.

అథహస్తభేదా నిరూప్యన్తే.

శ్లో॥ అథేదానీంతుహస్తానాంలక్షణాని యథాక్రమమ్।
అసంయుతాస్సంయుతాశ్చ ద్వేధాహస్తాప్రకీర్తితాః॥

తా॥ ఇకనుహస్తముల యొక్క లక్షణములు చెప్పబడును. అవి యసంయుతములు సంయుతములుఅని రెండువిధములుగలవి.

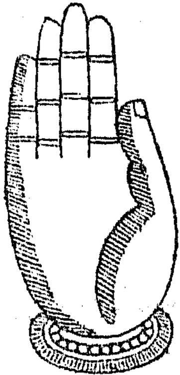
అథాష్టావింశతివిధాఽసంయుతహస్తానిరూప్యన్తే.

శ్లో॥ పతాకస్త్రిపతాకోఽర్థపతాకఃకర్తరీముఖః। మయూరాఽ ఖ్యోఽర్థచన్ద్రశ్చాఽప్యరాళశ్శుకతుణ్డకః। ముష్టిశ్చశిఖరాఽ ఖ్యశ్చకపిత్థఃకటకాముఖః । సూచీచంద్రకలాకోశసర్పశీర్షక రస్మృతః।మృగశీర్షస్సింహముఖో లాఙ్గూలస్సోలపద్మకః। చ తురోభ్రమరశ్చైవ హంసాఽస్యోహంసపక్షకః । సందంశో ముకుళశ్చైవతామ్రచూడస్త్రిశూలకః। అష్టావింశతిహస్తా నామేవంనామాన్యైక్రమాత్॥

తా॥ పతాకము, త్రిపతాకము, అర్ధపతాకము, కర్తరీముఖము, మయూరము, అర్ధచంద్రము, అరాళము- శుకతుండము, ముష్టి, శిఖరము, కపిత్థము, కటకాముఖము, సూచి, చంద్రకల, కోశము, సర్పశీర్షము, మృగశీర్షము, సింహముఖము, లాంగూలము, సోలపద్మము, చతురము, భ్రమరము,

హంసాస్యము, హంసపక్షము, సందంశము, ముకుళము, తామ్రచూడము, త్రిశూలము, అను ఇరువదియెనిమిదియు అసంయుత హస్తములన బడును.   ...   .   *

పతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అఙ్గుళ్యఃకుఞ్చితాఽఙ్గుష్ఠాస్సంశ్లిష్టాః ప్రసృతా యది।
సపతాకకరఃప్రోక్తోనృత్యకర్మవిశారదైః॥

తా॥ అన్నివ్రేళ్ళనుచాచి బొటనవ్రేలినివంచిపట్టునది పతాకహస్తమనినృత్యశాస్త్రవిశారదులుచెప్పుదురు.

వి॥శ్లో॥ నాట్యాఽరమ్భేవారివాహేవనేవస్తునిషేధనే।
కుచస్థలేనిశాయాంచ నద్యామమరమణ్డలే॥ తురగే ఖణ్డనేవాయౌశయనేగమనోద్యతే। ప్రతాపేచప్రసాదే చచన్ద్రికాయాంఘనాఽతపే। కవాటపాటనేసప్తవిభక్త్యర్థే తరఙ్గకే। వీథీప్రవేశభావేఽపిసమత్వేచాఽఙ్గరాగకే। ఆత్మార్థేశపథేచాఽపితూష్ణీంభావస్యదర్శనే। ఆశీర్వాదక్రియాయాంచనృపశ్రేష్ఠస్యభావనే॥ తాళపత్రేచఖేటేచద్రవ్యాదిస్పర్శనేతథా। తత్రతత్రేతివచనేసింధౌతుసుకృతిక్రమే। సంబోధనేపురోగేఽపిఖడ్గరూపస్యధారణే। మాసేసంవత్సరేవర్షే దినేసమ్మార్జనేతథా। ఏవమర్థేషుయుజ్యన్తేపతాకాహస్తభావనాః॥   ...   .   *

తా॥ నాట్యారంభము, మేఘము, వనము, వస్తువులనునిషేధించుట, కుచస్థలము, రాత్రి, నది, దేవసమూహము, ఆశ్వము, ఖండించుట, వాయువు, శయనము, గమనము, ప్రతాపము, ప్రసాదము, చంద్రిక, మిక్కిలి యెండకాయుట, తలుపుతట్టుట, ఏడువిభక్తులు, అల, వీధిలోప్రవేశించుట, సమముగానుండుట, గంధముపూయుట, తాననుట, పంతము, ఊరకుండుటనుతోపించుట, ఆశీర్వదించుట, గొప్పరాజునుజూపించుట, తాటాకు, చెంపపెట్టు, పదార్థములనుస్పృశించుట, అక్కడనేయక్కడనే యనుట, సముద్రము, సుకృతక్రమము, సంబోధనము, ముందుగాబోవువాడనుట, కత్తియాకృతినిజూపుట, మాసము, సంవత్సరము, వర్షము, దినము, సమ్మార్జనము, (అనగాతుడుచుట) ఈఅర్థములయందు ఈ హస్తమువినియోగపడును.

గ్రన్థాన్తరస్థపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంలగ్నతర్జనీమూలే యత్రాఙ్గుష్ఠో నికుఞ్చితః। ప్రసారితత
లాఙ్గుళ్యః పతాకః ప్రభవేత్కరః । ఏకాకినా పురాధాత్రా పర
బ్రహ్మసమాగమె । జయేతిస్తుతి వేళాయాం పతాకస్యాకృతిః
కరః । యతోఽభేజే తతో లోకే పతాక ఇతి విశ్రుతః॥ అతఏవస
మస్తానాం హస్తానామయమాదిమః॥ పతాకో బ్రహ్మణో జాతః
శ్వేతవర్ణో ఋషిశ్శివః॥ బ్రహ్మజాతిర్భవేత్తస్య పరబ్రహ్మాధిదైవతమ్॥

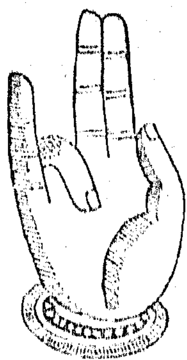
తా॥ తర్జనీమూలమందు జేర్చివంచబడిన బొటనవ్రేలును చాచబడి
నలర చేయియు వ్రేళ్లునుగలది పతాకహస్తమనబడును. ముందు బ్రహ్మ
యొంటరిగా పరబ్రహ్మను చేరబోయినప్పుడు పతాకాకృతిగా చేయిచాచి
జయవిజయీభవయని స్తోత్రము చేసెను. ఆ కారణముచేత అట్లుపట్టబడి
న చేయి నాటనుండి లోకమునందు పతాకమని ప్రసిద్ధినొందెను. కనుక ఇది
యెల్లహస్తములకును మొదటిదాయెను - ఈపతాకహస్తము బ్రహ్మవ
లనబుట్టినది. దీనిజాతి బ్రాహ్మణజాతి. వర్ణము తెలుపు. ఋషి శివుడు.
అధిదేవత బ్రహ్మము.

వి॥శ్లో॥ జయేతి వచనే మేఘే నిషేధే విపినే నిశి । యాహీతి వచనే
యానే వాహే మరుతి వక్షసి। పురః పుణ్యే చాతిశయే ప్రవా[illegible]
విబుధాలయే । హాహాకారే చంద్రికాయామాతపే సురమద్దా
లే । అర్గళాపుటనే కుడ్యే ఖడ్గే నేపరితోవనే। కపోలే చన్దనాలే
పే కృపాణే వారివారణే । సమూహే సైన్యసన్నాహే సమయే
భయవారణే । అపాశ్రయే అపచయే పిధానే శయనే భువి। జ్వా
లానుపర్ణధారాసు తరఙ్గే పక్షిపక్షకే । ప్రభువిజ్ఞాపనే త్రేతి
వాక్యే యాదృశి తాదృశి । చపేటే వస్తుసంపృగ్నే న రస్యామఙ్గ
మర్దనే । వ్యాజస్తుతౌ ప్రతాపే చ దేవతానాం నివేదనే। పా
ర్శ్వశ్లేషే పతాగాయాం ప్రవాతే వసనాఞ్చలే । శైత్యే తా
పే ధాళధళ్యే ఛాయాయాం వత్సరే ఋతౌ । అయనే వాసరే ప
క్షే మాసే స్వచ్ఛే మహోక్షతే । సమాసన్నే పాలయే తిలాలయే
తిచభాషణే । బ్రహ్మజాతౌ శుభ్రవర్ణే పతాకోఽత్ర నియుజ్యతే॥

తా॥ జయజయయనుట, మేఘము, నిషేధము, అడవి, రాత్రి, పొమ్మను
ట, నడచుట, గుఱ్ఱము, గాలి, రొమ్ము, ఎదురు, పుణ్యము, అతిశయము,

ప్రవాహము, దేవలోకము, హాహాకారము, వెన్నెల, ఎండ, దేవతాసమూహము, గడియుతీయుట, గోడ, నరకుట, సంతోషము, చెక్కిలి, గంధము పూయుట, కత్తి, నీటికి కట్టవేయుట, గుంపు, దండుయొక్క ఆయిత్తము, సమయము, నెరపుతీర్చుట, ఆశ్రయము లేమి, కప్పుట, పానుపు, భూమి, నిప్పుమంట, వానదార, అల, పక్షి రెక్క, ప్రభువుతో మనవి చేయుట, కన్ను, మాట, ఎట్టిది అట్టిది యనుట, చెంపపెట్టు, వస్తువును అంటుట, కొలను, ఒడలు పిసుకుట, నెపపెట్టి పొగడుట, ప్రతాపము, దేవతానివేదనము, ప్రక్క కౌగిలింత, ఔన్నత్యము, పెద్దగాలి, కొంగు, చలి, ఉక్క, తళతళ, నీడ, సంవత్సరము, ఋతువు, అయనము, పగలు, పక్షము, మాసము, తేట, గొప్పవంశము, సమీపించినది అనుట, పాలింపుము అనుట, బ్రాహ్మణజాతి, శుభ్రవర్ణము, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును. ... ...*

త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సఏవత్రిపతాకస్స్యాద్వక్రితానామికాంగుళిః॥

తా॥ ముందుచెప్పినపతాకహస్తమందలియనామిక, (అనగా చిటికినవ్రేలికి ముందువ్రేలు) వంచబడెనేనియది త్రిపతాకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ మకుటేవృక్షభావేచవజ్రేతద్ధరవాసవే।
కేతకీకుసుమేదీపేవహ్నిజ్వాలావిజృమ్భణే॥
కపోతేపత్రలేఖాయాంబాణార్థేపరివర్తనే।
స్త్రీపుంసయోస్సమాయోగేయుజ్యతేత్రిపతాకకః॥

తా॥ కిరీటము, వృక్షభావము, వజ్రాయుధము, ఇంద్రుడు, మొగలిపువ్వు, దీపము, అగ్నిజ్వాల పైకిలేచుట, చెక్కిలి, మకరికాపత్రరేఖ, బాణార్థము, మార్పు, స్త్రీపురుషుల చేరిక, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును,

గ్రంథాంతరే త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేనామికావక్రా త్రిపతాకకరోభవేత్। శక్రేణాదాయ
తోవజ్రోపస్స్యేఽనామికావినా। పతాకస్యత్రిభాగేనత్రిప
తాక ఇతిస్మృతః। వాసవాత్త్రిపతాకోయంజక్షితస్యఋషిర్గు
హః। రక్తవర్ణోక్షత్రజాతిరధిదేవోమహేశ్వరః॥

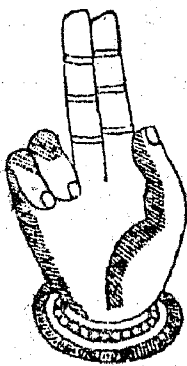
తా॥ క్రిందచెప్పబడినపతాకహస్తమందు అనామిక (ఉంగరపువేలు) వంచబడెనేనియది త్రిపతాకహస్తమగును. ఆదికాలమందు దేవేంద్రుడువ

వజ్రాయుధము నెత్తుకొనునపుడు అనామికనువదలి పతాకముయొక్క మూడుభాగముల చేతగ్రహించుట చేనేర్పడినదిగనుక ఇది త్రిపతాకము అనబడెను. ఇది ఇంద్రునివలన పుట్టినది. ఎఱ్ఱవన్నెగలది. క్షత్రియజాతి. దీనికిఋషి గుహుడు. అధిదేవత శివుడు. ... *

వి॥శ్లో॥ ఆవాహనేఽవతరణేవదనోన్నమనేనతౌ। స్పర్శేశుభానాం ద్రవ్యాణామజ్ఞానేఽవాదరేఖలే। సన్దేహేమకుటేవృక్షేవాస వకులిశాయుధే. అళకాపనయేదీపేతిలకోష్ణీషధారణే। కటుగన్ధగసాలేపేనాసాకర్ణస్యసంవృతౌ. అశ్వసమ్మార్జనే బాణే కేతక్యాంపత్రలేఖనే। పాతేఖగవిశేషాణాంకేలికీలావిజృమ్భణే. క్షత్రజాతౌరక్తవర్ణే త్రిపతాకోనియుజ్యతే॥

తా॥ ఆవాహనము, దిగుట, మొగమెత్తుట, వంచుట, మంగళవస్తువులనుముట్టుట, గురుతిడుట, నమ్మకము లేమి, దుర్జనుడు, సందేహము, కిరీటము, వృక్షము, ఇంద్రుడు, వజ్రాయుధము, ముంగురులనెగదువ్వుట, దీపము, బొట్టుపెట్టుకొనుట, పాగాపెట్టుకొనుట, కారైనవాసనగలద్రవద్రవ్యమునుపూయుట, ముక్కు చెవులనుమూసికొనుట, గుఱ్ఱమునుతోముట, బాణము, మొగలిపువ్వు, మకరికాపత్రములనువ్రాయుట, కొన్నిపక్షులయొక్కపాటు, నిప్పుమంటలు లేచుట, క్షత్రియజాతి, ఎరుపువన్నె వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును. ... ... *

అర్ధపతాకహస్తలక్షణమ్.

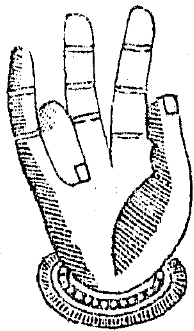

శ్లో॥ త్రిపతాకేకనిష్ఠాచేద్వక్రితార్ధపతాకకః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు వంపబడునేని యది అర్ధపతాకహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥ పల్లవేఫలకేతీరేఉభయోరితివాచకే। క్రకచేచ్ఛురికాయాంచధ్వజగోపురశృఙ్గయోః। యుజ్యతేర్ధపతాకోఽయంతత్తత్కర్మప్రయోగతః॥

తా॥ చిగురు, పలక, గట్టు, ఇద్దరని చెప్పుట, రంపము, కత్తి, రంపము, ధ్వజము, గోపుర, కొమ్ము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

కర్తరీముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్యైవచాఽపిహస్తస్యతర్జనీచకనిష్ఠికా।
బహిఃప్రసారితేద్వేచేత్సకరఃకర్తరీముఖః॥

తా॥ అర్ధపతాకహస్తమందలి చిటికెనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును బైటికిచాపబడునేని కర్తరీముఖహస్తమగును. ... ... *

వి॥శ్లో॥ స్త్రీపుంసయోస్తువిశ్లేషే.విపర్యాసపదేఽపిచ।
లుంఠనేనయనాన్తేచమరణేభేదభావనే। విద్యుదర్థేఽప్యేకశయ్యావిరహేపతనేతథా। లతాయాంయుజ్యనేచాఽయంకర్తరీముఖఇష్యతే॥ ... ... *

తా॥ స్త్రీపురుషులయెడబాటు, వ్యత్యస్తనము, దొంగిలించుట, కడకన్ను, చావు, భేదించుట, మెరపు, ఒకపానుపునందలి పడుకవలననెడబాయుట, క్రిందపడుట, తీగె, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రన్థాన్తరే.

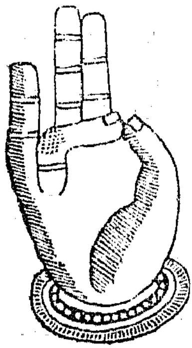
శ్లో॥ త్రిపతాకేబహిర్యాతా తర్జనీయదికర్తరి । శశాఙ్కశేఖరః పూర్వంజలన్ధరవధప్రవృత్తి । చక్రంలిఖితతర్జన్యానిక్షిప్యభువిమధ్యమామ్। తదాప్రభృతికర్తర్యుత్పన్నేతిమునిభిస్మృతిః । కర్తరీశ్శంకరాజ్జాతఃఋషిఃపర్జన్యదేవతా । క్షత్రిజాతిస్తామ్రవర్ణశ్చక్రపాణిరధీశ్వరః॥ ... *

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు తర్జనిబయటచాచబడెనేని కర్తరీహస్తమగును పూర్వకాలమునందు శివుడు జలంధరాసురసంహారము కొరకు భూమిలో మధ్యమనుంచి తర్జనిచేచక్రమును వ్రాసెను. అదిమొదలుకొని కర్తరిగలిగెనని ఋషులు చెప్పుచున్నారు. కర్తరిహస్తము శివునివలన బుట్టినది. ఇదిక్షత్రియజాతి. ఋషి దేవతపర్జన్యుడు. రక్తవర్ణము. అధిదేవతచక్రపాణి. ... ... *

వి॥శ్లో॥ పాదాలక్తకనిర్మాణేపతనేలేఖ్యవాచకే । దమ్పత్యోర్విరహేచైవ విపర్యాసేరమాధవే । చపలాయామేకశయ్యావియోగేమహిషేమృగే । చామరేశైలశృఙ్గేచవారణేవృషభేగవి । కేశపాశస్యశోధిన్యాంక్షత్రియేతామ్రవర్ణకే । [illegible]ర్యాంగోపురేసోఽయంకర్తరీవినియుజ్యతే॥

తా॥ కాళ్ళకులత్తుక పెట్టుట, వ్రాయుట, దంపతులవిరహము, వ్యత్యాసము, విష్ణువు, మెరపు, ఒకపడుకవలని యెడబాటు, మహిషము, మృగము, చామరము, కొండశిఖరము, ఏనుగు, వృషభము, ఆవు, దువ్వెన, క్షత్రియుడు, రక్తవర్ణము, కత్తెర, గోపురము, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగపడును. ... ... *

౫, మయూరహస్తలక్షణమ్.

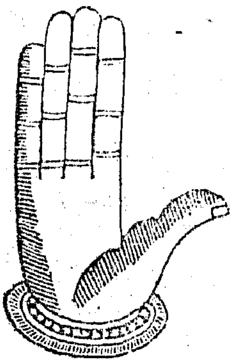
శ్లో॥ అస్మిన్ననామికాంగుష్ఠేశ్లిష్టే చాఽన్యే ప్రసారితే ।
మయూరహస్తః కథితః కరటీకావిచక్షణైః॥

తా॥ కర్తరీముఖహస్తమందు అనామికను అంగుష్ఠముతో జేర్చి తక్కిన వ్రేళ్ళను చాచిపట్టిన యెడ మయూరహస్తమగును. ... ... *

వి॥ శ్లో॥ మయూరాఽస్యే లతాయాంచ శకునే నమనే తథా । అశకస్యాపనయనే లలాటే తిలకేషుచ । నేత్రస్యోదకవిక్షేపే శాస్త్రవాదే ప్రసిద్ధకే । ఏవమర్థేషు యుజ్యన్తే మయూరకరభావనాః॥

తా॥ నెమిలిముఖము, తీగె, పక్షి, క్రక్కుట, ముంగురులుదిద్దుట, నొసలు, తిలకము, కన్నీరువెగజమ్ముట, శాస్త్రమును వ్యవహరించుట, ప్రసిద్ధి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౬, అర్ధచన్ద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచన్ద్రకరస్సోఽయం పతాకేఽఙ్గుష్ఠసారణాత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తమందు అంగుష్ఠము చాచబడిన యెడ అర్ధచన్ద్రహస్తమగును. ... ...*

వి॥ శ్లో॥ చన్ద్రే కృష్ణాష్టమీభాజి గళహస్తేఽర్థకేఽపిచ । భల్లాయుధే దేవతానామభిషేచనకర్మణి । భుక్పాత్రే చోద్భవే కట్యాం చిన్తాయామాత్మవాచకే । ధ్యానే చ ప్రార్థనే చాఽపి అఙ్గసంస్పర్శనే తథా । ప్రాకృతానాం నమస్కారేఽప్యర్ధచన్ద్రో నియుజ్యతే॥

తా॥ కృష్ణాష్టమీచంద్రుడు, మెడపట్టి గెంటుట, భల్లాయుధము, దే
యోగించునము, కంచము, పుట్టుక, మొల, చింత, తన్ను దాను చెప్పుకొనుట,

ధ్యానము, ప్రార్థించుట, అవయవములనుఅంటుట, సలాముచేయుట, వీనియందు-ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాన్తరస్థఅర్ధచంద్రహస్తలక్షణమ్.

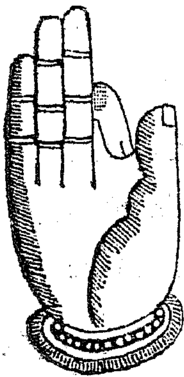
శ్లో॥ పతాకేవిరళాంగుష్ఠేసోఽర్ధచంద్రకరోభవేత్। భూషణేచ్ఛావత
శ్శమ్భోరతసీముకుళాకృతిః। జాతశ్చంద్రాదర్ధచన్ద్రోఋషిర
స్యాత్రిరుచ్యతే, వైశ్యజాతిర్ధూమ్రవర్ణోమహాదేవోఽధిదేవతా॥

తా॥ పతాకహస్తముచాచబడిన బొటనవ్రేలుగలదగునేని అర్ధచంద్రహస్తమగును. ఇదిభూషణేచ్ఛగల శివునినిమిత్తమై చంద్రునినుండిపుట్టినది. ఇదివైశ్యజాతి. దీనికిఋషిఅత్రి. వర్ణముధూమ్రము. అధిదేవత మహాదేవుడు.

వి॥శ్లో॥ వలయేమణిబంధేచదర్పణస్యనిరూపణే।
ఆశ్చర్యేచప్రయాసేచాప్యమితేనిఖిలేషుచ॥
తాసమానేమౌళిబంధ నిర్మాణేబాలపావనే।
ఖేదాత్కపోలవహనే గజకర్ణనిరూపణే।
సాపరాధివినిష్కాసేఫాలస్వేదనివారణే।
యువార్థేచసమర్థేచశశాఙ్కేప్రాకృతానతౌ।
అభిషేకేభ్రూలతాయామంశుకేకార్ముకేధికే।
కటిపట్టదృఢీకారేకలశారచనేఙ్గకే।
చరణాభినయేబాలపహానేపశ్చిమాఙ్గకే।
గౌరవర్ణోవైశ్యజాతావర్ధచంద్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ ముంజేతికడియము, ముసికట్టు, అద్దమునుజూచుట, ఆశ్చర్యము, ప్రయాసము, మేరలేమి, సకలము, తాళమానము, సిగముడివేయుట, లేతచెట్టు, దుఃఖమువలనచెక్కటచేయిచేర్చుట, ఏనుగుచెవులనుచూపుట, తప్పుచేసినవారినివెడలగొట్టుట, నొసటిచెమటతుడుచుట, యౌవనవంతుడు, సమర్థుడు, చంద్రుడు, ప్రాకృతులునమస్కరించుట, అభిషేకము, కనుబొమ్మ, వస్త్రము, ధనుస్సు, మిక్కిలియనుట, నడికట్టుబిగించుట, కుండచేయుట, కాళ్లనుచూపుట, బిడ్డనెత్తుకొనుట, పిరుదు, తెలుపు, వైశ్యజాతి, వీనియందుఈహస్తమువినియోగపడును.

౭, అరాళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకే తర్జనీవక్రా నామ్నా సోఽయమరాళకః॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చూపుడువ్రేలు వంపబడిన యెడ అరాళహస్తముగను.

వి॥శ్లో॥ విషామృతాదిపానేషు ప్రచణ్డపవనేపి చ। యుజ్యతే
ఽరాళహస్తోయం భరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ జలము అమృతము మొదలగువానిని త్రాగుటయందును గాలియందును ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

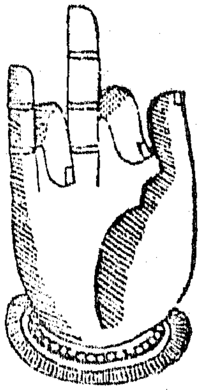
గ్రన్థాంతరస్థాఽరాళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాఙ్గుష్ఠతర్జన్యౌ వక్రితౌ స్యాదరాళకః। సప్తానాంజలధీ
నాంయోఽపోశనకృతేపురా ॥ అరాళః కుమ్భజాజ్జాతో సఏవ
ఋషిరుచ్యతే। పాటలాంశుర్మిశ్రజాతిర్వాసుదేవోధిదేవతా।
ఏవమేతస్యానుపూర్వ్యముశన్తిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమున అంగుష్ఠతర్జనులు వంచబడిన యెడ అరాళహస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమునందు అగస్త్యమహాముని వలన సప్తసముద్రములను ఆపోశనము చేయునపుడు పుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి అగస్త్యుడు ఋషి. ఎరుపు వర్ణము. వాసుదేవుడు అధిదేవత. దీని ఆనుపూర్వ్యము ఇటువంటిదని భరతాదులు చెప్పిరి.

వి॥శ్లో॥ ఆపోశనే బ్రాహ్మణానామాశీర్వచనకర్మణి। విటానాం
ప్రియవైముఖ్యే కేశానాంచ విశీర్ణకే । ఆయాహి శీఘ్రమిత్యు
క్తౌ సన్ధ్యాకర్మప్రదక్షిణే । లలాటస్వేదహరణే కజ్జలాలేపనే
దృశోః। ఏవమాదిషు యుజ్యన్తే అరాళకరభావనాః॥

తా॥ బ్రాహ్మణుల యొక్క ఆపోశనము, ఆశీర్వాదము చేయుట, విటుల ప్రియవైముఖ్యము, వెండ్రుకల చిక్కుదీయుట, వేగరమ్మనుట, సంధ్యాకర్మమునందలి ప్రదక్షిణము, నొసటి చెమ్మటతుడుచుట, కన్నులకు కాటుక పెట్టుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౮, శుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్ననామికావక్రా శుకతుణ్డకరో భవేత్ ॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అరాళహస్తమందు అనామిక వంపబడెనేని శుకతుణ్డహస్తమగును,

వి॥ శ్లో॥ బాణప్రయోగే కుంతార్థే మర్మోక్త్యా ముగ్రభావనే।
శుకతుండకరో జ్ఞేయో భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ బాణప్రయోగము, ఈటె, మర్మమైనమాట, తీక్ష్ణభావము, వీనియందీహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాన్తరస్థశుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

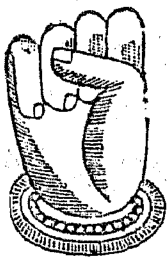
శ్లో॥ వక్రే పతాకే తర్జన్యనామికౌ శుకతుండకః । నటయిత్వా ప్రేమకోపం నాథప్రభృతి సదాశివమ్ । దుర్గాయాం శుకతుండాభ్యో దుర్వాసా ఋషిరుచ్యతే । ద్విజాన్వయశ్శోణవర్ణో దేవతాస్య మరీచికః॥

తా॥ పతాకహస్తమందు తర్జని అనామికలు వంపబడెనేని శుకతుండహస్తమగును. ఇది సదాశివునివలన పార్వతీదేవికి ప్రణయకలహము గలిగినప్పుడు పార్వతీదేవియందు పుట్టెను. ఇది బ్రాహ్మణజాతి, ఋషిదుర్వాసుడు, రక్తవర్ణము, మరీచి అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ బ్రహ్మాస్త్రే స్యాన్ముఖాగ్రే చ కౌటిల్యే పరిదర్శనే। భిండిపాలే చ భావ్యర్థే క్రమణే కలహేఽపి చ॥ అనాదరే ప్రేమకోపే ఆశయే చ విసర్జనే । ద్యూతాక్షపాతే కున్తాగ్రే శుకశారినిరూపణే । ఉగ్రభావే చ మర్మోక్తౌ తామ్రే బ్రాహ్మణజాతిజః । శుకతుణ్డకరో భావనేతృభిః పరికీర్తితః॥

తా॥ బ్రహ్మాస్త్రము, మొగముతుద, వంకర, వస్తువులచూడ్పు, భిండిపాలమను ఆయుధము, నడవబోవువిషయము, దాటుట, కలహము, ప్రీతిలేమి, ప్రణయకలహము, అభిప్రాయము, విడుపు, జూదపుగాయ, ఈటె, చిలుకగోరువంకలను జూపుట, ఉగ్రభావము, మర్మోక్తి, తామ్రవర్ణము, వీనియందు బ్రాహ్మణజాతియైన ఈహస్తము చెల్లును.

౮, ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మేళనాదఙ్గుళీనాఞ్చకుఞ్చితానాంతలాన్తరే।
అఙ్గుష్ఠేనోపరియుతో ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥

తా॥ నాలుగువ్రేళ్ళను జేర్చియరచేతిలోనికివంచియం గుష్ఠమునుమీఁద జేర్చునెడ ముష్టిహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్థిరేకచగ్రహేదార్ఢ్యేవస్త్వాదీనాంచధారణే।
మల్లానాంయుద్ధభావేచ ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥

తా॥ స్థిరమనుట, సిగపట్టుట, దృఢత్వము, పదార్థములనుంచుకొనుట, జెట్టిలజగడము, వీనియందు ఈముష్టిహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థముష్టిహస్తలక్షణమ్.

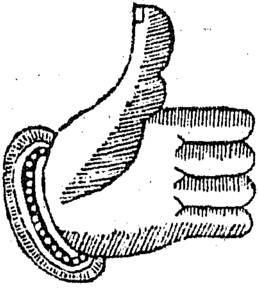
శ్లో॥ మధ్యోపరికృతాంగుష్ఠో ముష్టిర్హస్తాకృతిఃకరః। మధుకైటభయోర్యుద్ధే జాతో విష్ణోరయంకరః। అమరేంద్రో ఋషిః శీర్ణిలశ్శూద్రశ్చంద్రోధిదేవతా॥

తా॥ నడిమివ్రేలిమీఁద అంగుష్ఠమునుమడిచి పిడికిలిపట్టినట్టుపట్టినజేనేనియది ముష్టిహస్తమగుదు. అదివిష్ణువుమధుకైటభులతో యుద్ధము చేయుకాలమందు విష్ణువువలనపుట్టెను. ఇదిశూద్రజాతి. దీనికిఋషి అమరేంద్రుడు. వర్ణమునీలము. చంద్రుడుఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ ఆలమ్బనేమధ్యభావేఘలేసఙ్కేతభావనే। భద్రార్థేబలిదానేచప్రణామేప్రాకృతైఃకృతే॥ ఉరుసంవహనేగంధగ్రహణేతిప్రధావనే। లాఘవేమల్లయుద్ధేచ ఖేటకాదిగ్రహేస్థిరే॥ కచాకర్షేముష్టిఘాతే గదాకున్తాదిధారణే। నీలవర్ణేశూద్రజాతౌ ముష్టిహస్తోయముచ్యతే॥

తా॥ పట్టు, నడుము, ప్రయోజనము, సంకేతము, క్షేమము, బలియిచ్చుట, ప్రాకృతజనులనమస్కారము, గట్టిపట్టు, పుస్తకమునుపట్టుట, వడిగాపరుగెత్తుట, తేలిక, జెట్టిపోట్లాట, కేడెము, ఆయుధమునుపట్టుట, నిలుకడ, తలవెండ్రుకలుపట్టుట, పిడికిటిపోటు, గదయీటె మొదలయిన ఆయుధములనుపట్టుట, నీలవర్ణము, శూద్రజాతి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౧౦, శిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చేన్ముష్టిరున్నతాంగుష్ఠస్సఏవశిఖరఃకరః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన ముష్టిహస్తమందు అంగుష్ఠము
ను పొడవుగా నెత్తిన యెడ శిఖరహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మదనే కార్ముకే స్తమ్భే నిశ్శబ్దే పితృతర్పణే। ఓ
ష్ఠే రాఘే చ రదనే ప్రవిష్టే ప్రశ్నభావనే. అస్తేనా
ఽస్తీతివచనే స్మరణేఽభినయాంతరే। కటిబంధా
ఽకర్షణే చ పరిరమ్భవిధాధవే। శక్తితోమరయోర్మోక్షే ఘణ్టానా
దే చ పేషణే। శిఖరో యుజ్యతే సోఽయం భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ మన్మథుడు, ధనుస్సు, స్తంభము, శబ్దము లేమి, పితృతర్పణము, పెద
వి, పెనిమిటి, దంతము, ప్రవేశించుట, ప్రశ్న చేయుట, అవయవము, లేదను
ట, తలచుట, ఇతరాభినయము, నడికట్టు, నీడ్చుట, కౌగిలింత, ప్రియుడు, శక్త్యా
యుధము, తోమరాయుధము, వానిని ప్రయోగించుట, ఘంటానాదము, వీని
యందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిరూర్ధ్వకృతాంగుష్ఠస్సఏవశిఖరఃకరః। స మేరు కార్ముకీకృ
త్య తస్మాద్యై చంద్రశేఖరః। హస్తేన యేన జగ్రాహ సోఽథ వశ్శిఖరః
స్మృతః। శిఖరం మేరుధనుషో జాతం తస్య ఋషిర్జనః। గంధర్వ
జాతిశ్శ్యామాంశురధీశో రతివల్లభః॥

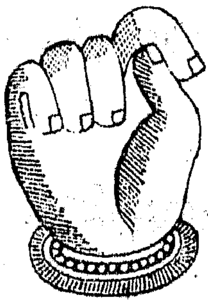
తా॥ ముష్టిహస్తము పైకెత్తిన బొటనవ్రేలుగలదయ్యేనేని శిఖరహస్త
మగును. ఇది పూర్వకాలమందు శివుడు త్రిపురాసురులతో యుద్ధము చేయు
టకు మేరుపర్వతమును విల్లుగా చేసి దానినడిమిభాగమును పట్టినపుడు శివుని
వలన బుట్టెను. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి ఋషిజనుడు, చన్నె చామన, అధిదేవ
త మన్మథుడు.

వి॥ శ్లో॥ పిత్రాణాంతర్పణే స్థైర్యే కుటుమ్బస్థాపనేఽపి చ। నాయకే శిఖరే
మిత్రే తేతిర్యక్ఛేద్ధం తథా వనే॥ వ్యజనే తాలవృంతస్య భేదే కిమితి
భాషణే। భృంగారపయసః పానే చతుస్సంఖ్యావిభావనే। శక్తి
తోమరయోర్మోక్షే ఫలాంశకపరిగ్రహే। విలాసినీనస్రుభావే
లజ్జాయాం కార్ముకే స్మరే। పురుషే నిశ్చయే స్తమ్భే ఘటవాద్య
చనర్తనే। నాస్తీతివచనే దానే స్థాయిభావే వినాయకే। మహి

షాసురమర్దన్యాంపీఠాంశే హాయవల్గనే, అర్ధచంద్రాదితిల
కేకబరీచిహ్నధారణే। ఇంద్రనీలేగాఢభావే శిఖరస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పితృతర్పణము, కుటుంబమును నిలుపుట, నాయకుడు, శిఖరము, స్నేహితుడు, అడ్డముగబట్టిన గొడపండ్లు తోముకొనుట, వింజామరము, విసనకఱ్ఱ, ఏమని యడుగుట, గిండిచెంబు, నీళ్లు త్రాగుట, నాలుగని లెక్క పెట్టుట, శక్తి అను ఆయుధమును వేయుట, ఈటెను విసరుట, ఫలాంశమును గ్రహించుట, ఆడువారియొక్క సిగ్గు, విల్లు, మన్మథుడు, మగడు, నిశ్చయము, స్తంభము, గంటవాయించుట, భోగమాట, లేదనుట, ఈవి, నిలుకడగలిగియుండుట, పిళ్ళారి, మహిషాసురమర్దని, వీరుడు, గుఱ్ఱమును దాటించుట, అర్ధచంద్రతిలకము మొదలగునవి, కొప్పుగురుతును పూనుట, ఇంద్రనీలము, దృఢత్వము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

౧౧. కపిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూర్ధ్ని శిఖరే వక్రితాయదితర్జనీ।
కపిత్థాఽఖ్యకరస్సోఽయం తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన శిఖరహస్తాంగుష్ఠమందు చూపుడువ్రేలు వంపబడెనేని కపిత్థహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లక్ష్మ్యాంచైవసరస్వత్యాం వేష్టనే తాళధారణే।
గోదోహనేచాఽంజనేచ లీలాత్తసుమధారణే।
చేలాఞ్చలాఽదిగ్రహణే పటస్యైవాఽవకుణ్ఠనే।
ధూపదీపార్చనేచాఽపి కపిత్థస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ లక్ష్మీదేవియందును, సరస్వతియందును, చుట్టుట, తాళమును పట్టుట, పాలు పిదుకుట, కాటుక పెట్టుకొనుట, వినోదముగా పూలచెండ్లు ధరించుట, కొంగు మొదలగువాని పట్టుకొనుట, గుడ్డముసుగు వేసికొనుట, ధూపదీపార్చనము వీనియందును ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకపిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాంగుష్ఠతర్జన్యౌలగ్నౌ చేత్స కపిత్థకః। సముద్రమథనే
పూర్వం మందరాకర్షణోచితః। జాతిః కపిత్థో శ్రీవిష్ణోర్నా
రదో ఋషిరుచ్యతే, ఋషి. జాతిగౌరవర్ణః పద్మగర్భో ధిదేవతా॥

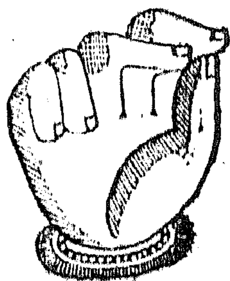
తా॥ శిఖరహస్తమునందలి బొటనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును చేర్పబడునేని కపిత్థహస్తమగును, పూర్వకాలమునందు సముద్రమును చిలుకుటకు

అనుకూలముగా మందరపర్వతమును బట్టునపుడు ఈకపిత్థహస్తము విష్ణువు వలన బుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి నారదుడు, వర్ణము తెలుపు, అధిదేవత పద్మగర్భుడు.

వి॥ శ్లో॥ సంధానాఽకర్షణే చాలక్ష్మ్యాం ధూపదీపనివేదనే। నర్తకా
నాం వినిక్షేపే వహనేఽఙ్కుశవజ్రయోః। క్షేపణగ్రహణే తాళధా
రణే నాట్యదర్శనే। లీలాబ్జధారణే వాణ్యాం జపదామనిరూపణే।
పేషణే యూపకాదీనాం చేలాఞ్చలసమాహృతౌ। ఋషిజాతౌ గౌ
రవర్ణే కపిత్థోఽయం నియుజ్యతే॥

తా॥ కవ్వమును బట్టి చిలుకుట, లక్ష్మి, ధూపదీపములను నివేదించుట, గవ్వలను ఎగజిమ్ముట, అంకుశవజ్రాయుధములను కట్టుట, ఒడిసెల త్రిప్పుట, తాళము కట్టుట, నాట్యమును జూపుట, వినోదముగా తామరపుష్పము చేత బట్టుకొనుట, సరస్వతి జపమాలికను ధరించుట, లడ్డుక మొదలగువాని మెదుపుట, కొంగును లాగుట, ఋషిజాతి, గౌరవర్ణము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౫. కటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థతర్జనీ చోర్ధ్వం మిళితాఽఙ్గుష్ఠమధ్యమా।
కటకాముఖహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాదిభిః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన కపిత్థహస్తమందు చూపుడు వ్రేలిని నడిమివ్రేలితోను బొటనవ్రేలితోను జేర్చి పట్టబడునేని కటకాముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుసుమాఽపచయే ముక్తాస్రగ్దామ్నాం చ ధారణే।
శరమందాఽకర్షణే చ నాగవల్లీప్రదానకే।
కస్తూరికాఽదివస్తూనాం పేషణే గంధవాసనే।
వచనే దృష్టిభావే చ కటకాముఖ ఇష్యతే॥

తా॥ పుష్పములు కోయుట, ముత్యాలదండ పూలదండలు ధరించుట, బాణమును మెల్లగా ఆకర్షించుట, ఆకుమడుపు లిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగు ద్రవ్యములను కలపుట, వాసనద్రవ్యములు చేర్చుట, మాట, చూపు, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకటకాముఖలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్రాఙ్గుష్ఠయుతో క్షిప్తః కపిత్థః కటకాముఖః। అథాస్య చ ధను

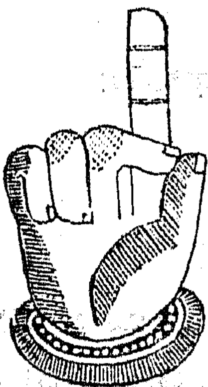
ర్విద్యాగుహేన శివస్యాస్నా కటకాముఖహస్తోభూద్భార్గవో
ఋషిరుచ్యతే। దేవజాతిస్తామ్రవర్ణో రఘురామోఽస్య దేవతా॥

తా॥ కపిత్థహస్తము యొక్క చూపుడు వ్రేలు ఎత్తిపట్టబడు నేని కటకాముఖహస్తమగును. శివుని యొద్ద కుమారస్వామి విలువిద్య నేర్చునపుడు కటకాముఖహస్తము పుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి ఋషి భార్గవుడు, వర్ణము తామ్రము, అధిదేవత రఘురాముడు.

వి॥ శ్లో॥ ముక్తాస్రజాం పుష్పదామ్నాం చామరాణాం చ ధారణే। ఆకర్షణే
శరాదీనాం దర్పణాభిముఖగ్రహే। ఖటీనే వాహనే న్యంతభేద
నే దంతధావనే। కుసుమాపచయే నాగవల్లీదళపరిగ్రహే। కస్తూ
రికాదిసంపేషే వారస్త్రీణాం నిగూహనే। ధనురాకర్షణే చక్ర
ధారణే వ్యజనగ్రహే। స్వర్ణవర్ణే దేవజాత్యాం యుజ్యతే కట
కాముఖః॥

తా॥ ముత్యాలసరము పూలదండ వింజామరము వీనిని ధరించుట-బాణము మొదలైనవానిని ఆకర్షించుట, అద్దము నెదుటికి తెచ్చుట, కస్తైము, వాహనము, తొడిమను త్రుంచుట, పండ్లుతోముట, పుష్పములు కోయుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగు వస్తువులను మెదుపుట, భోగమువారి కౌగిలింత, వింటిని తిగుచుట, చక్రాయుధమును ధరించుట, విసనకఱ్ఱ పట్టుట, బంగారువన్నె, దేవజాతి, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

౭. సూచీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం ప్రసారితా యత్ర కటకాముఖతర్జనీ।
భవేత్సూచీకరస్సోఽయం కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన కటకాహస్తమునందలి చూపుడు వ్రేలు పొడుగుగా చాచబడినయెడ సూచీహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఏకార్థేఽపి పరబ్రహ్మభావనాయాం శతేఽపి చ
రవౌ నగర్యాం లోకార్థే తథేతి వచనేఽపి చ।
యచ్ఛబ్దేఽపి చ తచ్ఛబ్దే వ్యజనార్థేఽపి తర్జనే
కార్శ్యే శలాకావపుషోరాశ్చర్యే వేణిభావనే। ఛత్రే సమ
ర్థే కోణే చ రోమాళ్యాం భేరివాదనే। కులాలచక్రభ్రమణే
రథాంగే మండలే తథా। వివేచనే దినాంతే చ సూచీహ
స్తః ప్రకీర్తితః॥

తా॥ ఒకటిఅనుఅర్థము, పరబ్రహ్మము, తలపు, నూరుఅనుట, సూర్యుడు, నగరము, లోకముఅనునర్థము, అట్లుఅనుట, ఎవడుఎవతెఏదియనుట, వాడుఆమెఅదియనుట, విసనకఱ్ఱ, వెరపించుట, కృశించుట, సలాక, దేహము, ఆశ్చర్యపడుట, జనుచూపుట, గొడుగు, నేర్పరితనము, మూలలనుట, నూగారు, భేరివాయించుట, కుమ్మరవానిచక్రముతిరుగుట, బండిచక్రము, సమూహము, వివరించుట, సాయంకాలము, వీనియందుఈ హస్తమువినియోగించును,

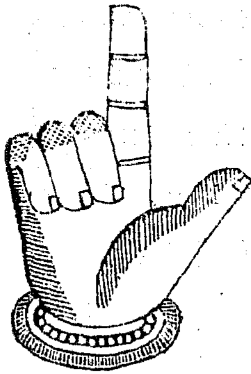
ప్రగ్రస్థాస్తరస్థసూచీముఖ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖోభవేదూర్ధ్వంకటకాముఖతర్జనీ। అహమేకఇతి బ్రహ్మనిర్దేశమకరోద్యతః । తస్మాత్ప్రాత్పరాజ్జాతో సూచిరస్యఋషీరవిః। దేవజాతిశ్శ్వేతవర్ణో విశ్వకర్మాధిదేవతా॥

తా॥ కటకాముఖహస్తముయొక్క చూపుడువ్రేలు పైకెత్తబడెనేని సూచీహస్తమవును. పూర్వకాలమునందుబ్రహ్మ నేనొకడనేయనినిర్దేశించునపుడు ఆబ్రహ్మవలనఈసూచీ హస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిఋషిసూర్యుడు. వర్ణము శ్వేతము. అధిదేవతవిశ్వకర్మ.

వి ని॥శ్లో॥ శ్లాఘాయాంసత్యవచనేదూరదేశనిరూపణే। ప్రాణార్థేచపురోగేపిఏకసఙ్ఖ్యానిరూపణే॥ సంధ్యాయాంవిజనేనాశేసాధువాదేనిరీక్షణే। తథేతివచనేలోకేపరబ్రహ్మనిరూపణే। ఏకాన్తేపిశలాకాయాంరథాఙ్గభ్రమణేరవౌ। ఉదయాస్తమయేబాణేరూఢేనాయకదర్శనే । శిలీముఖేచయచ్ఛద్దేతచ్ఛద్దేలోహనాళయోః। తర్జనేసీచసంబుద్ధౌశ్రవణేవిరహేస్మృతౌ। ఘ్రాణేచక్షుష్వంశ్వేతవర్ణేదర్శనేసూచికఃకరః॥

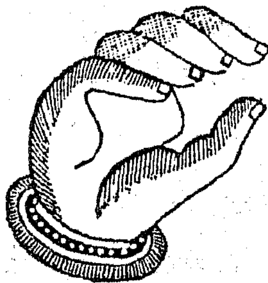
తా॥ శ్లాఘించుట, నిజము, దూరమునుజూపుట, ప్రాణమనుట, ముందుగలోపువానిజూపుట, పదిసిజూపుట. సంధ్యాకాలము, ఏకాంతప్రదేశము ...డు, బాగనుట, చూపు. అట్లేయనుట, లోకము, పరబ్రహ్మనిరూపణ. ఒకటేయనునర్థము, సలాక, చక్రమునుత్రిప్పుట, సూర్యుడు, ఉదయాస్తమయములు, బాణము, సహస్యము, నాయకునిజూచుట, అలుగుగలబాణము, ఎదిఅదిఅనుట, ఇనుము, కమ్మి, జెదరించుట, నీచునిపిలుచుట, వినుట, విరహము, తలచుట, ముక్కు, పక్షిముక్కు, తెల్లవర్ణము, చూచుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగపడును,

౧౮, చన్ద్రకలాహస్తలక్షణమ్.

వి॥శ్లో॥ సూచ్యామఙ్గుష్ఠమోక్షేతు భవేచ్చన్ద్రకలాకరః।
ఏషా చన్ద్రకలా చన్ద్రకలాయామేవ యుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన సూచీహస్తమునందు బొటనవ్రేలిని విడిచినయెడ చంద్రకలాహస్తమగును. ఈ చంద్రకలాహస్తము కలామాత్రచంద్రునియందు వినియోగింపబడును.

౧౯, పద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అఙ్గుళ్యో విరళాః కిఞ్చిత్కుఞ్చితాస్తలనిమ్నగాః।
పద్మకోశాఽభిధో హస్తస్తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ అయిదువ్రేళ్లను ఎడముగా చాచికొంచెము వంచి అరచేయి పల్లమగునట్లు పట్టబడునెడ పద్మకోశహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఫలే బిల్వకపిత్థాఽదౌ స్త్రీణాంచ కుచకుమ్భయోః। వర్తులే కందుకే స్వల్పభోజనే పుష్పకోశకే॥ సహకారఫలే పుష్పవర్షే మంజరికాఽదిషు। జపాకుసుమభావేపి ఘంటారూపవిధానకే॥ వల్మీకే కుముదే ఽణ్డే పద్మకోఽభిధీయతే॥

తా॥ మారేడుపండు, వెలగపండు, స్తనములు, వట్రువ, పువ్వుచెండు, అల్పాహారము, పూమొగ్గ, మామిడిపండు, పూలవాన, పూగుత్తి మొదలుగునది, మంకెనపువ్వు, ఘంటారూపమును జూపుట, పాముల పుట్ట, నల్లకలువ, గ్రుడ్లు, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

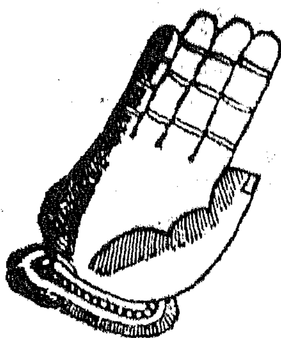
శ్లో॥ వరశ్వేతామ్బుజాకారో పద్మకోశోఽభిధీయతే। చక్రార్థేఽపద్మనికరైశ్శమ్భుపూజాం వితన్వతః। నారాయణాత ... క్షో జాతో పద్మధరో ఋషిః। యక్షాన్వయః కిన్నరాంశో ... ముని ... సేనాస్య భార్గవః॥

తా॥ శ్రేష్ఠమయిన తెల్లదామరయాకృతిగా పట్టబడినది పద్మకోశ... మనబడును. పూర్వకాలమునందు చక్రాయుధము కొరకు పద్మస... ములచేత శివపూజ చేయుచున్న విష్ణుదేవునివలన ఈ పద్మకోశహస్త... గెను, ఇది యక్షజాతి, కిన్నరాంశము. దీనికి బ్రహ్మఋషి, భార్గవుడు అధి...

వి॥శ్లో॥ శుండాయాం ధావళత్వే చ హేమకారాప్యాదిభాజనే। ధమ్మి
ల్లే దమితార్థే చ లావణ్యస్యానువాదనే॥ ఘంటాయాం కందు
కే పక్వమల్లికే వర్తులే స్తనే। నారికేళే చూతఫలే కర్ణికారే చ ద
ర్పణే। శోభావతో పుష్పవర్షే కలశే ద్రావికాసనే। బిల్వే కపిత్థే
యుజ్యేత పద్మకోశాహ్వయః కరః॥

తా॥ ఏనుగుతొండము, ధళధళయను కాంతి, బంగారువెండి మొదల
యినపాత్రము, కొప్పు, కొలది, అందము, ఘాగఅనుట, ఘంట, పుట్టచెం
డు, తామర, పుట్ట, గుండ్రన, కుచము. టెంకాయ, మామిడిపండు, కొండ
గోగు, అద్దము, కొప్పునంగుట, పూలవాన, మారేడుపండు, వెలగపం
డు, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౧౬, సర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలనిమ్నత్వాత్సర్పశీర్షకరో భవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తముయొక్క అరచెయ్యి కొంచె
ము పల్లముగవంచబడినయెడ సర్పశీర్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ చన్దనే భుజగే మందే ప్రోక్షణే పోషణాదిషు। దేవ
ర్ష్యుదకదానేషు హ్యాస్ఫాలే గజకుమ్భయోః। భుజా
స్ఫాలే తు మల్లానాం యుజ్యతే సర్పశీర్షకః॥

తా॥ గంధము, పాము, మెల్లగాననుట, నీళ్ళుచిలుకరించుట, ప్రోచు
ట మొదలగునవి, దేవర్షితర్పణములు, ఏనుగుకుంభస్థలములను చరచుట,
జెట్టిలు భుజము చరచుట, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగబడును.

గ్రంథాంతరస్థసర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకే నిమ్నమధ్యత్వాత్సర్పశీర్ష ఇతి స్మృతః। నిరీక్ష్య నిర్జరా
న్భీతాన్కరవిన్యాసపూర్వకమ్। బలింపశ్చాద్యయాచుంభుర్గోభ
వేయమితి భాషతః। వామనాత్సర్పశీర్షోయం వాసవో ఋషి
రుచ్యతే। హరిద్వర్ణో దేవజాతిః కాలకంఠోధిదేవతా॥

తా॥ పతాకహస్తమునందలి అరచేయిపల్లముగా పట్టబడునేని సర్ప
శీర్షహస్తమగును. పూర్వకాలమునందు బలిచక్రవర్తికి వెరచి తన్ను శ
రణుజొచ్చిన దేవతలను గూర్చి విష్ణుదేవుడు వామనావతారమెత్తి బలిని
వంచించిమున్ను కాపాడెదనని చేయిచాచిచెప్పినప్పుడు ఆవామనునివలన

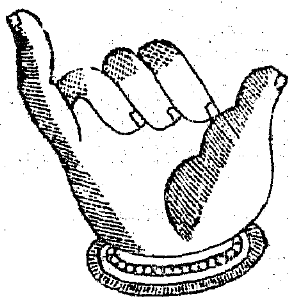
ఈసర్పశీర్షహస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిఇంద్రుడుఋషి, పుసర్ణము, శివుడుఅధిదేవత,

వి॥శ్లో॥ కుఙ్కుమేపఙ్కభావేపి ప్రాణాయామనిరూపణే । ముఖప్రక్షాళనవిధౌదానవేళావివేచనే । చన్దనేచగజేఖర్వేమల్లాస్ఫాలేచలాలనే । క్షీరేనీరేచకాశ్మీరేలజ్జాయాం గోప్యకేశిశౌ।ప్రతిమాయాంపయఃపానేలీనేసత్పరిభాషణే। బ్రహ్మజాతౌహరిద్వర్ణేయుక్తమిత్యుత్తరీకృతౌ । పటవాసపరిక్షేపే చన్దనాదివిలేపనే। కుచాదిగ్రహణేస్త్రీణాంసర్పశీర్షోనియుజ్యతే॥

తా॥ కుంకుమము,అడుసు, ప్రాణాయామమునుజూపుట, మొగముకడుగుకొనుట, దానకాలమునునిరూపించుట, గంధము,ఏనుగు,పొట్టివాడు,జెట్టిలుబుజముచరచుట, బుజ్జగించుట, పాలు,నీరు, కుంకుమపువ్వు, సిగ్గు,దాచదగినవస్తువు, పసిబిడ్డ, బొమ్మ,నీళ్ళుత్రాగుట, ఐక్యము,మంచిదనుట, బ్రహ్మజాతి,పసుపువన్నె, తగుననుట, ఉత్తరముచెప్పుట,గంధపొడిచల్లుట, గంధనుమొదలగువానిపూత, స్తనముమొదలగువానిని పట్టుకొనుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

౧౭. మృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్కనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠేప్రసృతేమృగశీర్షకః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన సర్పశీర్షహస్తమందలి టికెనవ్రేలును బొటనవ్రేలును చాచబడునేనిమృగశీర్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్త్రీణామర్థేకపోలేచక్రమమర్యాదయోరపి।భీతేవివాదేనైపథ్యేఽప్యావాసేచత్రిపుండకే। ముఖాముఖేరంగవల్ల్యాంపాదసంవాహనేపిచ। సర్వసమ్మేళనేకార్యేమన్దిరేఛత్రధారణే।సోపానేపదవిన్యాసేప్రియాఽహ్వానేతథైవచ।సఞ్చారేచప్రయుజ్యేత భరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ స్త్రీవిషయము, చెక్కిలి,క్రమము, మర్యాద,వెరపు, వాఅలంకారము,ఉనికిపట్టు, విభూదిపెట్టుకొనుట, ఎదురెదురు, ముగ్గు, ఒత్తుపిసుకుట, అన్నిటినికూర్చుట, ఇల్లు,గొడుగుబట్టుకొనుట,మెట్టు, అడుగుపెట్టుట, ప్రియులనుబిలుచుట, తిరుగుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థమృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

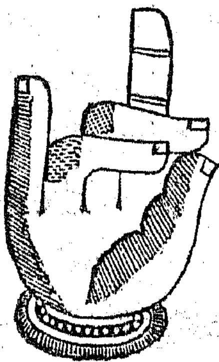
శ్లో॥ ఊర్ధ్వగశ్చతురాంగుష్ఠో మృగశీర్షకరస్స్మృతః। శివం ప్రతితపః కర్తుం ధారయిత్వా త్రిపుండ్రకమ్। మృగశీర్షోభవద్గౌర్యాః ఋషిరస్య మృకండుజః॥ ఋషిజాతిశ్చ శుభ్రవర్ణోఽస్యాధిదేవో మహేశ్వరః॥

తా॥ చతురహస్తాంగుష్ఠము వెలుపలికెత్తబడెనేని మృగశీర్షహస్తమౌను. మహేశ్వరుని గూర్చి తపస్సు చేయుటకు పార్వతీదేవి త్రిపుండ్రము నుధరింపగా ఈహస్తము పుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి మార్కండేయుడు. వర్ణము తెలుపు, అధిదేవత మహేశ్వరుడు.

వి॥ శ్లో॥ భిత్తౌ విచారే సమయే ఆవాసే ఛత్రధారణే। పద్మిన్యాఖ్యమహిళాజాత్యాం హస్తిన్యాం మందవాచకే॥ లేపనే చందనాదీనాం స్త్రీణామభినయక్రమే। తిరస్కరిణ్యాం సోపానే సాక్షాత్కారేపిచక్రమే। త్రిపుండ్రధారణే చైవ వితర్కే చమృగాననే। అస్మదర్థే శరీరే చ సంజ్ఞాపూర్వసమాహ్వృతౌ। ఋషిజాతౌ సుధావర్ణే మృగశీర్షకరః స్మృతః॥

తా॥ గోడ, విచారము, సమయము, నివాసస్థానము, గొడుగుపట్టుట, పద్మినీ శంకినీ హస్తినీజాతి స్త్రీలు, మెల్లగా ననుట, గంధము మొదలగువాని పూత, స్త్రీబోధకాభినయము, త్రిపుండ్రధారణము, వితర్కము, మృగముయొక్క మొగము, తెర, మిద్దెలోనగువాని మెట్లు, ప్రత్యక్షము, క్రమము, నేను అనుట, దేహము, సైగచే గ్రహించుట, ఋషిజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందు ఈ హస్తము ఉపయోగించును.

౧౮. సింహముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమానామికాగ్రాభ్యామఙ్గుష్ఠో మిశ్రితో యది। శేషౌ ప్రసారితౌ యత్ర స సింహముఖ ఈరితః॥

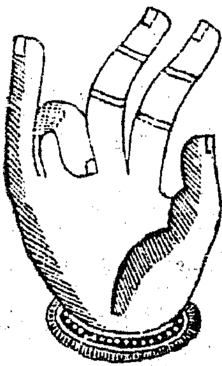
తా॥ నడిమి వ్రేలు ఉంగరపువ్రేలు ఈ రెంటికొనలను బొటనవ్రేలితో చేర్చి తక్కిన వ్రేళ్ళను జూచి పట్టిన యెడ సింహముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ విద్రుమే మౌక్తికే చైవ సుగన్ధే లకస్పర్శనే। ఆకర్ణనే చ పృషతీ మోక్షార్థే హృది సంస్థితః॥ హోమే శశే

గజేదర్భ చలనేపద్మధామని। సింహాననే వైద్యపాకశోధనేసిం
హవక్త్రికః॥

తా॥ పగడము, ముత్యము, మంచివాసన, ముంగురులు నిద్దుట, వినుట, నీటిబొట్టు, (రొమ్మునలినిలిపిన తొడ) మోక్షవిషయము, హోమము, కుందేలు ఏనుగు, దర్భను విదలించుట, తామరపూలదండ, సింహముయొక్క ముఖము, వైద్యుడు మందు వండుటను శోధించుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౧౯. లాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశేఽనామికా చేన్నమ్రా లాఙ్గూలశోభనేత్

తా॥ పద్మకోశహస్తమందు ఉంగరపువ్రేలువంచిపట్టిన యెడలాంగూలహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లికుచస్యఫలే బాలాకుచే కల్హారకే తథా।
చకోరేక్రముకే బాలకిఙ్కిణ్యాం ఘుటికాఽదికే।
చాతకేయుజ్యతేచాఽయం లాఙ్గూలకరనామకః॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, పడుచులచన్నులు, వాసనగలఎఱ్ఱకలువ, చకోరము, పోక, చిరుగజ్జెలు, రసగుండు మొదలుగునవి, చాతకపక్షి వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థలాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్,

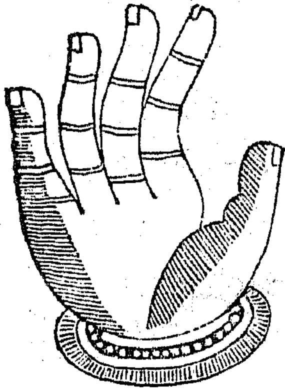
శ్లో॥ మధ్యమాఙ్గుష్ఠతర్జన్యో నారికేళాక్షవత్కృతౌ। లాఙ్గూలోనా
మికావక్రా ప్రోన్నతా చకనిష్ఠికా। క్షీరోధిజః కాలకూటః గుళికా
కృతికేపురా। లాఙ్గూలో హరసఞ్జాతో ఋషిః క్రౌఞ్చవిదారణః। సిద్ధ
జాతిస్స్వర్ణవర్ణః పద్మాతస్యాధిదేవతా॥

తా॥ నడిమివ్రేలు బొటనవ్రేలు చూపుడువ్రేలు వీనిని టెంకాయకన్నుల తీరుననిలిపి ఉంగరపువ్రేలిని వంచి చిటికెనవ్రేలినిపైకెత్తిపట్టబడునది లాంగూలహస్తము అనబడును. ఈహస్తము పూర్వకాలమునందు పాలసముద్రమునందుబుట్టిన కాలకూటవిషమును మ్రింగుటకై శివుడు గుళికగా జేసిపట్టినపుడు శివునివలన బుట్టినది. దీనికి ఋషి కుమారస్వామి. వన్నె బంగారు. అధిదేవత లక్ష్మి.

వి॥ శ్లో॥ ద్రాక్షాఫలే చరుద్రాక్షే చుబుకగ్రహణేపిచ। కుచగ్రహో హేక్ర
ముకేకిఙ్కిణ్యాం ముత్యలేఫలే। విద్రుమేచ మితగ్రాసే సక్రతేబద

రీఫలే। వతఃకలాయాంహల్లికాబాచకోరేచాతకేల్పకే। కర
కాయాంసిద్ధజాతౌహరితక్యాంసువర్ణకే। ఏవమాదిషుయు
జ్యేతహస్తోలాఙ్గూలసంజ్ఞకః॥

తా॥ ద్రాక్షపండు, రుద్రాక్షు, నిమ్మపండు, గజ్జముపట్టుకొనుట, మొలకచన్ను, పోక, చిరుగజ్జెలు, కలువ, పండు, పగడము, కొద్దిపాటిబళము, నక్షత్రము, రేగుపండ్లు, సట్రువ, మల్లెపువ్వు, చకోరపక్షి, చాతకపక్షి, అల్పవస్తువు, వడగల్లు, సిద్ధజాతి, కరకకాయ, బంగారు, ఇవి మొదలగు వానియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౦. సోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కనిష్ఠాఽద్యావర్తితాశ్చేద్విరళాస్సోలపద్మకః॥

తా॥ చిటివనవ్రేలుమొదలగువ్రేళ్లు సందులుగలవిగాత్రిప్పిపట్టబడినయెడసోలపద్మహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ వికచాబ్జేకపిత్థాదిఫలేఽప్యావర్తకేకుచే। వి
రహేముకురేపూర్ణచంద్రేసౌందర్యభాజనే।
ధమ్మిల్లచంద్రశాలాయాంగ్రామేఽప్యుద్ధతకోప
యోః। తటాకేశకటేచక్రవాకేకలకలారవే। శ్లా
ఘనేసోలపద్మశ్చకీర్తితోభరతాగమే॥

తా॥ వికసినతామర, వెలగపండు మొదలగుపండు, తిరుగుడు, చన్ను, ఎడబాటు, అద్దము, పూర్ణచంద్రుడు, అందమయినపాత్రము, కొప్పు, మేడమీదియిల్లు, ఊరు, ఎత్తు, కోపము, చెరువు, బండి, చక్రవాకపక్షి, కలకలధ్వని, మెప్పు, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించునని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరస్థసోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తికరణంయత్రసభవేదలపల్లవః। వ్యావృత్తహస్తఃకలశేన
వనీతముపః పురా। జజ్ఞేలపల్లవఃకృష్ణాత్ వసంతోఋషిరుచ్య
తే। గంధర్వజాతిశ్శ్యామాంశురధీశోస్యదినేశ్వరః॥

తా॥ వ్రేళ్ళనువిరళముగద్రిప్పినయెడఅలపల్లవహస్తమవును. ఈయలపల్లవహస్తముపాలువెన్నలుదొంగిలించినకృష్ణునివలనబుట్టెను, ఇదిగంధర్వజాతి. దీనికివసంతుడుఋషి, శ్యామమువర్ణము, సూర్యుడుఅధిదేవత.

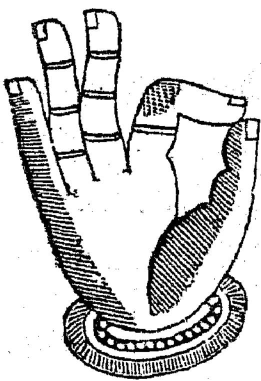
వి॥ శ్లో॥ హైయంగవీనేశిరహేమమాలామోదకభావనే। ఫుల్లపద్మేచ

మరహస్తమగును. ఇదిపూర్వమందుకశ్యపబ్రహ్మఅదితిదేవికికన్నులుచే
యునపుడుఆయనవలనబుట్టినది. ఇదిగంధర్వజాతి. దీనికిఋషికపిలుడు,
చామనచాయ, పక్షిరాజుఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ యోగేమౌనవ్రతేశృఙ్గేగజహస్తనిరూపణే।దీర్ఘనాళప్ర
సూనానాంగ్రహణేభ్రమరేపిచ। కర్ణమంత్రస్యరచనేకంటకో
ద్ధరణేపిచ। నీవీమోక్షేస్వ్యక్షరాణాంఅవ్యయానాంనిరూపణే
ఖేచరేమేచకేవర్ణేభ్రమరోయంనియుజ్యతే॥

తా॥ యోగాభ్యాసము, మౌనవ్రతము, కొన, ఏనుగుదంతమునుజూ
పుట, నిడుకాడగలపువ్వులనుకోయుట, కర్ణమంత్రము చెప్పుట, ముల్లుతీయు
ట, పోకముడివిప్పుట, స్వ్యక్షరముల (రెండక్షరముల) అవ్యములనునిరూ
పించుట, ఆకాశమునందుతిరిగెడిప్రాణి, చామనిచాయ, వీనియందు ఈ
హస్తమువినియోగించును.

౨౩. హంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమాఽద్యాస్తయోంగుళ్యః ప్రసృతావిర
ళాయది। తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే హంసా
స్యకరఈరితః॥

తా॥ నడిమివ్రేలుమొదలుమూడువ్రేళ్లను ఎడము
గలవిగాచాచిచూపుడువ్రేలితో చేర్చిపట్టినయెడహం
సాస్యహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ మాఙ్గళ్యసూత్రబంధేచాఽ ప్యుపదేశేవిని
శ్చయే।రోమాఞ్చేమౌక్తికాఽదౌచచిత్రసంలేఖనేతథా।దం
శేతుజలబిందౌచదీపవర్తిప్రసారణే।నికషేశోధనేమల్లికాఽ
దౌరేఖానలేఖనే। మాలాయాంవహనేసోఽహం భావనా
యాంచరూపకే।నాఽస్తీతివచనేచాఽపినికభాణాంచభావనే।
కృతకృత్యేఽపిహంసాస్యః ఈరితోభరతాఽగమే॥

తా॥ బొట్టుకట్టుట, ఉపదేశము, నిశ్చయము, గగుర్పాటు, ముత్యములు
మొదలైనవి, చిత్రమువ్రాయుట, అడవియీగ, నీటిబొట్టు, దీపపువత్తినె
గసనద్రోయుట, ఒరయుట, శోధించుట, మల్లెమొగ్గలుమొదలైనవి, గీ
తగీయుట, పూలదండ, నేనేబ్రహ్మమనుట, రూపించుట, లేదనుట, ఒక

సిసూడదగినవస్తువులను భావించుట, సిద్ధముగానున్నదనుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థహంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

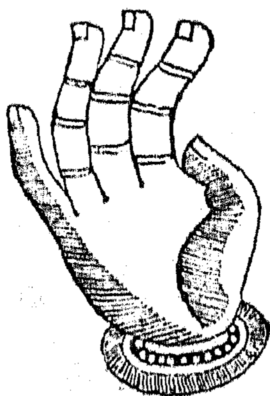
శ్లో॥ శ్లిష్టాగ్రమధ్యమాఙ్గుష్ఠతర్జన్యో యత్ర సారితౌ। అనామికా
కనీయాంసౌ సహంసాస్యకరో భవేత్। న్యగ్రోధమూలమాశ్రి
త్య మునీనాం తత్త్వదర్శినామ్। హంసాస్యో దక్షిణామూర్తేరా
సీదస్య ఋషిః శుకః। శుభ్రవర్ణో మిశ్రజాతిరధీశశ్చతురాననః॥

తా॥ బొటనవ్రేలిని చూపుడునడిమివ్రేళ్ళను చేర్చి ఉంగరపువ్రేలిని చిటికెనవ్రేలిని చాచిపట్టిన యెడ హంసాస్యహస్తమవును. ఇది మఱ్ఱిమాని క్రింద మునులకు జ్ఞానోపదేశము చేయునప్పుడు దక్షిణామూర్తివలన బుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి శుకుడు ఋషి, వర్ణము తెలుపు, బ్రహ్మ అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ జ్ఞానోపదేశే పూజాయాం నిర్ణయే చ తిలాహుతౌ। భూ
షణే పఠనే గానే ధ్యానే భావనిరూపణే। రచనే యావకాదీనాం పు
ళకే మౌక్తికే మణౌ। వేణునాదే సంయుతశ్చ ద్వాసనాయాం ని
జాత్మని। జలబిందౌ లక్ష్యభావే ముద్రికాయాం చ చుమ్బనే। వి
ప్రజాతౌ శుభ్రవర్ణే హంసాస్యః పరికీర్తితః॥

తా॥ జ్ఞానోపదేశము, పూజచేయుట, నిర్ణయించుట, తిలాహుతి, మాటలాడుట, చదువుట, పాడుట, ధ్యానము చేయుట, భావములను నిరూపించుట, లత్తుక మొదలైనవానిని పెట్టుట, గగుర్పాటు, ముత్యము, రత్నము, పిల్లనగ్రోవియూదుట, వాసనచూచుట, మనస్సు, నీటిబొట్టు, గురిపెట్టుట, ముద్దుటుంగరము, ముద్దుపెట్టుట, బ్రాహ్మణజాతి, తెల్లనివన్నె, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౪. హంసపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షకరే సమ్యక్కనిష్ఠా ప్రసృతా యది।
హంసపక్షకరస్సోఽయం తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తమునందలి చిటికెనవ్రేలిని చాచిపట్టిన యెడ హంసపక్షహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ షట్సంఖ్యాయాం సేతుబంధే నఖరేఖాఙ్కనే
తథా। పిధానే హంసపక్షోఽయం కీర్తితో భర
తాగమే॥

తా॥ కలువపువ్వు, భోజనము చేయుట, మన్మథుడు, ముద్రలు ధరించుట బొడ్డు, అరటిపువ్వు, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థముకుళహస్తలక్షణమ్.

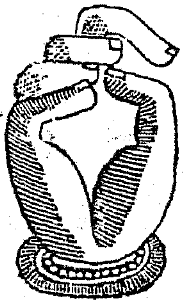
శ్లో॥ శ్లిష్టాంగుళిః పద్మకోశో యదిస్యాన్ముకుళః కరః। భానుం ప్రగృహ్ణతః పూర్వం బిమ్బమేవేతి శఙ్కయా। మారుతేర్ముకుళో జాతః ఋషిస్తస్య విశాఖిలః। సఙ్కీర్ణజాతో కపిలో వర్ణశ్చంద్రోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తముయొక్క వ్రేళ్ళను చేర్చిపట్టిన యెడ ముకుళహస్తమవును. పూర్వకాలమునందు ఆంజనేయుడు దొండపండనెడి శంకచేత సూర్యునిపట్టబోయినపుడు అతనివలన ఈముకుళహస్తము పుట్టెను. ఇది సంకీర్ణజాతి దీనికి విశాఖిలుడు ఋషి., కపిలవర్ణము, చంద్రుడు అధిదేవత.

విని-శ్లో॥ దానేజపేదీనవాక్యే భోజనే పద్మకోశకే। ఆత్మని ప్రాణనిర్దేశే వఙ్చసఙ్ఖ్యానిరూపణే। కాముకోచ్చరితే బాలచుమ్బనే దేవపూజనే। ఛత్రాదీనాంచ ముకుళే ఫలగ్రహనిరూపణే। సఙ్కీర్ణజాత్యాం కపిలే ముకుళః కర ఈరితః॥

తా॥ దానము. జపము, పేదమాట, భోజనము, తామరమొగ్గ, తాను ప్రాణములను నిర్దేశించుట, అయిదింటిలెక్కను చూపుట, కాముకుని మాట, బిడ్డలను ముద్దుపెట్టుకొనుట, దేవపూజ, గొడుగు మొదలగువాని యొక్క ముడుగుట, ఫలములను గ్రహించుట, సంకీర్ణజాతి, కపిలవర్ణము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౭. తామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళే తామ్రచూడస్యాత్తర్జనీవక్రితాయది॥

తా॥ ముకుళహస్తమునందలి తర్జనిని వంచిపట్టిన యెడ తామ్రచూడహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుక్కుటాఽద్యే బకే కాకే ఉష్ట్రే వత్సే చ లేఖనే। తామ్రచూడకరోఽభ్యోఽసౌ కీర్తితో భరతాఽగమే॥

తా॥ కోడి మొదలైనది, కొంగ, కాకి, ఒంటె, దూడ, వ్రాయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతస్థతామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకస్యకనిష్ఠాయాంయత్రాంగుష్ఠనిపీడనమ్।
తదేవతామ్రచూడాఖ్యోవదంతిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమునందలిచిటికెనవ్రేలినిబొట్టనవ్రేలిని కదిలించి పట్టినయెడ తామ్రచూడహస్తమగును.

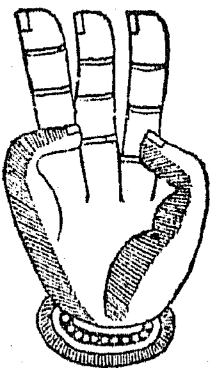
శ్లో॥ తేషాంమూర్తిత్రయీభావఃఋగ్యజుస్సామభిఃపురా। యేనహస్తేనాభినీతోవిధేరగ్రేయతస్తతః । తామ్రచూడోత్రయీజాతఃతస్యవజ్రాయుధోఋషిః । శఙ్ఖవర్ణో దేవజాతిరధిదేవోబృహస్పతిః॥

తా॥ ఇదిపూర్వకాలమునందుఆకృతులసుధరించినమూడువేదములు బ్రహ్మయెదుటనిలిచితమయభిప్రాయమునుతెలుపునపుడువానివలనఁబుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిదేవేంద్రుడుఋషి, శంఖవర్ణము. బృహస్పతిఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ లోకత్రయేత్రిశూలేచత్రిసఙ్ఖ్యాగణనేపిచ।అశ్రుసమ్మార్జనేవేదత్రయేబిల్వదళేపిచ,అశ్వసమ్మార్జనేపర్ణేఫలకేచరణాయుధే।దేవజాతౌశుభ్రవర్ణే తామ్రచూడోనియుజ్యతే॥

తా॥ మూడులోకములు, మూడుమొనలుగలశూలాయుధము, మూడనిలెక్కపెట్టుట, కన్నీరుతుడుచుట, మూడువేదములు, మారేడుపత్రి, గుఱ్ఱమునుతోముట, ఆకు, పలక, కోడి, దేవజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౭౦. త్రిశూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నికుఞ్చ్యయిత్వాఽఙ్గుష్ఠస్తుకనిష్ఠాఞ్చత్రిశూలకః।

తా॥ బొటనవ్రేలినిచిటికెనవ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్ళనుచిపట్టినది త్రిశూలహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥బిల్వపత్రేత్రిత్వయుక్తేత్రిశూలఃకరఈరితః। ఇత్యష్టావింశతిగప్రోక్తాఅసంయుతకరాగ్రమాత్। యావదర్థాగప్రయోగానాంతావద్భేదాగకరాస్స్మృతాః॥

తా॥మారేడుపత్రి, మూటికూడిక, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును. ఈచెప్పబడినయిరువదియెనిమిదిహస్తములును

అసంయుతహస్తములనబడును. ఈహస్తములయుపయోగార్థములు ఎన్నిగలవో అన్నిహస్తభేదములునుగలవు అని చెప్పుదురు.

గ్రంథాంతరేఊర్ణనాభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశాఙ్గుళీనాంచకుఞ్చనాదూర్ణనాభకః। హస్తాభ్యాం
కుర్వతఃపూర్వం దైత్యవక్షోవిదారణమ్। నృసింహాదూర్ణనా
భశ్చజాతశ్శార్దూలకోఋషిః। క్షత్రాన్వయోరక్తకాంశు
రాదికూర్మోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తము వ్రేళ్ళనువంచిపట్టినయెడ ఊర్ణనాభహస్తమవును. ఇది పూర్వకాలమునందు నృసింహస్వామి హిరణ్యకశిపునిరొమ్ము నునఖములచేత చీల్చినపుడు నృసింహస్వామివలనబుట్టెను. ఇది క్షత్రియజాతి. దీనికి శార్దూలకుడు ఋషి, రక్తవర్ణము, ఆదికూర్మము అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ శిరఃకండూయనేచౌర్యేనరసింహేమృగాననే।
హర్యక్షేవానరేకూర్మేకర్ణికారేకుచేభయే।
క్షత్రజాతౌరక్తకాంశౌ ఊర్ణనాభోనియుజ్యతే॥

తా॥ తలగోకుకొనుట, దొంగతనము, నరసింహుడు, మృగముఖము, కోతి, తాబేలు, కొండగోగు, స్తనము, భయము, క్షత్రియజాతి, ఎఱ్ఱనన్ని, సాలెపురుగు. వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

గ్రంథాంతరేబాణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జన్యాద్యాస్త్రయశ్శ్లిష్టాఃకిఞ్చిదఙ్గుష్ఠపీడితాః।
కనిష్ఠికాచప్రసృతా స బాణః కథితః కరః॥
షట్సఙ్ఖ్యాయాంనాళనృత్యేబాణహస్తోనియుజ్యతే॥

తా॥ చూపుడువ్రేలు మొదలు మూడువ్రేళ్ళను చేర్చి బొటనవ్రేలిని కొంచెము సోకునట్టు చిటికెనవ్రేలిని చాచిపట్టినయెడ బాణహస్తమవును. ఇది ఆరు అని లెక్కపెట్టుటయందును నాళనృత్యమునందును వినియోగించును.

గ్రంథాంతరేఅర్ధసూచికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థతర్జనీచోర్ధ్వేప్రసారణాదర్ధసూచికః।
అఙ్కురేపక్షిశాబాదౌబృహత్కీటేనియుజ్యతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తపు చూపుడువ్రేలు పొడువుగా ఎత్తిపట్టబడినయెడ అర్ధసూచికహస్తమగును. ఇది మొలక, పక్షిపిల్ల మొదలగునది, పెద్దపురుగు వీనియందు వినియోగించును.

అథ చతుర్వింశతిసంయుతహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ అంజలిశ్చకపోతశ్చకర్కటస్స్వస్తికస్తథా। డోలాహస్తః పుష్పపుటశ్చోత్సంగశ్శివలిఙ్గకః। కటకావర్ధనశ్చైవకర్తరీస్వస్తికాభిధః। శకటశ్శఙ్ఖచక్రౌ చ సమ్పుటపాశకీలకౌ। మత్స్యకూర్మవరాహాశ్చగరుడో నాగబన్ధకః। ఖట్వాభేరుణ్డకాఖ్యశ్చ అవహిత్థస్తథైవచ। చతుర్వింశతిసంఖ్యాకాస్సంయుతాః కథితాః కరాః॥

తా॥ అంజలి, కపోలము, కర్కటము, స్వస్తికము, డోల, పుష్పపుటము, ఉత్సఙ్గము, శివలింగము, కటకావర్ధనము, కర్తరీస్వస్తికము, శకటము, శంఖము, చక్రము, సంపుటము, పాశము, కీలకము, మత్స్యము, కూర్మము, వరాహము, గరుడము, నాగబంధము, ఖట్వ, భేరుండము, అవహిత్థము, అనునీయిరువదినాలుగుహస్తములు సంయుతహస్తములని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరే.

శ్లో॥ అసంయుతానాంసంయోగాత్సంయుతాఖ్యాభవంతి తే।
తేషాముత్పత్తిరేవైషా యోజనీయా తథా బుధైః।
తథాపి స్వస్వవృత్తాభేదాదధిదేవాః పృథక్పృథక్॥

తా॥ రెండు అసంయుతహస్తములను చేర్చిపట్టునెడ సంయుతహస్తమగును. ఆసంయుతహస్తములకు ఉత్పత్తిజాతిఋషిమొదలగునవి ఒకటిగానే యుండినను అధిదేవతలుమాత్రము భేదపడియుండును.

౧, అంజలిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలయోర్యోగాదంజలిశ్చకర ఈరితః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను అరచేతిలో చేర్చిన నది యంజలిహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥ దేవతాగురువిప్రాణాంనమస్కారేష్వనుక్రమాత్।
కార్యశ్శిరోముఖోరస్సు వినియోజ్యోఽంజలిః కరః॥

తా॥ దేవతలకును, గురువులకును, బ్రాహ్మణులకును, నమస్కారము చేయుటయందు ఈహస్తము చెల్లును. అందు దేవతలకు మ్రొక్కునపుడు, శిరస్సునందును, గురువులకు మ్రొక్కునపుడు ముఖమునందును, బ్రాహ్మణులకు మ్రొక్కునపుడు రొమ్మునందును క్రమముగా నొప్పును.

గ్రంథాంతరస్థఅంజలిహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ పతాకహస్తతలయోస్సంశ్లేషో యత్ర జాయతే।
తమాహురంజలిహస్తః క్షేత్రపాలోఽధి దేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములఅరచేతులు చేర్చిపట్టబడునెడ అంజలిహస్తమవును. దీనికిఅధి దేవత క్షేత్రపాలుడు.

వి॥శ్లో॥ ప్రణామే వినయే తాలఘాతే శమ్భునిరూపణే।
కిఙ్కరోమీతి వదనే ధ్యానే చాంజలిరుచ్యతే।

తా॥ నమస్కరించుట, వినయముతో వంగుట, తాళము వేయుట, శివస్వరూపమునునిరూపించుట, ఏమి చేయుదునని యనుట, ధ్యానము చేయుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

కపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపోతస్సకరో జ్ఞేయశ్లిష్టమూలాఽగ్రపార్శ్వతః॥

తా॥ ముందుచెప్పినఅంజలిహస్తము మొదలుతుదలుపార్శ్వభాగములు చేరియుండపట్టబడినయెడకపోతహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ప్రమాణగురుసమ్భాషావినయాఽఙ్గీకృతిష్వయమ్॥

తా॥ ప్రమాణము, పెద్దలతో మాటలాడుట, వినయముతో నొప్పుకొనుట, వీనియందు ఈహస్తమువిని యోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంజలేరంతరం యత్ర జాయతే విరళీకృతే।
సభవేత్కపోతాఖ్యశ్చిత్రసేనోఽధి దేవతా॥

తా॥ అంజలిహస్తము ఎడమయినవ్రేళ్లుగలదిగా పట్టబడినయెడ కపోతహస్తమవును. దీనికిఅధి దేవతచిత్రసేనుడు.

వి॥శ్లో॥ అంగీకారే నారికేళఫూగానాం పాదపాదిషు । కదలీకుసుమే శీతే వినతే వస్తుసంగ్రహే । సమ్పుటే మాతులుంగే చ కపోతో వినియుజ్యతే॥

తా॥ అంగీకారము, టెంకాయ, పోక, అవృక్షములు మొదలగునది, అరటిపూవు, చలి, అమృతము, వస్తువులనుసంగ్రహించుట సంపుటము, మాదిఫలము, వీనియందు ఈ స్తమువినియోగపడును.

౩, కర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోఽన్యస్యాఽన్తరేయత్రాఙ్గుళ్యోనిసృతహస్తయోః।
అంతర్బహిర్వావర్తన్తేకర్కటస్సోఽభిధీయతే॥

తా॥ముందుచెప్పినకపోతహస్తమందు వ్రేలి వ్రేలినందునను వ్రేళ్ళుచొప్పించి వెలికిగాని లోపలికిగాని చాచినట్టబడునెడల కర్కటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ సమూహాదర్శనేతుందదర్శనే శఙ్ఖపూరణే। అఙ్గానాంమోటనే శాఖోన్నమనే చనియుజ్యతే॥

తా॥ గుంపునుచూపుట, లావైనదానినిచూపుట, శంఖనాదముచేయుట, దేహాలస్యముపోగొట్టుకొనుట, చెట్టుకొమ్మనువంచుట, వీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ణనాభాంగుళీరత్ర సంశ్లిష్టాఃకర్కటోభవేత్।
అస్యాధిదైవతం విష్ణుమాదిదేవంవిదుర్బుధాః॥

తా॥ ఊర్ణనాభహస్తముయొక్క వ్రేళ్ళసందులందు రెండవచేతి వ్రేళ్లనుచొప్పించిపట్టినయెడ కర్కటహస్తమగును.దీనికివిష్ణువుఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ విలాపేజృమ్భణే పూతేకర్కటేశంఖపూరణే।
అంగుళీమోటనేస్త్రీణాంకర్కటేవినియుజ్యతే॥

తా॥ దుఃఖవచనములాడుట, ఆవులింత, కొట్టుట, ఎండ్రకాయ, శంఖమునుఊదుట, స్త్రీలుమెటికలువిరుచుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౪, స్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకయోస్సన్నియుక్తః కరయోర్మణిబన్ధయోః। సంయోగేనస్వస్తికాఖ్యోమకరార్థేనియుజ్యతే। భయవాదేవివాదేచ కీర్తనేస్వస్తికోభవేత్॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములందలి మణికట్టులను జేర్చిపట్టినయెడస్వస్తికహస్తమగును. ఇది మొసలినితెలుపుట, భయముతో మాటలాడుట, పొగడుట, వాదాడుట, వీనియందుఉపయోగించును.

౫,డోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాక్యేపూరుదేశస్థేడోలాహస్తోఽయముచ్యతే।
నాట్యారమ్భేప్రయోక్తవ్యమితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను తొడమీదికి వ్రేలునట్లు పట్టినయెడ డోలాహస్తము అగును. ఇది నాట్యారంభమందు వినియోగింపదగినదని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు.

గ్రంథాంతరస్థడోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌపార్శ్వగౌడోలా భారతీతస్యదేవతా।
మోహమూర్ఛామదాలస్యవిలాసాదిషుకీర్తితః॥

తా॥ పతాహస్తములు ఇరుపార్శ్వములందు వ్రేలునట్లు పట్టబడినయెడ డోలాహస్తమగును, దీనికి దేవత సరస్వతి, ఇది మోహము, మూర్ఛ, మదము, ఆలస్యము, విలాసము మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౬, పుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంశ్లిష్టకరణౌసర్పశీర్షౌ పుష్పపుటఃకరః॥

తా॥ రెండుసర్పశీర్షహస్తములయొక్క మనికట్టు మొదళ్లుచిటికెనవ్రేలివరకుగల అరచేతివెలుపలిభాగములను జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ నీరాజనవిధౌబాలఫలాఽదిగ్రహణేతథా।
సంధ్యాయామర్ఘ్యదానేచమంత్రపుష్పేనియోజయేత్॥

తా॥ కర్పూరహారతి, బిడ్డలుపండ్లుమొదలైనవానినిదీసికొనుట, సంధ్యాకాలమందు అర్ఘ్యప్రదానముచేయుట, మంత్రపుష్పమిచ్చుట, వీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షస్యపార్శ్వేతు అపరఃసర్పశీర్షకః।
ధృతఃపుష్పపుటాఖ్యస్స్యాదధీశఃకిన్నరేశ్వరః॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తముయొక్క పార్శ్వమందు రెండు రెండవచేతి సర్పశీర్షమును జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమవును. దీనికికిన్నరేశ్వరుడు అధిదేవ.

వి॥శ్లో॥ సుమధాన్యఫలాదీనా మర్పణేగ్రహణేతథా।
అర్ఘ్యదానేపుష్పపుటఃకీర్తితోభావకోవిదైః॥

తా॥ పువ్వులుధాన్యముపండ్లు మొదలయినవానిని ఇచ్చి పుచ్చుకొనుటలయందును, అర్ఘ్యప్రదానమునందును ఈహస్తము వినియోగించును.

౭, ఉత్సంగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యబాహుమూలస్థౌ మృగశీర్షకరౌయది।
ఉత్సఙ్గనామాహస్తోఽయంకీర్తితోభరతాఽగమే॥

తా॥ రెండుమృగశీర్షహస్తములనుమూపులు సోకపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఆలిఙ్గనేచలజ్జాయామఙ్గదాదిప్రదర్శనే।
బాలానాంశిక్షణేచాఽయముత్సంగోయుజ్యతేకరః॥

తా॥ కౌగిలింత, సిగ్గు, భుజకీర్తులు మొదలగువానిజూపుట, బాలురనుశిక్షించుటవీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థోత్సఙ్గహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళౌస్వస్తికస్కంధావుత్సఙ్గస్తదధీశ్వరః। గౌతమోవిని
యోగస్తులజ్జాయాంపరిరమ్భణే। అఙ్గీకారేచశీతేచసాధ్వర్థే
కుచగోపనే।ఏవమాదిషుయుంజంతేఉత్సంగకరభావనాః॥

తా॥ అరాళహస్తములనుమూపులందుజేర్చిపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతగౌతముడు. ఇదిసిగ్గు, కౌగిలింత, అంగీకారము, చలి, మేలనుట, చన్నులనుకప్పుట, మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౮. శివలింగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేర్ధచంద్రేవిన్యస్తోశిఖరశ్శివలింగకః।
వినియోగస్తుతస్యైవశివలింగప్రదర్శనే॥

తా॥ ఎడమచేతియర్ధచంద్రహస్తమందుశిఖరహస్తముంచబడెనేని శివలింగహస్తమగును. ఇదిశివలింగమునుజూపుటయందువినియోగించును.

౯. కటకావర్ధనహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకాముఖయోఃపాణ్యోస్స్వస్తికాన్మణిబంధయోః।
కటకావర్ధనాఽఖ్యస్స్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములయొక్కమణికట్లుస్వస్తికముగాజేర్చిపట్టబడునేని కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ పట్టాభిషేకేపూజాయాం వివాహేఽపియుజ్యతే॥

తా॥ పట్టాభిషేకము, పూజ, పెండ్లిదీవన, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రన్థాంతరస్థకలకావర్ధన హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకావర్ధనాఖ్యస్స్యాత్స్వస్తికౌకటకాముఖౌ।
తస్యదేవోయక్షరాజోభావజ్ఞైశ్చనిరూపితః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టినయెడ కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వినియోగేవిచారేచ శృఙ్గారేకోపసాంత్వనే।
జక్కిణీనటనేదండలాస్యేభవతినిశ్చయే॥

తా॥ విచారము, శృంగారము, కోపసమాధానము,జక్కిణిఅనుఆట, కోలాటము,నిశ్చయముపీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౦, కర్తరీస్వస్తిక హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కర్తరీస్వస్తికాఽకారో కర్తరీస్వస్తికోభవేత్॥

తా॥ కర్తరీముఖహస్తములను స్వస్తికాకారముబట్టినయెడ కర్తరీస్వస్తికహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శాఖాసుచాఽద్రిశిఖరే వృక్షేషుచ నియుజ్యతే॥

తా॥ చెట్టుకొమ్మలు, పర్వతశిరఖరము, వృక్షములు వీనియందు ఈహస్తముఉపయోగించును.

౧౧, శకటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భ్రమరామధ్యమాఙ్గుష్ఠప్రసారాచ్ఛకటోభవేత్।
రాక్షసాఽభినయేచాఽయంనియోజ్యోభరతాదిభిః॥

తా॥ భ్రమరహస్తములురెండును బొటనవ్రేలినినడిమివ్రేలినిచాచిపట్టబడునేని శకటహస్తమగును, ఇదిరాక్షసులు మొదలయినవారలయభినయమునందుచెల్లును.

౧౨, శంఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాఽన్తర్గతాఽఙ్గుష్ఠ ఇతరాఙ్గుష్ఠసంగతః। తర్జన్యాద్యాయతాశ్లిష్టాశ్శంఖహస్తఃప్రకీర్తితః। శంఖాదిషునియోజ్యోఽయమిత్యేవం భరతాఽశయః॥

తా॥ శిఖరహస్తములోపలియంగుష్ఠముతో రెండవచేతియంగుష్ఠమును జేర్చితక్కినవ్రేళ్ళను ఆశిఖరహస్తములపైకి చాచిపట్టినయెడ శంఖహస్తమగును, ఇదిశంఖము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౩, చక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాఽర్ధచంద్రౌతిర్యఞ్చౌ వన్యోన్యతలసంస్పృశౌ।
చక్రహస్తస్సవిజ్ఞేయశ్చక్రార్థేవినియుజ్యతే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తమును అడ్డముగా రెండు అరచేతులను జేర్చిపట్టి నయెడ చక్రహస్తమగును. ఇదిచక్రార్థమందు చెల్లును.

౧౪, సమ్పుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽఙ్గుళయశ్చక్రేసమ్పుటగకర ఈరితః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన చక్రహస్తముప్రేళ్ళను ముడిచిపట్టినయెడ సంపుటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వస్త్వాచ్ఛాదేసమ్పుటేచసమ్పుటగకర ఈరితః॥

తా॥ వస్తువులనుదాచుటయందును ముడువబడినదానియందును ఈ హస్తముచెల్లును.

౧౫, పాశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచ్యానికుఞ్చితేశ్లిష్టేతర్జన్యాపాశ ఈరితః॥

తా॥ సూచీహస్తములచూపుడు ప్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడపాశహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ అన్యోన్యకలహేపాశేశృంఖలాయాంనియుజ్యతే॥

తా॥ పరస్పరకలహమునందును, త్రాటియందును, సంకెలయందును, ఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, కీలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కలిష్ఠేకుఞ్చితేశ్లిష్టేమృగశీర్షేతుకీలకః॥

తా॥ మృగశీర్షహస్తముల చిటికెనప్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడకీలకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్నేహేచనర్మాఽలాపేచవినియోగోఽస్యసమ్మితః॥

తా॥ స్నేహమునందును, ప్రియవచనమునందునుహస్తముచెల్లును.

౧౭, మత్స్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరపృష్ఠోపరిన్యస్తో యత్రహస్తస్త్వధోముఖః। కిఞ్చిత్ప్రసారితాఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠోమత్స్యనామకః । ఏతస్యైవివియోగస్తు మత్స్యార్థేసమ్మతోభవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తములు ఒకటిమీదనొకటిచేర్చిచిటికెనవ్రేళ్ళనుబొటనవ్రేళ్ళను కొంచెముచాచిపట్టినయెడ మత్స్యహస్తమగును. ఇదిమత్స్యార్థమునందు చెల్లును.

౧౮, కూర్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽగ్రాంగుళిశ్చక్రే త్యక్తాఽంగుష్ఠకనిష్ఠకః।
కూర్మహస్తస్సవిజ్ఞేయఃకూర్మాఽర్థేఽపినియుజ్యతే॥

తా॥ చక్రహస్తము మొనవ్రేళ్ళనువంచి చిటికెనవ్రేలిని బొటనవ్రేలిని జాచిపట్టినయెడకూర్మహస్తమగును ఇదితాబేటియొక్కఅర్థమునందు ఉపయోగించును.

౧౯, వరాహహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీర్షేత్వన్యకరస్తేవశ్లిష్టస్థితోయది। కనిష్ఠాఽంగుష్ఠయోర్యోగా ద్వరాహఃకరఈరితః। ఏతస్యవినియోగస్తువరాహార్థేతుయుజ్యతే॥

తా॥ మృగశీర్షహస్తమును ఒకటిమీదనొకటిచేర్చి చిటికెనబొటనవ్రేళ్ళనుకూడబట్టబడినయెడ వరాహహస్తమగును. ఇదిపందియొక్కఅర్థమందువినియోగించును.

౨౦, గరుడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యక్తలస్థితావర్ధ చన్ద్రావంగుష్ఠయోగతః। గరుడోగరుడార్థేచ యుజ్యతేభరతాగమే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములురెండును అడ్డముగాబొటనవ్రేళ్ళ చేరికతోపట్టబడినయెడ గరుడహస్తమగును. ఇదిగరుడుని అర్థమందుఉపయోగించును.

౨౧, నాగబన్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షౌస్వస్తికౌచేన్నాగబంధఇతీరితః॥

తా॥ రెండుసర్పశీర్షహస్తములు మనికట్టులుచేర్చిపట్టబడినయెడ నాగబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగస్తునాగబంధేనియుజ్యతే।
భుజంగదమ్పతీభావే నికుఞ్జానాంచదర్శనే।
అథర్వణస్యమంత్రేషుయోజ్యోభరతకోవిదైః॥

తా॥ పాముల పెనవంటిరతిబంధమందును, పాముల పెనయందును, పొదరిండ్లను జూపుటయందును, అథర్వణమంత్రమునందు-ఈహస్తము చెల్లును.

౨౨, ఖట్వాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురేచతురంన్యస్యతర్జన్యఙ్గుష్ఠమోక్షతః ।
ఖట్వాహస్తోభవేదేషఃఖట్వాఽదిష్వనియుజ్యతే॥

తా॥ చతురహస్తముపై చతురహస్తమునుంచి చూపుడువ్రేలినిబొటనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడ ఖట్వాహస్తమగును. ఇది, మంచము మొదలైనవానియందుఉపయోగించును.

౨౩, భేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబన్ధకపిత్థాభ్యాం భేరుండకర ఇష్యతే ।
భేరుండపక్షిదమ్పత్యోర్భేరుండకర-ఈరితః ॥

తా॥ కపిత్థహస్తములు రెండుమణికట్టులతోను జేర్చిపట్టబడినయెడ భేరుండహస్తమగును, ఇదిభేరుండపక్షి దంపతులయందువినియోగించును.

౨౪, అవహిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మావక్షసిస్థౌఅవహిత్థకరోమతః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు ఱొమ్మునకెదురుగాబట్టబడినయెడ అవహిత్థహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శృఙ్గారనటనోహస్తో లీలాకందుకధారణే।
కుచార్థేయుజ్యతేసోఽయమవహిత్థకరాఽభిధః॥

తా॥ శృంగారనటనము, పుట్టచెండునుపట్టుట, స్తనముయొక్క-అర్థము వీనియందు-ఈహస్తము వినియోగించును.

శ్లో॥ ఏవంసంయుతహస్తానాం నామలక్షణమీరితమ్॥

తా॥ ఈవిధముగా సంయుతహస్తములయొక్క నామలక్షణములు చెప్పబడియెను.

గ్రన్థాన్తరస్థావహిత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హృదయాభిముఖౌయత్రశుకతుణ్డావధోగతౌ ।
సోవహిత్థోభవేదస్య మార్కణ్డేయోధిదేవతా॥

తా॥ శుకతుండహస్తములుక్రిందినుండి హృదయాభిముఖములుగబట్టబడినయెడఅవహిత్థహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతమార్కండేయుడు.

వి॥శ్లో॥ దుర్బలత్వే దేహకార్శ్యే కౌతుకేచకృశేమతః॥

తా॥ బలహీనత, దేహముచిక్కియుండుట, సంతోషము, చిక్కిన వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

గ్రన్థాన్తరస్థగజదన్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ బాహుమధ్యగతౌ సర్పశీర్షౌ స్వస్తికతామితౌ ।
యదిస్యాద్గజదంతోఽయంపరమాత్మాధిదేవతా॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్చబడినయెడ గజదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాటే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్చబడినయెడ గజదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాటే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ స్తంభమును గ్రహించుటయందును, రాతినిపెల్లగించుటయందును, భారమునువహించుటయందును ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రన్థాన్తరస్థచతురశ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురశ్రస్సనతోవక్షః పురోగౌకటకాముఖౌ ।
తస్యాధిదైవంవారాహీ కీర్తితోభావకోవిదైః॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ కటకాముఖహస్తములను బట్టినయెడచతురశ్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతవారాహీ॥

వి॥శ్లో॥ నియోగోదధిమన్థానే జక్కిణీనటనేపిచ । ధారణేదోహనవిధౌపటానామవకుంఠనే । వహనేమౌక్తికాదీనాం రజ్జ్వాదీనాఞ్చకర్షణే । నివీబంధేచోళబంధే సుమాదీనాఞ్చధారణే । వీజనేచామరాదీనాం చతురశ్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ పెరుగుచిలుకుట, జక్కిణియనుఆట, ధరించుట, పాలుపిదుకుట, వస్త్రములను కప్పుకొనుట, ముత్యములు మొదలగువానిని ధరించుట, త్రాడు మొదలగువానిని ఈడ్చుట, పోకముడి, రవికముడి, పువ్వులు మొదలగువానిని ధరించుట, వింజామరము మొదలగువానిని వీచుట వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థతలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వక్షఃపురస్థాదుద్వృత్తౌ కరౌత్వముఖౌయది ।
నామ్నాతలముఖస్త్వస్యవిఘ్నరాజోఽధిదేవతా॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ పతాకహస్తములను మీఁదికెత్తిపట్టినయెడ తలముఖహస్తమగును. దీనికిఅదిదేవత విఘ్నేశ్వరుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆలిఙ్గనేస్థూలవస్తౌ మహాస్తమ్భాదిభావనే ।
బుధైరభిహితోమఞ్జుమర్దళే మధురస్వనే॥

తా॥ ఆలింగనము, పెద్దవస్తువు,లావైనస్తంభములనుజూపుట,మనోజ్ఞమయినధ్వనిగలమద్దెల, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౩, స్వస్తికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకౌవామభాగా యదిస్వస్తికతాంగతౌ ।
సభవేత్స్వస్తికాహస్తోగుహస్తస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ త్రిపతాకములుఎడమతట్టు స్వస్తికాకారముగాఁబట్టబడినయెడ స్వస్తికహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతగుహుఁడు.

వి॥శ్లో॥ కల్పద్రుమేషుశైలేషు హస్తోయంవినియుజ్యతే॥

తా॥ కల్పవృక్షములయందును పర్వతములయందును ఇదివినియోగించును.

౧౪, ఆవిద్ధవక్ర హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తహస్తౌసఙ్జాతౌ సవిలాసంసకూర్పరమ్।
పతాకావిద్ధవక్రస్యాత్తుమ్బురుస్త్వధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తముల మోచేతులను విలాసముతోఁగూడుకొనునట్లువిరివిగాబట్టినయెడ ఆవిద్ధవక్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవత తుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ మేఖలావహనేభేదే మధ్యకార్శ్యనిరూపణే ।
దేశీయనాట్యనటనేవినియోగస్తయోర్విదుః ॥

తా॥ మొలనూలుధరియించుట, భేదము, నడుముయొక్కసన్నదనమును తెలుపుట, దేశీయనాట్యము వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును,

౧౫, రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హంసపక్షౌకృతోత్తాన తలావగ్రధృతౌయది ।
రేచితస్యకరోక్షేయాయతక్షరాడధిదేవతా ॥

తా॥ రెండుహంసపక్షహస్తములను అరచేయిమీఁదు చేసిపట్టినయెడ రేచితహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ శిశూనాంధారణేచిత్ర ఫల్లకస్యనిరూపణే।
విని యోగో రేచితస్యేవమాదిషుయుజ్యతే ॥
తా॥ బిడ్డలనుఎత్తుకొనుట. చిత్తరుపలకనుచూపుట, మొదలగువా నియందు-ఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితావధోవక్త్రాపతాకావంస దేశతః ।
నితమ్బస్థానితమ్బాభ్యోఽగస్త్యస్త్వస్యదేవతా॥
తా॥ రెండుపతాకహస్తములను మూపులుమొదలుకొని క్రిందుముగముగా పిరుదులుతాకునట్టు పట్టినయెడనితంబహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతఅగస్త్యుడు.

వి॥శ్లో॥ శ్రమేవతరణేచైవ విస్మయేవివశాయితే ।
ఏవమాదిషుయుజ్యేత నితమ్బాఖ్యకరఃస్మృతః॥
తా॥ బడలిక, దిగుట, ఆశ్చర్యము, పరవశత్వము, మొదలగువానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౭, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాడోలికాకారాలతాఖ్యశ్శక్తిదేవతా॥
తా॥ రెండుపతాకహస్తములను డోలాకారముగ బట్టినయెడలలతహస్తమగును, దీనికిఅధిదేవతశక్తి.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగశ్చ నిశ్చేష్టాయాంమదాలసే । స్వభావనటనారమ్భే రేఖాయాంయోగభావనే । ఏవమాదిషుయుజ్యేత లతాహస్తవిభావనా॥
తా॥ చేష్టలులేకయుండుట, మదాలస్యము, స్వభావనటనము, రేఖ యోగభావనము, మొదలైనవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౮, పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యాగ్రేకటీశీర్షే త్రిపతాకకరో యది ।
పక్షవఞ్చితనామాసౌఽస్య యోదేవతార్జునః॥
తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తములను ముందుగానడుముమీదికి ఎగబట్టినయెడ పక్షవంచితహస్తమగు, దీనికిఅధిదేవతఅర్జునుడు.

వి॥శ్లో॥ ఊర్వోరభినయేభేదేవినియోగోనియుజ్యతే॥
తా॥ తొడలయభినయమందును భేదమందును-ఈహస్తముచెల్లును.

౧౯, పక్షప్రద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితానిమాపక్ష ప్రద్యోతో సిద్ధదేవతా॥

తా॥ ఈపక్షవంచితహస్తము మరికొంచెము ఎగబట్టబడినయెడ ప్రద్యోతహస్తమవును. దీనికిసిద్ధుడు అధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ నిరుత్సాహేబుద్ధిజాడ్యే విపరీతవిరూపణే ।
మాయావరాహే కుండన్యభినేయోభవేదసౌ॥

తా॥ ఉత్సాహములేమి, బుద్ధిమాంద్యము, విపరీతమునునిరూపించుట, మాయావరాహము, కుండాభినయము, వీనియందు-ఈహస్తముచెల్లును,

౨౦, గరుడపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రాకటీపార్శ్వేన్యసోర్ధ్వప్రసారితాయది।
స్యాతాంగరుడపక్షాఖ్యో తయోరీశస్సనన్దనః ॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములు పిరుదులప్రక్కలను ఎగబట్టిబడినయెడగరుడపక్షహస్తమగును, దీనికిఅధిదేవతసనందనుడు.

వి॥శ్లో॥ కటిసూత్రేధికేచైవ ఏవమాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ మొలనూలు, అధికము మొదలైనవానియందు-ఈహస్తముచెల్లును.

౨౧, నిషేధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థాఖ్యేనహస్తేనవేష్టితో ముకుళోయది ।
నిషేధోనామచథ వేత్తుమ్బురుస్త్వధిదేవతా॥

తా॥ కపిత్థహస్తముచేత ముకుళహస్తముబట్టబడినపయెడ నిషేధహస్తమాను, దీనికిఅధిదేవతతుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ సిద్ధాన్తస్థాపనేసత్యే నూనమిత్యవిభాషణే । చూచుకగ్ర
హణే అఙ్గపూజాయాం వినియుజ్యతే॥

తా॥ సిద్ధాంతస్థాపనము, నిజము, నిశ్చయముచేయుట, చనుమొనలనుఅంటుట, అంగపూజా, వీనియందుఇదివినియోగించును.

౨౨, మకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాన్యోన్యంపరిగతా నర్ధచంద్రావధోముఖా ।
చలాఙ్గుష్ఠేవ మకరో మహేంద్రస్తస్య దేవతా॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములనుజేర్చి దిగుమొగముగా బొటనవ్రేళ్ళనుకదలించిపట్టినయెడమకరహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతఇంద్రుడు.

వి॥ శ్లో॥ కూలఙ్కషే నదీపూరే సింహే దైత్యేమృగాననే ।
కల్యాణేనిబిడేమఞ్చేనక్రేచాయం నియుజ్యతే॥

తా॥ గట్టునొరయు, ఏటివెల్లువ, సింహము, అసురుడు, మృగము యొక్కమొగము, బంగారులేక పెండ్లి, నిండినది, మంచె, మొసలి, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౩, వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధోముఖౌహంసపక్షౌ యస్మిన్నన్యోన్యమున్ముఖౌ । సవర్ధనోభవతివాసుకిస్తస్య దేవతా । అసౌనృసింహేతద్దీప్తౌరక్షో వక్షోవిదారణే ॥

తా॥ అధోముఖములయిన హంసపక్షహస్తములను ఊర్ధ్వముఖములుగాబట్టినయెడ వర్ధమానహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతవాసుకి. ఇది నృసింహస్వామి, అతనితేజస్సు, హిరణ్యకశిపునిరొమ్మును చీల్చుట వీనియందు చెల్లును.

౨౪, ఉద్వృత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధరోత్తరయోరేకసమయేహంసపక్షయోః ।
ఉద్వృత్తఇతివిఖ్యాతో వాసిష్ఠస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ ఒకసమయమందు క్రిందుమీదులుగ హంసపక్షహస్తములు పట్టబడినయెడ ఉద్వృత్తహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతవాసిష్ఠమహాఋషి,

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాయాముపమార్థేచ సంతాపేకంటకాదిషు।
ఖేదేభయేవిచారేచ ఉద్వృత్తకరఈరితః॥

తా॥ సిగ్గు, పారవశ్యము, సంతాపము, ముల్లుమొదలయినది, ఖేదము, భయము, చింత, వీనియందు ఈ హస్తమువినియోగించును.

౨౫, విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తికౌ(?)విశ్లేషాత్ విప్రకీర్ణస్స ఉచ్యతే । దక్షిణామూర్తిరేతస్య అధిదేవః ప్రకీర్తితః । చేలాఞ్చలస్యవిస్రంసే స యుజ్యేతవిధూననే ॥

తా॥ ముందుచెప్పినస్వస్తికహస్తమును వడిగావిత్తిపట్టినయెడవిప్రకీర్ణహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత దక్షిణామూర్తి. ఇదికొంగుతొలగించుటయందును, వదలించుటయందును చెల్లును.

౨౬. అరాళకటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళకటకాస్యాత్తామరాళకటకాముఖః।
ప్రాప్తయోఃస్వస్తికతాంఅనయోర్వామనోధిపః॥

తా॥ అరాళహస్తకటకాముఖహస్తములనుస్వస్తికాకారముగఁబట్టిన యెడఅరాళకటకాముఖహస్తమువును.దీనికిఅధిదేవతవామనుడు.

శ్లో॥ తామ్బూలదళఖణ్డానాందానేచింతావిషాదయోః।
వినియోజ్యఇతిప్రోక్తఃఅరాళకటకాముఖః॥

తా॥ ఆకుచుదుళ్ళులువక్కపలుకులునిచ్చుట, చింత, విషాదమువీనియందుఈహస్తముచెల్లును,

౨౭. సూచ్యాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖౌపురోదేశాద్యుగపత్పార్శ్వగామినౌ।
సూచ్యాస్యఇతివిజ్ఞేయఃఅనయోర్నారదోధిపః॥

తా॥సూచీహస్తములనుఎదుటనుండిపార్శ్వములకుఒకటిగాచేరబట్టిన యెడసూచ్యాస్యహస్తముగును.దీనికిఅధిదేవతనారదుడు.

వి॥ శ్లో॥ కింకరోమీతివచనేవిరహేసకలార్థకే।
విలోకయేతివాక్యేచతయోరభినయంవిదుః॥

తా॥ ఏమిచేయుదుననుట, విరహము, సమస్తమనుట, చూడుమనుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౮. అర్ధరేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏకంత్వధోముఖంధృత్వాతౌహస్తావథరేచితౌ।
అర్ధరేచితనామాస్యనందికేశోధిదేవతా॥

తా॥ రేచితహస్తమందలియొకహంసపక్షహస్తమునుఅధోముఖముగబట్టినయెడఅర్ధరేచితహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతనందికేశుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆవాహేచోపదాదీనాంకార్యగుప్తావిమౌమతౌ॥

తా॥ ఆవాహనముకానుకమొదలగునది, కార్యమునుమరుగుచేయుట వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౯. కేశబన్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌస్యాత్తేఽకేశబంధౌతయోర్దుర్గాధిదేవతా।
రత్నస్తమ్భేకేశబంధేకపోలాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములుకేశబంధహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత

దుగఁ. ఇదిరత్నస్తంభము, కోష్ఠ, చెక్కిళ్లు మొదలయినవానియందువిని యోగించును.

౩౦. ముష్టిస్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిహస్తౌస్వస్తికతాంకుక్షిస్థానేగతౌయది।
ముష్టిస్వస్తికతాంస్యాతాం దేవఃకింపురుషఃస్మృతః॥

తా॥ కడుపుమీఁదుగాముష్టిహస్తములనుస్వస్తికములుగబట్టినయెడ ముష్టిస్వస్తికహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతకింపురుషుడు.

వి॥ శ్లో॥ క్రీడాకందుకసంధానేద్వంద్వయుద్ధనిరూపణే।
వ్రీడాభరేఽవిబంధేవినియోగస్తయోర్భవేత్॥

తా॥ చెండాడుట, ద్వంద్వయుద్ధము, మిక్కుటపుసిగ్గు, పోకముడి, వీని యందుఈహస్తమువినియోగించును.

౩౧. నళినీపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావర్తితౌపద్మకోశౌయదిస్వస్తికతాంగతౌ।
నళినీపద్మకోశాఖ్యస్స్యాతాం శేషోఽధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తములనువెనుకకుత్రిప్పిస్వస్తికములుగబట్టినయెడ నళినీపద్మకోశహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతఆదిశేషుడు.

వి॥ శ్లో॥ నాగబంధేచముకుళేసమయోదానకర్మణి।
స్తబకేదశసంఖ్యాయాంగణ్డభేరుణ్డకేమతౌ॥

తా॥ నాగబంధము, మొగ్గ, సమముగనిచ్చుట, పూవుగుత్తి, పదియనుట, గండభేరుండపక్షి, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౩౨. ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వేష్టితక్రియావంతౌవక్షస్థౌస్రగేలపల్లవౌ।
ప్రవృత్తావలపద్మాఖ్యౌభవేతాంశక్తిదేవతా॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములనుచుట్టుకోబడినవిఅగునట్లురొమ్మునకెదురు గాబట్టినయెడఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతశక్తి.

వి॥ శ్లో॥ ప్రాణేశేదీనవచనేస్తనయోర్వికచాంబుజే।
మోహితాస్మీతివాక్యేచప్రలాపస్యనిరూపణే।
కామితార్థప్రకరణేపతేషువినియుజ్యతే॥

తా॥ ప్రాణనాథుడు, దీనవచనము, స్తనములు, వికసించినకమలము, మోహితురాలనైతిననుట, ప్రలాపమునునిరూపించుట, కోరికనుతెలియజేయుట మొదలైనవానియందుఈహస్తమువినియోగించును.

33, ఉల్బణహస్తలక్షణమ్,

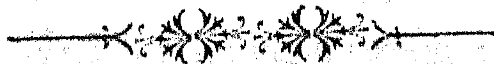
శ్లో॥ తానేత్రదేశగావుల్బణాఖ్యౌ విఘ్నేశదేవతా ।
స్తబకేషు విశాలేషు నేత్రేషు చ నిరూపితః॥

తా॥ ఆయలపద్మహస్తము లేకంటి కెదురుగ బట్టబడినయెడ ఉల్బణహస్తమౌను. దీనికి అధిదేవత విఘ్నేశుడు. ఇది పెద్ద పెద్ద పూగుత్తులయందును, కన్నులందును, వినియోగించును.

34, లాలితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తికాకరణావేతౌ శిరోదేశే లపల్లవౌ ।
లాలితో గదితావేతౌ దేవతా వైష్ణవీ మతా ।
ఏతస్య వినియోగస్తు సాలే దుర్గే మహీధరే॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములను తలమీద స్వస్తికాకారముగ పట్టినయెడ లాలితహస్తమౌను. దీనికి అధిదేవత వైష్ణవి. ఇది ప్రాకారము, శత్రువులకు చొరరానికోట, కొండ, వీనియందు వినియోగించును,

౧, గ్రంథాంతరే విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తౌ తు త్రిపతాకాఖ్యౌ తిర్యక్కూర్పరసంయుతౌ।
కథ్యతే విప్రకీర్ణోఽయం హస్తో నాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మోచేతులను అడ్డముగా గూడబట్టినయెడ విప్రకీర్ణహస్తమగును,

వి,శ్లో॥ కవచే చ కరన్యాసే మంత్రావాహే క్షమాగుణే।
విచారే చ ప్రయోక్తవ్యో విప్రకీర్ణ ఇతీరితః॥

తా॥ కవచము, కరన్యాసము, మంత్రావాహనము, క్షమాగుణము, విచారము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౨, గజదంతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాం శిఖరాభ్యాం తు కనిష్ఠే ప్రసృతే యది ।
గజదంతకరః ఖ్యాతః కరో భరతవేదిభిః ॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములను చిటికెనవ్రేళ్లు చాచిపట్టబడినయెడ గజదంతహస్తమగును.

వి,శ్లో॥ జలావగాహే ద్విరదదంతయోర్యామిహాంసయోః।
శజుఙ్కస్థానస్థావేషు గజదంతో నియుజ్యతే॥

తా॥ నీళ్లయందు మునుగుట, ఏనుగుకొమ్ములు, భూమిమానసము, శంకుస్థాపనము చేయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩, తాలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరౌపతాకనామానౌ అన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ।
చలితౌచేత్తాలముఖః ప్రోక్తోభరతవేదిభిః ॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను ఎదురెదురుగాబట్టి చలింపజేయునెడ తాలముఖహస్తమగును.

వి,శ్లో॥ భుజఙ్గసూక్ష్మనాట్యేచ ముఖనాట్యేచమేళనే।
గ్రహేస్థాలపదార్థేచ తాలవక్త్రోఽభిధీయతే॥

తా॥ పాముయొక్క కొంచెపుఆట, ముఖనాట్యము, కూడిక, గ్రహించుట, లావైనపదార్థము, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౪, సూచీవిద్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యమభిసంస్పృష్టౌ సూచీవక్త్రాఽభిధాకరౌ ।
సూచీవిద్ధకరస్సోయం నృత్తహస్తానుసారిభిః॥

తా॥ రెండుసూచీముఖహస్తములు ఎదురెదురుగ చేరబట్టబడునెడ సూచీవిద్ధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ హాల్లీసలీనాభినయేలగ్నార్థే మేళనేద్వృఢే ।
శాఖాద్వయస్యసంయోగేసూచీవిద్ధకరోభవేత్॥

తా॥ కోలాటమునందలికలగలుపు, చేరిక, గట్టి, రెండుకొమ్మలచేరిక, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౫, పల్లవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్యచలితౌ చేదధోముఖౌ।
కరఃపల్లవనామాయంయుజ్యతేనాట్యవేదిభిః॥

తా॥ పతాకహస్తములుక్రిందు మొగము మనికట్లుకదలునట్లు పట్టబడినయెడపల్లవహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఫలపుష్పాదిభారేణ నమ్రశాఖానులమ్బనే ।
నమ్రతార్థేనియోక్తవ్యో పల్లవస్సోభిధీయతే ॥

తా॥ పుష్పఫలాదులచే వంగినకొమ్మలు, వ్రేలాడుట, వంగుట, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసదేశం సమారభ్య నితమ్బావధిచాలితౌ ।
పార్శ్వయోస్త్రిపతాకౌ ద్వౌ నితమ్బకర ఉచ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములు మూపులు మొదలుకొని పిరుదులదా పక్కలలో కదలుచుండునట్లు పట్టబడిన యెడ నితంబహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ పరివేషే సూర్యేన్ద్వో రజ్గలావణ్యదర్శనే ।
ప్రాకారే దేవతానాంచ నైపథ్యే భ్రమణేపిచ ।
పార్శ్వసౌందర్యభావేచ నితమ్బాఖ్యకరోభవేత్॥

తా॥ సూర్యచంద్రులపరివేషము, చక్కదనమును కనిపించుట, ప్రాకారము, దేవతాదులవేషము, భ్రమించుట, ప్రక్కలచక్కదనము, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౭, కేశబంధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతావేవనితమ్బాది కేశపర్యంతచాలితౌ ।
యదిచేత్కేశబంధాఖ్యకరస్సమ్యఙ్నిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన నితంబహస్తమే పిరుదులు మొదలు తలవెండ్రుకలదాక చలింపజేయుచు పట్టబడిన యెడ కేశబంధహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ వృషద్వయేధికే మేరౌ రథ్రెబహుళవిభావనే।
ఉత్తిష్ఠేతిసచోభావే యుజ్యతే కేశబంధకః॥

తా॥ రెండువృషములు, అధికము, మేరుపర్వతము, సేనా అనుట, లెమ్ము అనుట వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౮, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌసగ్రభాగ ప్రసారితౌ చలితౌ యది ।
లతాహస్తస్సవిజ్ఞేయః ప్రోక్తో నాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు ఎదురెదురుగ చలించునట్లు పట్టబడినయెడ లతాహస్తమని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పెదరు.

వి॥ శ్లో॥ భ్రమరాభిధనాట్యేచ వాయుశ్చలితకోరకే।
లతాయాంపుష్పితాయాంచ స్తబకాంచలనేపిచ ।
లీలాకందుకభావేచ లతాహస్తోనియుజ్యతే॥

తా॥ భ్రమరనాట్యము, గాలిచేగదలెడి మొగ్గ, పూదీగ, గుత్తులకదలిక, చెండాట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౯, ద్విరదహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకనామ్నాహస్తేనస్కన్దదేశేనివేశ్యచ ।
పద్మకోశమధోవక్త్రం దక్షిణేహస్తకేయది ।
సమాధృతౌ చేద్ద్విరదహస్తోయంపరికీర్తితః॥

తా॥ ఎడమచేతపతాకహస్తమును కుడిచేత అధోముఖముగ పద్మకోశహస్తమునుసమముగ బట్టబడినయెడ ద్విరదహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ గజస్యశుండాభినయే గజవక్త్రప్రదర్శనే ॥
యుజ్యతేకరిహస్తోసౌ నరహస్తానుసారతః॥

తా॥ ఏనుగుతొండమునందును, విఘ్నేశ్వరుని జూపుటయందును, ఈహస్తముచెల్లును.

౧౦, ఉద్ధృతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉరసోగ్రేహంసపక్షౌ వన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ।
భవేదుద్ధృతహస్తోయం వినియోగోత్రకథ్యతే॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ హంసపక్షహస్తములను ఎదురెదురుగ జేర్చిపట్టినయెడ ఉద్ధృతహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఆవర్తేఽప్యథవాత్యర్థే భావనాయాంస్వరూపకే।
స్థిరోభవేతివచనేడోలాయాం స్థూలకేపిచ ।
గృహేప్యుద్ధృతహస్తోయం ప్రకృతార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ నీటిసుడి, అధికము, తలపు, స్వరూపము, స్థిరుడవు అగుమనుట, ఉయ్యాల, పెద్దఅనుట, ఇల్లు, ప్రకృతార్థము, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౧, సంయమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జనీమధ్యమాహస్త తలేనమ్రీకృతౌయది।
ఇతరౌప్రసృతౌసోయం కరస్సంయమనామకః ॥

తా॥ చూపుడువ్రేలిని నడిమివ్రేలిని అరచేతితట్టువంచి తక్కిన వ్రేళ్ళనువంచిపట్టినయెడ సంయమహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ప్రాణాయామేమహాయోగే యుజ్యతేచార్యభావనే॥

తా॥ ప్రాణాయామము, యోగాభ్యాసము, పూజ్యులుఅనుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౧౨-ముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరయోరగ్నిమధ్యమాఙ్గుష్ఠే యోగాన్ముద్రాకరో భవేత్॥

తా॥ రెండుచేతులనడిమివ్రేళ్ళను బొటనవ్రేళ్ళను జేర్చిపట్టినయెడ ముద్రాహస్తమవును.

వి- శ్లో॥ అనౌత్మ్యసంగేషు ముఖే చక్రే కటీపుటనిదర్శనే।
ముద్రాహస్తోయుజ్యతే సోఽభరతాగమకోవిదైః॥

తా॥ అణువు, గడ్డిపోచ, ఆవుమోర, పక్షిముక్కు వీనినిజూపుటయందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౩-అజాముఖహస్తము.

శ్లో॥ సింహాననాభిధకరే తర్జనీచకనిష్ఠికా।
మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠే యోగాదుచ్యాదజాముఖః॥

తా॥ సింహాముఖహస్తముయొక్క బొటనచిటికెనవ్రేళ్ళను, నడిమివ్రేళ్ళకును ఉంగరపువ్రేళ్ళకును మీదుగా జేర్చిపట్టినయెడ అజాముఖహస్తమగును.

వి- శ్లో॥ అజాదికానాం వక్త్రేషు నిర్విషాణముఖేషు చ।
గజకుంభే మల్లయుద్ధే అజావక్త్రో నియుజ్యతే॥

తా॥ మేకమొదలైనజంతువుల మోరలందును, కొమ్ములు లేనిజంతువులముఖములందును, ఏనుగుకుంభస్థలమునందును, జెట్టిపోట్లాటయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౪-అర్ధముకుళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ లాఙ్గూలాఖ్యకరే సమ్యక్కనిష్ఠావక్రితా యది।
ప్రోక్తోఽర్ధముకుళాఖ్యస్సోఽభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ లాంగూలహస్తపుచిటికెనవ్రేలు బాగుగవంపబడినయెడ అర్ధముకుళహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ లికుచే శీలభావే చాప్యుచితే పిశుచేపి చ।
లోభే ముకుళపద్మే చ కరణే వినియుజ్యతే॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, మంచిస్వభావము, ఉచితము, కుచము, లోభము, తామరమొగ్గ, ఉపకరణము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౫-రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మకరౌ యత్ర శ్లిష్టౌ పార్శ్వప్రసారితౌ।
తత్తత్ప్రయోగకుశలైః రేచితోఽయం నిరూప్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములను చేర్చి, పార్శ్వమందు చాచిపట్టిన యెడ రేచితహస్తనగును.

వి-శ్లో॥ చారీయే పార్శ్వనటనే నారికేళే ప్రలాపకే।
సర్వనాట్యేషు వేళాయాం యుజ్యతే రేచితః కరః॥

తా॥ చారీనాట్యమునందును, పార్శ్వనాట్యమునందును, టెంకాయయందును ప్రలాపమునందును, ఎల్లనాట్యసమయములయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౬-కుశలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యాభిముఖావర్ధచంద్రౌ కుశలసంజ్ఞకః।
భూచారేనయనే పూర్ణవస్తునిర్దేశభావనే।
జలావగాహే పద్మే చ యుజ్యతే కుశలః కరః॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను ఎదురెదురుగ పట్టిన యెడ కుశలహస్తమౌను. ఇది భూసంచారము, నేత్రము, పూర్ణవస్తువులని ర్దేశించుట, నీటిలో మునుగుట, తామరపూవు వీనియందు చెల్లును.

౧౭- పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటిదేశగతౌ వేతౌ పక్షవఞ్చితకో భవేత్।
పక్షిణాం పక్షభావే తురశనాయాం నితమ్బకే!
పక్షవఞ్చితహస్తోఽయం యుజ్యతే త్రిపురాతనైః॥

తా॥ ఈకుశలహస్తమునందలి అర్ధచంద్రహస్తములను కటిప్రదేశమందునుంచిన యెడ పక్షవంచితహస్తమవును. ఇది పక్షుల రెక్కలు, మొలనూలు కటిపశ్చాద్భాగము వీనియందుపయోగించును.

౧౮-తిలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధౌ హస్తౌ లలాటే హృదయే స్థితౌ। తిలకాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భావవేదిభిః। దేవపుష్పాంజలౌ గన్ధవస్త్వాదితిలకేషు చ। తిలకాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భావవేదిభిః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను నొసటను రొమ్మునందును నుంచిన యెడ తిలకహస్తమౌను. ఇది దేవతాపుష్పాంజలి, వాసనగలవస్తువు మొదలైనది, తిలకభేదములు వీనియందు వినియోగించును.

౧౯-ఉద్వృత్తానవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకావంసదేశగతావుద్వృత్తానవఞ్చితః।

విష్ణోరభినయే హస్తస్స్యాద్భావనాయాంబుధోదితః।
ఉత్థానవఞ్చితాభిఖ్యస్సర్వనాట్యేషుకీర్తితః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను భుజమూలములకు సమీపమున జేర్చిపట్టిన యెడ ఉత్థానవంచితహస్తమౌను. ఇదిమహావిష్ణువును అభినయించుట, స్తంభములనుజూపుట వీనియందు చెల్లునని పెద్దలచేత చెప్పబడెను.

౨౦-వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ఊర్ధ్వభాగోన్ముఖౌహస్తౌశిఖరౌవర్ధమానకః। సర్వదేతివ చోభావేదత్తమిత్యర్థకేపిచ। కింకిమిత్యుక్తిసమయేకవాచిదితిభాషణే। వర్ధమానకరః ప్రోక్తః భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ శిఖరహస్తములను మీది కెత్తిపట్టిన యెడ వర్ధమానహస్తమౌను. ఇది ఎల్లప్పుడని చెప్పుట, ఇయ్యబడినదియనుట, ఏమి యేమియనెడి సమయము, ఒకానొకప్పుడనుట వీనియందు చెల్లును.

౨౧-జ్ఞానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆదౌపతాకౌధృత్వాతుఅంసాదూర్ధ్వముఖావహేత్।
భవేజ్జ్ఞానాభిధకరోకథితోనృత్తకోవిదైః।
గ్రహేచహృదయేధ్యానేజ్ఞానహస్తోవిధీయతే॥

తా॥ మొదట పతాకహస్తములనుబట్టి భుజమూలముల కెదురుగ నిక్కించిన యెడ జ్ఞానహస్తమౌను. ఇది గ్రహము, హృదయము, ధ్యానము, వీనియందు వినియోగించును.

౨౨-రేఖాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అఙ్గుష్ఠోకుఞ్చితోభూయాన్మధ్యమానామికాతథా।
కుఞ్చితాస్యాత్కనిష్ఠాచతర్జనీప్రసృతాయది।
రేఖాభిధకరస్సోయంముద్రాయాంసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అఙ్గుష్ఠమును మధ్యమ అనామిక కనిష్ఠలనువంచి చూపుడు వ్రేలిని చాచిన యెడ రేఖాహస్తమౌను. ఇది ముద్రయందుపయోగింపబడును.

౨౩-వైష్ణవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వగౌత్రిపతాకౌచేద్వైష్ణవఃకరఈరితః।
విష్ణోరభినయేయోజ్య ఇతిభావవిదోవిదుః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ఎగుమొగములుగ బట్టిన యెడ వైష్ణవహస్తమౌను. ఇది మహావిష్ణువునందు చెల్లును.

౭౪- బ్రహ్మోక్తశుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థేఙ్గుష్ఠతర్జన్యౌ సమానాగ్రౌ ధృతౌ యది।
బ్రహ్మోక్తశుకతుణ్డస్స్యాద్గరుడార్థే నియుజ్యతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తముయొక్క బొటనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును సమాగ్రములుగ బట్టబడినయెడ బ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తమౌను. ఇది గరుత్మంతునియందు చెల్లును.

౭౫. ఖణ్డచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురే తర్జనీ త్యక్త్వా కనిష్ఠామిశ్రితా యది।
నామ్నాయం ఖణ్డచతురో కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ చతురహస్తముయొక్క చూపుడువ్రేలిని విడిచి బొటనవ్రేలిని జేర్చిపట్టిన యెడ ఖండచతురహస్తమవును.

వి-శ్లో॥ రుధిరాదిద్రవే చాపి కణ్వామృతమితీరితే।
ఖణ్డాదిషు ప్రయోక్తవ్యః ఖణ్డాఖ్యచతురః కరః॥

తా॥ రక్తము మొదలైన ద్రవవస్తువులయందు ఈహస్తము చెల్లును.

౭౬- అర్ధచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్ కనిష్ఠికాత్యక్తా యద్యర్ధచతురో భవేత్।
మధురాదిరసాస్వాదే వినియోగోఽస్య కీర్తితః॥

తా॥ ఈఖండచతురహస్తమందు చిటికెనవ్రేళ్ళను విడిచిన యెడ అర్ధచతురహస్తమౌను. ఇది మధురరసాదులను ఆస్వాదించుటయందు చెల్లును.

౭౭- లీనముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముద్రాఖ్యే తర్జనీనమ్రా లీనముద్రాకరో భవేత్॥

తా॥ ముద్రాహస్తమందు చూపుడువ్రేలిని వంచిపట్టిన యెడ లీనముద్రాహస్తమవును.

శ్లో॥ అథైకాదశబాన్ధవ్యాస్తేషాం లక్షణముచ్యతే॥

తా॥ ఇకనుపదునొకండు బాంధవ్యహస్తములయొక్క లక్షణములు చెప్పబడును.

౧-దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామే తు శిఖరం ధృత్వా దక్షే మృగశీర్షకమ్।
ధృతస్త్రీపుంసయోర్హస్తః ఖ్యాతో భరతకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేత శిఖరహస్తమును, కుడిచేత మృగశీర్షహస్తమును, పట్టబడిన యెడ దంపతీహస్తమగును, ఇది భార్యాభర్తలయందుపయోగించును.

౨-మాతృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తే వామే౽ర్ధచంద్రశ్చ సందంశో దక్షిణే కరే। అవతీర్య
త్వాజఠరే వామహస్తే తతఃపరమ్। స్త్రీయఃకరో ధృతో మాతృ
హస్త ఇత్యుచ్యతే బుధైః। జనన్యాం చ కుమార్యాం చ మాతృహ
స్తో నియుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేత అర్ధచంద్రహస్తమును, కుడిచేత సందంశహస్తమును, నాభికెదురుగాపట్టి, ఆహస్తమును ద్రిప్పి పిమ్మట వామహస్తమునందు స్త్రీహస్తమును బట్టినయెడ మాతృహస్తమగును. ఇది తల్లియందును, కొమార్తెయందును చెల్లును.

౩-పితృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్మిన్ మాతృహస్తాంతే శిఖరే దక్షిణే కరే।
ధృతశ్చే న్నాట్యశాస్త్రజ్ఞైః పితృహస్తో౽యముచ్యతే।
అయం హస్తస్తు జనకే జామాతరి నియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన మాతృహస్తముకొనయందు కుడిచేయి శిఖరహస్తముగాబట్టబడినయెడ పితృహస్తమగును. ఇది తండ్రియందును, అల్లునియందును వినియోగించును.

౪-శ్వశ్రూహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్య కంఠే హంసాస్యం సందంశం దక్షిణే కరే।
ఉదరే చ పరావృత్య వామహస్తే తతఃపరమ్।
స్త్రీయఃకరో ధృతో శ్వశ్రూహస్తస్తస్యాం నియుజ్యతే॥

తా॥ కంఠమందు హంసాస్యహస్తమునుంచి కుడిచేత బట్టబడిన సందంశహస్తమును నాభికెదురుగా ద్రిప్పి ఎడమచేత స్త్రీహస్తమును పట్టినయెడ శ్వశ్రూహస్తమగును. ఇది అత్తయందు ప్రయోగించును.

౫-శ్వశురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్యాఽంతే తు హస్తస్య శిఖరో దక్షిణే యది।
ధృతశ్శ్వశురహస్తస్స్యాత్తస్మిన్నేవ నియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పబడిన శ్వశ్రూహస్తముకుడితట్టు శిఖరహస్తముగల గబట్టబడినయెడ శ్వశురహస్తమగును. ఇది మామయందు చెల్లును.

౬-భర్తృభ్రాతృహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ వామే తు శిఖరం ధృత్వా పార్శ్వయోః కర్తరీముఖమ్।
ధృతో దక్షిణహస్తేన భర్తృభ్రాతృకరస్స్మృతః॥

తా॥ కుడియెడమచేతులును మీదుక్రిందులుచేసి అర్ధచంద్రహస్తములుగాపట్టినయెడ అభయవరదహస్తములగును. అవియే పార్వతీహస్తము.

౬, లక్ష్మీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకంఠేహస్తాభ్యాం కపిత్థాభ్యాంశ్రియఃకరః॥

తా॥ బాహుమూలమందు రెండు కపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ లక్ష్మీహస్తమగును.

విఘ్నేశ్వరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పురోగతాభ్యాంహస్తాభ్యాం కపిత్థోవిఘ్నరాట్కరః॥

తా॥ ఎదురెదురుగాను రెండుకపిత్థహస్తములుపట్టబడినయెడవిఘ్నేశ్వరహస్తమగును.

షణ్ముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేత్రిశూలంచ శిఖరందక్షిణేకరే ।
ఊర్ధ్వాంగతేషణ్ముఖస్య కరఇత్యుచ్యతేబుధైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు త్రిశూలహస్తమును కుడిచేతియందు శిఖరహస్తమునుబొడువుగా పట్టబడినయెడ షణ్ముఖహస్తమగును.

౯, మన్మథహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరం దక్షిణేకటకాముఖః ।
మన్మథస్యకరఃప్రోక్తో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందుశిఖరహస్తమును కుడిచేతియందు కటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడ మన్మథహస్తమగును.

౧౦, ఇంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాస్వస్తికాచేదింద్రహస్తఃప్రకీర్తితః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మణికట్టులనుచేర్చి పట్టునెడఇంద్రహస్తమగును.

౧౧, అగ్నిదేవ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకందక్షిణేతు వామేలాంగూలహస్తకమ్ ।
అగ్నిహస్తస్సవిజ్ఞేయో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ కుడిచేతియందు త్రిపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు లాంగూలహస్తమును పట్టబడినయెడ అగ్నిహస్తమగును.

౧౨, యమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపాశందక్షిణేతు సూచీయమకరస్స్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పాశహస్తమును కుడిచేతియందు సూచీహస్తమును పట్టబడినయెడయమహస్తమగును.

౧3, నైఋతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఖట్వాంచశకటంచైవ కీర్తితోనైఋతేఃకరః॥

తా॥ఖట్వాహస్తమునుశకటహస్తమునుబట్టినయెడనైఋతిహస్తమగును.

౧౪, వరుణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామే శిఖరంవారుణఃకరః॥

తా॥ కుడిచేతియందుపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు శిఖరహస్తమును పట్టబడినయెడ వరుణహస్తమగును.

౧౫, వాయుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామే హస్తేచాఽర్ధపతాకకః ।
ధృతౌచేద్వాయుదేవస్య హస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతియందు అరాళహస్తమును ఎడమచేతియందు అర్ధపతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ వాయుహస్తమగును.

౧౬, కుబేరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపద్మం దక్షిణేతుగదాయక్షపతేఃకరః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పద్మహస్తమును కుడిచేతియందు గదాహస్తమునుపట్టబడినయెడ కుబేరహస్తమగును,

అథనవగ్రహహస్తానిరూప్యంతే.

౧, సూర్యదేవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకణ్ఠహస్తాభ్యాంసోలపద్మకపిత్థకౌ ।
ధృతౌయదిభవేదేషదివాకర కరస్స్మృతః॥

తా॥ భుజశిరస్స్థలసమీపములందు రెండుచేతులచే సోలపద్మకపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ సూర్యహస్తమగును.

౨, చంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సోలపద్మంవామకరే దక్షిణేచపతాకకః ।
నిశాకరకరస్సోక్తో భరతాగమకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు సోలపద్మహస్తమును కుడిచేతియందు పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడ చంద్రహస్తమగును.

3, అఙ్గారకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుసూచీస్యా ద్దక్షిణేముష్టిహస్తకః ।
కృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞై రఙ్గారకకరస్స్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతసూచీహస్తమును కుడిచేత ముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడ అంగారకహస్తమగును.

౪, బుధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యగ్వామేముష్టినాఽథదక్షిణేనపతాకకః ।
బుధగ్రహాకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతనడ్డముగా ముష్టిహస్తమునుకుడిచేత పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడబుధహస్తమగును.

౫, బృహస్పతిహస్తలక్షణమ్.

॥శ్లో॥ హస్తాభ్యాంశిఖరంధృత్వాయజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే।
ఋషిబ్రాహ్మణహస్తోఽయంగురోశ్చపరికీర్తితః॥

తా॥ రెండుహస్తములచే శిఖరహస్తమును జన్నిదముపలెపట్టిచూపినయెడ బృహస్పతిహస్తమగును. ఇదిఋషులయందును, బ్రాహ్మణులయందునుగూడచెల్లును.

౬, శుక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామోర్ధ్వేభాగేముష్టిస్స్యాదధస్తాదక్షిణేనచ ।
శుక్రగ్రహాకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమప్రక్కమీదుగానుకుడిప్రక్కక్రిందుగానుముష్టిహస్తముపట్టబడినయెడశుక్రునిహస్తమగును.

౭–శనైశ్చరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరంత్రిశూలందక్షిణేకరే।
శనైశ్చరకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతత్రిశూలహస్తమునుపట్టబడినయెడశనైశ్చరహస్తమగును.

౮–రాహుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షంవామకరేసూచీస్యాద్దక్షిణేకరే।
రాహుగ్రహాకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేత సర్పశీర్షహస్తమును కుడిచేత సూచీహస్తమును ప
ట్టినయెడ రాహుహస్తమగును.

౯- కేతుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేన సూచీసంధృత్య దక్షే తు పతాకికః।
కేతుగ్రహకరః ప్రోక్తో భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేత సూచీహస్తమును కుడిచేత పతాకహస్తమును పట్టిన
యెడ కేతుహస్తమగును.

అథదశావతారహస్తాని రూప్యంతే.

౧- మత్స్యావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మత్స్యహస్తం దర్శయిత్వా తతస్స్కంధసమాకరౌ।
త్రిపతాకౌ యది ధృతౌ యుజ్యతే మత్స్యజన్మని॥

తా॥ మత్స్యహస్తమును జూపి రెండు త్రిపతాకహస్తములను భుజశిర
స్సులకు సమముగా బట్టినయెడ మత్స్యావతారహస్తమగును. ఇది మత్స్యా
వతారమందుపయోగించును.

౨- కూర్మావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కూర్మహస్తం దర్శయిత్వా తతస్స్కంధసమాకరౌ।
త్రిపతాకౌ యది ధృతౌ యుజ్యతే కూర్మజన్మని॥

తా॥ కూర్మహస్తమును జూపి భుజశిరస్సులకు సమముగా త్రిపతాకహ
స్తములు పట్టినయెడ కూర్మావతారహస్తమగును. ఇది కూర్మావతారమం
దు చెల్లును.

౩- వరాహావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ దర్శయిత్వా వరాహం తు కటిపార్శ్వసమాకరౌ।
ధృతౌ వరాహదేవస్య హస్తస్స్యాత్కథితో బుధైః॥

తా॥ వరాహహస్తమును జూపి పిరుదులయందు హస్తములనుంచినయెడ
వరాహావతారహస్తమగును.

౪- నృసింహావతారహస్తలక్షణము.

శ్లో॥ వామే సింహముఖం ధృత్వా దక్షే త్రిపతాకికః।
నరసింహావతారస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేత సింహముఖహస్తమును కుడిచేత త్రిపతాకహస్తమును బ
ట్టినయెడ నృసింహావతారహస్తమగును.

౫-వామనాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వాఽధోధృతముష్టిభ్యాంసవ్యాన్యాభ్యాంయదిస్థితః।
సవామనాఽవతారస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ మీఁదుగాను క్రిందుగాను ఎడమకుడి చేతులచే రెండుముష్టిహస్తములుపట్టబడినయెడ వామనాఽవతారహస్తమగును.

౬- పరశురామాఽవతారహస్తలక్షమ్.

శ్లో॥ వామంకటితటేన్యస్యదక్షిణేఽర్ధపతాకకః।
ధృతోపరశురామస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమ జేతినినడుమునందుంచికుడిచేతఅర్ధపతాకహస్తమును బట్టునెడపరశురామావతారహస్తమగును,

౭-రఘురాఽమావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థందక్షిణేహస్తేవామేతుశిఖరఃకరః।
అధరోత్తరభాగేతురామచంద్రకరఃస్మృతః॥

తా॥ కుడిచేతకపిత్థహస్తమును ఎడమచేతశిఖరహస్తమును క్రిందు మీఁదులుగాపట్టబడినయెడ రామచంద్రావతారహస్తమగును.

౮- బలరామాఽవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేహస్తేముష్టిర్వామకరేతథా।
బలరామావతారస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతపతాకహస్తమును, ఎడమచేతముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడబలరామాఽవతారహస్తమగును,

౯-కృష్ణావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీర్షేతుహస్తాభ్యాంమన్యోన్యాభిముఖీకృతే।
అంసోపకంఠేకృష్ణస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ రెండుమృగశీర్షహస్తములుభుజశిరస్సులసమీపమున ఎదురెదురుగాపట్టబడినయెడకృష్ణాఽవతారహస్తమగును,

౧౦- కల్క్యవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామేత్రిపతాకకరోధృతః।
కల్క్యవతారహస్తస్స్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కుడిజేతపతాకహస్తమునుఎడమచేతత్రిపతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడకల్క్యవతారహస్తమగును.

రాక్షసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముఖేకరాభ్యాంశకటో రాక్షసానాంకరస్స్మృతః॥

తా॥ రెండుచేతులచే ముఖమునందుశకటహస్తముపట్టబడెనేని రాక్షసహస్తమగును.

అథచతుర్వర్ణహస్తానిరూప్యంతే.

బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరంధృత్వాయజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే।
దక్షిణేనకృతేతిర్యగ్బ్రాహ్మణానాంకరస్స్మృతః॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములనుబట్టికుడిచేతఅడ్డముగాజన్నిదమునుజూపునెడబ్రాహ్మణహస్తమగును.

క్షత్రియహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేనశిఖరంతిర్యగ్ధృత్వాఽన్యేనపతాకకః।
ధృతోయదిక్షత్రియాణాంహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుఅడ్డముగాబట్టికుడిచేతపతాకహస్తమునుపట్టునెడక్షత్రియహస్తమగును.

వైశ్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుహంసాస్యందక్షిణేకటకాముఖః।
వైశ్యహస్తోఽయమాఖ్యాతోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతహంసాస్యహస్తమునుకుడిచేతకటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడవైశ్యహస్తమగును.

శూద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంసూచీదక్షిణేశూద్రహస్తకః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతసూచీహస్తమును బట్టబడినయెడశూద్రహస్తమగును.

శ్లో॥ అష్టాదశానాంజాతీనాంకర్మతేనకరాస్స్మృతాః॥

తా॥ పదునెనిమిదిజాతులకునువారివారిక్రియలచేఅందులకుతగినట్టుహస్తములుచెప్పబడును.

శ్లో॥ తత్తద్దేశజనానాంచఏవమూహ్యంబుధోత్తమైః॥

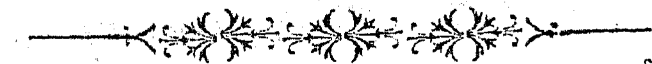
తా॥ ఆయాదేశములజనులకును ఈరీతిగానేహస్తములూహింపవలసినదని పెద్దలచేతచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ యావదర్థాఃప్రయోగాణాం తావద్భేదాః కరాస్సృతాః।
అర్థాత్ప్రకరణాల్లిఙ్గాదౌచిత్యాదర్థనిర్ణయః॥

తా॥ ప్రయోగముల కెన్నివిధములయర్థభేదములుగలవో అన్నివిధ
ములహస్తభేదములునుగలవు. శబ్దార్థములచే ఆయాప్రకరణమునుజూచి
స్త్రీలింగపుంలింగభేదములవలనప్రకృతౌచితార్థనిర్ణయము చేసి
కోవలయును.

శ్లో॥ తత్తత్సమ్యక్సమాలోక్య సఙ్గృహ్యోక్తమిదం మయా।
సమాలోచ్య ప్రయోక్తవ్యం భావజ్ఞై రిహ శాస్త్రతః॥

తా॥ ఈవిషయము బాగుగావిమర్శించిచూచిననాచేతసంగ్రహముగా
చెప్పబడెనుకనుః భావజ్ఞులీశాస్త్రరీతిని చక్కగానాలోచించి తత్తద్విష
యానుగుణముగ ఉపయోగింపదగును.

గ్రంథాంతరస్థప్రసిద్ధరాజహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ శుకతుండో హరిశ్చంద్రే మయూరో నళభూపతౌ। పురుకుత్సేల
పద్మాఖ్యో ముష్టిహస్తః పురూరవే। అలపద్మశ్శిరస్థాయీ సగ
రార్థే నియుజ్యతే। దిలీపాఖ్యే పతాకస్స్యాదమ్బరీషే తు కర్త
రీ। శిబిరాజ్ఞి కపిత్థస్స్యాత్పురోభాగే ప్రచాలితః। ఉభౌ పతాకౌ భు
జయోరంతే దేవవిభావనే। కథితౌ కార్తవీర్యే తు విరళాఙ్గుష్ఠ
రంధ్రకః। ఏతౌ వహేత్ప్రజ్ఞితౌ చేద్రావణార్థే ప్రకీర్తితౌ। భు
జదేశే ప్రచలితో సూచిస్స్యాద్ధర్మరాజకే। త్రిపతాకో పురోభా
గే చాలితశ్చ పునః పునః। అర్జునార్థే నాట్యభేదే యుజ్యతే
నాట్యవేదిభిః। భీమే ముష్టిః పురోభాగే చలితో యది కల్ప్యతే। ఉ
క్తౌ శైబ్యే సూచి రేవ కిఞ్చిదుద్వేష్టితాఙ్గుళః। కటకో నకులార్థే
చ శిఖరస్సహదేవకే। నహుషే చలహస్తస్స్యాద్యయాతౌ తామ్ర
చూడకః। అర్ధచంద్రకరస్సోయం త్రిపతాకాకృతిర్భవేత్। భ
గీరథార్థే యోజ్యస్స్యాద్రాహుగ్రస్తేన్దుమణ్డలే॥

తా॥ శుకతుండహస్తముహరిశ్చంద్రునియందును, మయూరహస్తము
నలునియందును, అలపద్మహస్తముకుత్సునియందును, ముష్టిహస్తముపు
రూరవునియందును, శిరస్సునందు జేర్చినయలపద్మహస్తముసగరునియందు
ను, పతాకహస్తము దిలీపునియందును, కర్తరీముఖహస్తముఅంబరీషుని

యందును, ఎదురుగాచలింపచేయబడినకపిత్థహస్తముశిబియందును, ఎడ
ముగాజేయబడిభుజములకొనలయందుదేవభావనగాపట్టబడిన రేచితపతా
కహస్తములుకార్తవీర్యునియందును,అపతాకహస్తములే ముందువెను
కలుగాగూర్చిపట్టినయెడరావణునియందును,భుజప్రదేశమందుచలింపజే
యబడినసూచీహస్తముధర్మరాజునందును-త్రిపతాకహస్తము ఎదురుగ
మాటికిమాటికిచలింపజేయబడెనేనిఅర్జునునియందును,ముష్టిహస్తము
ఎదురుగచలింపజేయబడెనేనిభీమసేనునియందును రేచితాంగుళములుగల
సూచీహస్తముశైబ్యునియందును,కటకాముఖహస్తము నకులునియందు
ను, శిఖరహస్తముసహదేవునియందును, చలపతాకహస్తమునహుషుని
యందును,తామ్రచూడహస్తముయయాతియందును,అర్ధ- చంద్రహస్త
ముత్రిపతాకాకృతిగబట్టినయెడభగీరథునియందును,రాహుగ్రస్తము
చంద్రమండలమందును చెల్లును.

మూపునందు జేర్చిపట్టబడినయెడ భరతునియందును, ఎడమమూపునందు జేర్చిపట్టిన యెడలక్ష్మణునియందును, నొసటికిసరిగాపట్టబడినయెడశత్రుఘ్నునియందును చెల్లును. ఇట్లు ఈహస్తములు క్రమముగా సూర్యవంశపురాజుల విషయమందు చెప్పబడెను. ఈహస్తము లేయెడము ప్రకటగా పట్టబడునెడ చంద్రవంశపురాజులవిషయమునందు వినియోగించుననినాట్యశాస్త్రజ్ఞుల చేతజెప్పబడుచున్నది.

సప్తసముద్రహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ లవణేక్షుసురాసర్పిదధిక్షీరజలార్ణవాః।
ఏతేషాంహస్తకలనావిశేషాత్ప్రతిపాద్యతే॥

తా॥ లవణము, ఇక్షువు, సుర, సర్పి, దధి, క్షీరము-జలము, అనిసముద్రములు ఏడువీనియందుహస్తసందర్భములువిశేషముగా జెప్పబడును.

లవణసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ ముకుళాఖ్యాకరౌచైవవ్యావృత్తౌచాపవేష్టితౌ।
ప్రయోజ్యౌలవణామ్భోధౌధిషణస్యమతాంతరే॥

తా॥ విరివిగాత్రిప్పబడినముకుళహస్తములను అధోముఖములుగబట్టినయెడలలవణసముద్రమందుచెల్లును అనిబృహస్పతిమతము.

౨-ఇక్షుసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌతథాభూతౌ ఇక్ష్వబ్ధౌ సమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తమును క్రిందచెప్పినప్రకారమేపట్టినయెడ ఇక్షుసముద్రమందుచెల్లును.

౩-సురాసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సఙ్కీర్ణాఖ్యపతాకౌచతథైవగుణమాశ్రితౌ।
సురామ్బుధౌప్రయోక్తవ్యౌశుక్రాచార్యమతాంతరే॥

తా॥ సంకీర్ణపతాకములను అదేరీతిని విరివిగాత్రిప్పిదిగుమొగములుగాబట్టినయెడసురాసముద్రమందుచెల్లును. అని శుక్రాచార్యులమతము.

౪-సర్పిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పిరబ్ధేస్తుచతురౌవాయుసూనుమతాంతరే॥

తా॥ సర్పి(నేతి)సముద్రమందుచతురహస్తముచెల్లును, అనిహనుమంతునిమతము.

౫, దధిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధౌహస్తౌ గుణపూర్వపదాశ్రితౌ ।
దధ్యర్ణవే ప్రయోక్తవ్యౌ దత్తిలాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ముందుచెప్పినరీతినబట్టినయెడ దధిసముద్రమందుచెల్లును. అనిదత్తిలాచార్యమతము.

౬, క్షీరసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షాహ్వయౌహస్తౌ యథాపూర్వగుణాశ్రయౌ।
క్షీరసాగరరూపార్థే నారదాభిమతోఽభవత్॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములను మునుపటివలెనేపట్టినయెడ క్షీరసముద్రమందుచెల్లును అనినారదమహాముని మతము.

౭, శుద్ధోదకసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకగుణసంయుక్తౌ పూర్వవన్మిళితౌకృతౌ।
జలార్ణవే ప్రయోక్తవ్యౌ కోహళాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ పతాకహస్తములను మునుపటివలెనే విరివిగాద్రిప్పి క్రిందుముఖముగబట్టినయెడ శుద్ధోదకసముద్రమందుచెల్లును. అనికోహళాచార్యమతము.

ప్రసిద్ధనదీనాంహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ గంగాదీనాంనిర్ణయేతు వ్యావృత్తశ్చాపవేష్టితః । నదీనామపిసర్వాసాంపతాకస్సముదాహృతః। గంగాదీనాంవిశేషేణ తద్గుణాద్యనువర్ణనాత్। హస్తానాంభేదకలనాగురుణాపూర్వమీరితా।తత్స్వరూపంప్రవక్ష్యామినాట్యాభినయయోగతః॥

తా॥ గంగమొదలైననదులను నిర్ణయించుటయందు ముందరికిచాచి క్రిందుగాబట్టబడిన పతాకహస్తము వినియోగించును. ఆగంగాదినదులకువానివాని విశేషగుణాదులనుబట్టి వర్ణించుటవలన నాట్యాభినయమునందుకొన్నిహస్తములువినియోగింపబడునుగనుక వానిస్వరూపములిచ్చటచెప్పబడుచున్నవి.

గంగాదినదులహస్తములు.

శ్లో॥ గంగాయాంతామ్రచూడస్స్యాత్సూర్యజాయాన్తురేఖికః।కృష్ణవేణ్యాంసింహముఖోకావేర్యాంచతురఃకరః । పతాకచతురాహస్తౌసరస్వత్యాంప్రకీర్తితౌ । నర్మదాయాంవిధేయస్స్యా

తక్కరోహ్యర్ధపతాకికః । హంసాస్యస్తుఙ్గభద్రాయాం శరావ
త్యాంతుబాణకః । సూచీహస్తో వేత్రవత్యాం చంద్రభాగార్ధ
కేచలః । సరయ్వామపిపద్మాఖ్యోభీమరథ్యామరాళకః।సువర్ణ
ముఖనద్యాంచకరోర్ధచతురోమతః। శుకతుణ్డో పాపనాశ్యాం
యుజ్యతే భావవేదిభిః । అనుక్తానాం నదీనాంచ పతాకస్స
మ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తము గంగానదియందును, రేఖాహస్తము య
మునానదియందును, సింహాముఖహస్తము కృష్ణవేణీనదియందును, చతు
రహస్తము కావేరినదియందును, పతాకచతురహస్తములు సరస్వతీనది
యందును, అర్ధపతాకహస్తము నర్మదానదియందును, హంసాస్యహస్త
ము తుంగభద్రానదియందును, బాణహస్తము శరావతీనదియందును,
అలపద్మహస్తము సరయూనదియందును, అరాళహస్తము భీమరథీనది
యందును, అర్ధచతురహస్తము స్వర్ణముఖినదియందును, శుకతుండ
హస్తము పాపనాశనినదియందును చెల్లును. ఇవిగాక తక్కిన నదులయందు
పతాకహస్తము చెల్లును.

౧, ఊర్ధ్వలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ భూలోకశ్చభువర్లోకస్స్వర్గలోకస్తతఃపరః।జనోలోకస్తపోలో
కస్సత్యలోకాభిధస్తతః।మహర్లోకశ్చసప్తైతేలోకాశ్చోర్ధ్వం
సమాశ్రితాః।పతాకోద్వేష్టితముఖఃప్రత్తేషువినియుజ్యతే॥

తా॥ భూలోకము, భువర్లోకము, స్వర్గలోకము, జనోలోకము, త
పోలోకము, సత్యలోకము, మహర్లోకము, ఇవిమీదియేడులోకము
లు. వీనియందుఉద్వేష్టితపతాకహస్తము వినియోగించును.

౨, అధోలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ అతలోవితలశ్చైవసుతలశ్చతలాతలః।మహాతలఇతిఖ్యాతో
రసాతలఇతీరితః । పాతాళశ్చైవసప్తైతేహ్యధోలోకాఃప్రకీ
ర్తితాః।అధోలోకేషుయుజ్యేత పతాకశ్చాపవేష్టితః॥

తా॥ అతలము, వితలము, సుతలము,తలాతలము, మహాతలము,ర
సాతలము, పాతాళము, ఈయేడుక్రిందియేడులోకములు,వీనియందు
అపవేష్టిత పతాకహస్తము వినియోగించును.

అథవృక్షభేదానాంహస్తానిరూప్యంతే.

౧, అశ్వత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌరేచితౌచేదశ్వత్థేసన్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములను చలింపజేసినయెడ అశ్వత్థవృక్షమందు చెల్లును.

౨, కదళీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కదళ్యాంశ్లిష్టముకుళౌ రేచితౌ ద్వేష్టితౌభవేత్॥

తా॥ శ్లిష్టముకుళహస్తమును పొడుపుగకదలించి పట్టినయెడకదళీవృక్షమందుచెల్లును.

౩ - ౪ - నారఙ్గలికుచవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ నారఙ్గేపద్మకోశస్స్యాద్భ్రమరోలికుచేభవేత్॥

తా॥ నారింజచెట్టునందు పద్మకోశహస్తమును, గజనిమ్మచెట్టునందు భ్రమరహస్తమును చెల్లును.

౫ - ౬ - పనసబిల్వవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పనసేచతురఃప్రోక్తోబిల్వేఽథచతురోభవేత్॥

తా॥ పనసబిల్వవృక్షములయందు చతురహస్తముచెల్లును.

౯ - పున్నాగవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురౌప్రోక్తౌ పున్నాగతరునిర్ణయే॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములు పొన్నమ్రానియందుచెల్లును.

౧౦-౧౧- మందారవకుళవృక్షహస్తమ్,

శ్లో॥ మందారేఖండచతురో సందంశోవకుళేభవేత్॥

తా॥ ఖండచతురహస్తము మందారవృక్షమందును, సందంశహస్తము వకుళవృక్షమందును చెల్లును.

౧౨-౧౩- వటార్జునవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకోవటవృక్షేస్యాదర్జునేసింహవక్త్రకః॥

తా॥ మఱ్ఱిమ్రానియందు పతాకహస్తమును, ఏరుమద్దిమ్రానియందు సింహముఖహస్తమునుచెల్లును.

౧౪-౧౫- పాటలీహింతాలవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పాటల్యాంశుకతుండస్స్యాత్ హింతాలేకర్తరీముఖః॥

తా॥ పాదిరిచెట్టునందు శుకతుండహస్తమును, ఈదాటిచెట్టునందుక
ర్తరీముఖహస్తమును చెల్లును.

౨౦-పూగవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశౌస్వస్తికౌస్యాత్పూగవృక్షనిరూపణే॥

తా॥ రెండుపద్మకోశహస్తములు స్వస్తికములుగ బట్టబడినయెడపో
కమ్రానియందు చెల్లును.

౨౨-చమ్పకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ చమ్పకేపూర్వశాస్త్రజ్ఞై రథోలాంగూలమిష్యతే॥

తా॥ సంపెగమ్రానియందు అథోలాంగూల హస్తమును వినియోగిం
పవలెనని పూర్వశాస్త్రజ్ఞులచే చెప్పబడెను.

౨౩, ఖదిరవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అరంనతస్తామ్రచూడోప్యధః ఖదిరవర్ణనే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తమును మిక్కిలి క్రిందు మొగముగవంచి ప
ట్టునెడ సల్లతుమ్మచెట్టునందు చెల్లును.

౨౪..శమీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ శమీవృక్షే సమాఖ్యాతఃకరోయశ్లిష్టకర్తరీ॥

తా॥ శ్లిష్టకర్తరీహస్తము జమ్మిచెట్టునందు చెల్లును.

౨౫-అశోకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్థౌ సమ్యక్తిర్యక్కృతౌయది। పతాకస్వ
స్తికోహస్తః కథితోభరతాదిభిః । పతాకస్వస్తికోహస్తఃఅ
శోకాభినయేస్మృతః ॥

తా॥ పతాకహస్తములు మనికట్టులందు చేర్చి యడ్డముగా బట్టబడిన
యెడ పతాకస్వస్తికహస్తమగును ఇదిఅశోకవృక్షమునందు చెల్లును.

౨౬- సిందువారవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ సిందువారతరౌయోజ్యః కరశ్లిష్టమయూరకః॥

తా॥ వావిలిచెట్టునందుశ్లిష్టమయూరహస్తము చెల్లును.

౨౭-ఆమలకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జనీమధ్యమాహస్తతలేసమ్మిశ్రితోయది ।
ఆతరేప్రసృతాస్స్యాయం కరోసంయమనామకః ।
సంయమాభిధహస్తోపీయ తదామలకేద్రుమే॥

తా॥ తర్జనీమధ్యములనుఅరచేతిలోజేర్చితక్కినవ్రేళ్ళనుచాచిపట్టి ననదిసంయమహస్తమౌను. ఈహస్తముఉసిరికచెట్టునందుచెల్లును.

౨౮-కురవకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కర్తరీత్రిపతాకౌచజ్ఞేయాకురవకద్రుమే॥

తా॥ కర్తరీత్రిపతాకహస్తములు ఎఱ్ఱపువ్వుల గోరంటచెట్టునందు చెల్లును.

౨౯-కపిత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌస్వస్తికౌచేత్కపిత్థార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములనుస్వస్తికములుగబట్టినయెడ వెలగమ్రానియందుచెల్లును.

౩౦-కేతకివృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురాభిఖ్యౌస్వస్తికౌస్మణిబన్ధయోః।

కేతకీవృక్షభేదేపియుజ్యతేదేవమంత్రిణా॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములనుమణిబంధములందుస్వస్తికములుగబట్టినయెడపచ్చమొగలిచెట్టునందుచెల్లును,ఇదిదేవమంత్రిసమ్మతము.

౩౧- శింశపావృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రౌస్వస్తికౌస్యాత్త్వయోజ్యోశింశపాతరౌ॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టిన నదిఇరుగుడుమ్రానియందుచెల్లును.

౩౨-నిమ్బసాలవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శుకతుండౌస్వస్తికౌచేన్నిమ్బసాలేనిరూపితౌ॥

తా॥ శుకతుండహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టినయెడ వేపమ్రానియందును,ఏపెమ్రానియందును చెల్లును.

౩౩- పారిజాతవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపతాకకోహస్తస్తత్రసవ్యేపతాకికః।

ఉద్వేష్టితకృతోహస్తోత్రిజ్ఞానఃపరికీర్తితః।

త్రిజ్ఞానఃపారిజాతస్యక్రోడేయదిధృతఃకరః॥

తా॥ ఎడమచేతనుకుడిచేతనుపతాకహస్తమును ప్రక్కత్రిప్పిపట్టినయెడ త్రిజ్ఞానహస్తమౌను. ఈహస్తమురొమ్మునకెదురుగబట్టినయెడ పారిజాతవృక్షమందుచెల్లును.

౩౪- తింత్రిణీజమ్బూవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తింత్రిణ్యామపిలాంగూలోజమ్బ్వామర్ధపతాకికః॥

తా॥ చింతచెట్టునందులాంగూలహస్తమును, నేరేడుచెట్టునందుఅర్ధపతాకహస్తమును చెల్లును.

౩౫-పాలాశరసాలవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పాలాశేచార్ధచన్ద్రశ్చ రసాలే త్రిపతాకికః॥

తా॥ మోదుగుచెట్టునందు అర్ధచంద్రహస్తమును, తియ్యమామిడి చెట్టునందు త్రిపతాకహస్తమును చెల్లును.

అథ సింహాదిమృగాణాంహస్తానిరూప్యన్తే. ౧-సింహహస్తమ్.

శ్లో॥ దక్షిణే సింహవక్త్రస్యాత్తత్పృష్ఠే వామహస్తతః।
పతాకమావహాశ్రిత్య చలత్ప్రవిరళాఙ్గుళిః।
శ్లిష్టసింహముఖస్సోయం సింహార్థే వినియుజ్యతే॥

తా॥ కుడిచేతసింహముఖహస్తమును బట్టి దానివెనుకతట్టు పతాకహస్తమును ఎడమచేత వ్రేళ్లు కలుగ బట్టిననది శ్లిష్టసింహముఖహస్త మనబడును. ఈహస్తము సింహమునందు చెల్లును.

౨- వ్యాఘ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రోధోముఖశ్చేద్వ్యాఘ్రార్థే సమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తమును అధోముఖముగ బట్టినయెడ పెద్దపులియందు చెల్లును. ౩-సూకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమత్స్యహస్తే తు దక్షిణః కుఞ్చితశ్చలః।
అన్యాఙ్గుళ్యః ప్రవిరళాః పఞ్చసఙ్ఖ్యా యథాక్రమమ్।
యుజ్యతే స్తబ్ధరోమార్థే సఙ్కీర్ణమకరః కరః॥

తా॥ ముందుచెప్పినమత్స్యహస్తమందు దక్షిణహస్తమును వంచి కదలించుచు ఇతరహస్తము వ్రేళ్ళనైదింటిని విరళముగ బట్టిననది సంకీర్ణమకరహస్తమనబడును. ఈహస్తము పందియందు వినియోగించును.

౪-కపిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్తు మధ్యమాఙ్గుష్ఠయోగతః।
నామ్నాఽధోముష్టిముకుళః కపేరర్థే నిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన ముష్టిహస్తము మధ్యమాంగుష్ఠముల చేరికవలన అధోముష్టి ముకుళహస్తమనబడును. ఈహస్తము కోతియందు వినియోగించును. ౫, భల్లూకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామహస్తే పద్మకోశో ధోముఖత్వముపాశ్రితః ।
దక్షిణే తు పతాకాఖ్యస్తస్య పృష్ఠతలాశ్రితః ।
భల్లూకార్థే ప్రయోగస్స్యాత్పద్మకోశపతాకకః॥

తా॥ ఎడమచేత దిగుమొగముగా పద్మకోశహస్తమును బట్టి కుడిచేత పట్టబడిన పతాకహస్తమును దానిపైనుంచినయెడ పద్మకోశపతాకహస్తమౌను. ఇది ఎలుగుగొడ్డునందు వినియోగించును.

౬, మార్జారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్యానామికాఙ్గుష్ఠయోగతః।
నామ్నాయమర్ధముకుళో మార్జారేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పబడిన ముష్టిహస్తముయొక్క అనామికాంగుష్ఠములను జేర్చిపట్టినయది అర్ధముకుళహస్తమవును. ఈహస్తము పిల్లియందు చెల్లును

౭, చమరీమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేముష్టిర్దక్షిణేవామణిబంధేనమిశ్రితః।
ముద్రికాధోముఖోముష్టిముద్రాహస్తోయమీరితః।
ముష్టిముద్రాకరశ్చాపిచమర్యాంసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేత ముష్టిహస్తమును కుడిచేత ముద్రాహస్తమును మనికట్టుతో జేర్చి క్రిందుమొగముగా బట్టినయెడ ముష్టిముద్రాహస్తమౌను. ఇది చమరీమృగమునందు వినియోగించును. ౮, గోధాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వేకనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠౌ పతాకేకిఞ్చిదీరితౌ।
నామ్నాతలపతాకోయం గోధాయాంప్రుజ్యతో భవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తమందు కనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠములను కొంచెము మీదికి ఎత్తి పట్టినయెడ తలపతాకహస్తమగును. ఈహస్తము ఉడుమునందు చెల్లును.

౯, శల్యమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమృగశీర్షస్య తర్జన్యూర్ధ్వప్రసారితా।
నామ్నా చంద్రమృగోహస్త శ్శల్యాఖ్యేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన మృగశీర్షహస్తమందు చూపుడువ్రేలు పైకెత్తబడినయెడ చంద్రమృగహస్తమగును. ఇది శల్యమృగమందు వినియోగించును. ౧౦, కురంగహస్తమ్.

శ్లో॥ కురఙ్గేచప్రయోక్తవ్యో మృగశీర్షాభిధానకః।

తా॥ మృగశీర్షహస్తము జింకయందు చెల్లును.

౧౧, కృష్ణసారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తేతు కనిష్ఠాంగుష్ఠసారణాత్।
నామ్నాముష్టిమృగోహస్తః కృష్ణసారేప్రయుజ్యతే।

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముష్టిహస్తమందు కనిష్ఠాంగుష్ఠములనుచాచి పట్టినయెడముష్టి మృగహస్తమౌను. ఇదినల్లజింకయందుచెల్లును.

౧౪, గోకర్ణహస్తమ్.

శ్లో॥ ధేనుకర్ణే నాగబంధౌ రేచితౌ యదియోజితౌ॥

తా॥ నాగబంధహస్తములను మీదికిచలింపజేయుచుపట్టినయెడగోకర్ణమృగమునందుచెల్లును.

౧౫, మూషికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకుళేహస్తేతర్జనీసంప్రసారితా।
నామ్నాయంఖణ్డముకుళో మూషికార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తమందు చూపుడు(వ్రేలిని బాగుగ చాచిపట్టినయెడల ఖండముకుళహస్తముఅనబడును. ఈహస్తము ఎలుకయందుచెల్లును.

౧౬, గిరికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకుళే భూయా స్తర్జనీకుఞ్చితాయది।
తిర్యక్ప్రసారితః ఖడ్గముకుళోగిరికార్థకే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తములనుచూపుడు (వ్రేలినివంచిఅడ్డముగచాచిపట్టినయెడ ఖడ్గముకుళహస్తమౌను. ఇదిచిట్టెలుకయందు చెల్లును.

౧౭, శశహస్తమ్.

శ్లో॥ హస్తస్తలపతాకాఖ్యోశశ కేతిర్యగాశ్రయః॥

తా॥ వెలికిలబట్టిన పతాకహస్తము అడ్డముగత్రిప్పబడినయెడ కుందేటియందుచెల్లును.

౧౮, వృశ్చికహస్తము.

శ్లో॥ అధోముఖో రేచితశ్చేత్కర్కటోవృశ్చికేభవేత్॥

తా॥ కర్కటహస్తమును అధోముఖముగ చలింపజేయుచుపట్టినయెడ తేలునందుచెల్లును.

౧౯, శునకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాభిధహస్తేతు కుఞ్చితాచేత్కనిష్ఠికా।
నామ్నామధ్యపతాకోయం శునకార్థేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు ముడుపబడెనేనిమధ్యపతాకహస్తమౌను. ఇదికుక్కయందుచెల్లును.

౨౦, ఉష్ట్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోదితాంజలికరేచాంగుష్ఠౌకుఞ్చితౌయుతౌ। ప్రసాదిచోర్ధ్వభాగేచచలితౌసోప్యధోముఖః॥ నామ్నాఖణ్డాంజలిరయముష్ట్రార్థేసంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపు చెప్పిన అంజలిహస్తమందు అంగుష్ఠములను వంచి చేర్చి పొడుగజూచి అధోముఖముగ చలింపజేయుచు పట్టినయెడ ఖండాంజలిహస్తమగును. ఇదిఒంటెయందు చెల్లును.   ౨౧, అజహస్తమ్.

శ్లో॥ శిఖరౌశ్లిష్టవదనౌ మేషార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ శిఖరహస్తములను ముఖభాగము చేరబట్టినయెడ మేకయందు వినియోగించును.   ౨౨, గార్దభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వఖణ్డాఞ్జలౌమిశ్రితుఞ్చితేతర్జనీద్వయే ।
భిన్నాంజలిరయంనామ్నా గార్దభార్థేనియుజ్యతే ॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ఖండాంజలిహస్తమందుతర్జనీద్వయమును జేర్చి వంచిపట్టినయెడ భిన్నాంజలిహస్తమవును. ఇదిగాడిదయందు చెల్లును.

౨౩, వృషభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమానామికేకిఞ్చిత్కుఞ్చితేతలమాశ్రితే। అఙ్గుష్ఠేనోపరియుతేశేషే ద్వేచప్రసారితే । తలసింహాకరస్సోయమ్వృషభార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ మధ్యమానామికలను కొంచెము అరచేతితట్టునకువంచి వాని మీదఅంగుష్ఠమునుజేర్చి తక్కిన రెండువ్రేళ్ళను చాచిపట్టినయెడతలసింహహస్తమౌను-ఇదివృషభార్థమందు వినియోగించును.

౨౪, ధేనుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమావక్రితాయత్ర శేషాస్సర్వేప్రసారితాః।
ధేనౌయోజ్యోయన్త్రభేదేభవేత్సజ్కీర్ణముద్రకః॥

తా॥ నడిమివ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్ళను చాచిపట్టినయెడసంకీర్ణముద్రహస్తమౌను. ఇదిఆవునందును, యంత్రభేదమునందును చెల్లును.

అథపక్షిభేద హస్తానిరూప్యంతే.

౧, పారావతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పారావతేకపోతాఖ్యకరస్స్యాత్పుఙ్ఖితాకృతిః॥

తా॥ కపోతహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ పావురాయియందువినియోగించును.

౨, కపోతహస్తమ్.

శ్లో॥ కపోత స్సిర్వగాకారః కపోతేవినియుజ్యతే॥

తా॥ కపోతహస్తమును అడ్డముగాబట్టినయెడ అడవిపావురాయియందువినియోగించును.

3, శశాదనహస్తమ్.

శ్లో॥ బ్రాహ్మ్యాం క్తశుకతుండస్యాచ్ఛశాదననిరూపణే॥

తా॥ బ్రాహ్మ్యాం క్తశుకతుండహస్తము డేగయందువినియోగించును.

౪, ఉలూకహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ గజదంతౌశ్లిష్టముఖాసంకీర్ణగజదన్తకః ॥

సంకీర్ణగజదన్తోయములూకార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ గజదంతహస్తముల మొనలను జేర్చిపట్టినయెడ సంకీర్ణగజదంతహస్తమవును. ఇదిగుడ్లగూబయందుచెల్లును,

౫, గండభేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబంధౌసమాశ్లిష్టావర్ధచన్ద్రావథోముఖా ।

సర్వాఙ్గుళ్యస్తువిరళానామ్నా స్వస్తికచన్ద్రికః ।

గండభేరుండకాఖ్యస్యవినియోగఃప్రకీర్తితః ॥

తా॥ అర్థచంద్రహస్తములను అధోముఖములుగ మనికట్లుచేరపట్టి వ్రేళ్లనువిరళములుగాజేసినయెడ స్వస్తిక చంద్రహస్తమనబడును. ఇది గండభేరుండపక్షియందు వినియోగింపబడును.

౬, చాతకహస్తమ్,

శ్లో॥ లాఙ్గూలశ్చాతకేభూయాత్పుంఖితత్వముపాశ్రితః॥

తా॥ లాంగూలహస్తమును పుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియందుచెల్లును,

౭, కుక్కుటహస్తమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తభ్రమరోభూయాత్తామ్రచూడనిరూపణే॥

తా॥ మునుపుచెప్పబడినభ్రమరహస్తమే కోడియందువినియోగించును.

౮, పికహస్తలక్షమ్.

శ్లో॥అరాళఃపుంఖితాకారః కోకిలార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ అరాళహస్తమునుపుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియందుచెల్లును.

౯, వాయసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భరతార్ణవసమ్ప్రోక్తభ్రమరాంగుష్ఠకస్తథా।

అగ్రభాగేనతర్జన్యాః మిళితో యదిపుఙ్ఖితః ।
సందంశముకుళో భూయా ద్వాయసార్థే నియుజ్యతే॥

తా॥ భరతార్ణవమందు చెప్పబడియుండెడి భ్రమరహస్తాంగుష్ఠము చూపుడువ్రేలితో జేర్చి పుంఖితముగ ఎదుటబట్టబడినయెడ సందంశ ముకుళహస్తమనబడును. ఇది కాకియందు వినియోగించును.

౧౦, కురరహస్తమ్.

శ్లో॥ కురరాఖ్యేపవిద్ధాఖ్యో సూచిరేవప్రయుజ్యతే॥

తా॥సూచిహస్తము అపవిద్ధముగ పట్టబడిన యెడకురరపక్షి యందు చెల్లును.

౧౧, శుకహస్తమ్.

శ్లో॥ శుకతుండో ప్రయోక్తవ్యో శుకార్థే పుఙ్ఖితాకృతిః॥

తా॥ శుకతుండహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ చిలుక యందు వినియోగించును.

౧౨, సారసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళేతుకనిష్ఠాపి కిఞ్చిద్వక్రితభావతః ।
నామ్నాప్రదేశముకుళో యోజ్యోయంసారసార్థకే ॥

తా॥ ముకుళహస్తము నందలిచిటికెనవ్రేలుకొంచెము వంకరగాపట్టబడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమౌను. ఇదిసారస పక్షియందు వినియోగించును.

౧౩, బకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే మధ్యమానామికాపిచ ।
ప్రసారితేకనిష్ఠాచేద్వక్రితాతలమాశ్రితా ।
నామ్నాసఙ్కీర్ణహంసోయం శుక్రాచార్యమతోదితః ।
పికార్థే మంత్రభేదేషు యోజ్యస్సఙ్కీర్ణహంసకః॥

తా॥ తర్జనీఅంగుష్ఠములను జేర్చి మధ్యమానామికలను చాచికనిష్ఠను అరచేతిలో మడిచిపట్టినయెడ సంకీర్ణహంసహస్తమనబడును. ఇది శుక్రాచార్యునిమతము. ఈహస్తము వక్షకోంగయందున, మంత్రభేదమునందును చెల్లును.

౧౪, క్రౌఞ్చపక్షిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోలపద్మహస్తేతు కనిష్ఠాతలకుఞ్చితా ।
తేనాలపద్మహస్తోయం క్రౌఞ్చార్థే సమ్ప్రయుజ్యతే॥

అగ్రభాగేన తర్జన్యాః మిళితో యది పుంఖితః ।
సందంశముకుళో భూయా ద్వాయసార్థే నియుజ్యతే॥

తా॥ భరతార్ణవమందు చెప్పబడియుండెడి భ్రమరహస్తాంగుష్ఠము చూపుడువ్రేలితో జేర్చి పుంఖితముగ ఎదుటబట్టబడినయెడ సందంశముకుళహస్తమనబడును. ఇది కాకియందువినియోగించును.

౧౦, కురరహస్తమ్.

శ్లో॥ కురరాఖ్యే పవిద్ధాఖ్యో సూచిరేవ ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ సూచిహస్తము అపవిద్ధముగ పట్టబడినయెడ కురరపక్షియందు చెల్లును.

౧౧, శుకహస్తమ్.

శ్లో॥ శుకతుండో ప్రయోక్తవ్యో శుకార్థే పుంఖితాకృతిః॥

తా॥ శుకతుండహస్తమును పుంఖితాకారముగ బట్టినయెడ చిలుకయందు వినియోగించును.

౧౨, సారసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళే తు కనిష్ఠాపి కిఞ్చిద్వక్రితభావతః ।
నామ్నా ప్రదేశముకుళో యోజ్యోయం సారసార్థకే ॥

తా॥ ముకుళహస్తమునందలి చిటికెనవ్రేలు కొంచెము వంకరగా పట్టబడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమౌను. ఇది సారస పక్షియందు వినియోగించును.

౧౩, బకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే మధ్యమానామికాపిచ ।
ప్రసారితే కనిష్ఠా చేద్వక్రితా తలమాశ్రితా ।
నామ్నా సఙ్కీర్ణహంసోయం శుక్రాచార్యమతోదితః ।
పికార్థే మంత్రభేదేషు యోజ్యస్సఙ్కీర్ణహంసకః॥

తా॥ తర్జనీఅంగుష్ఠములను జేర్చి మధ్యమానామికులను చాచికనిష్ఠను అరచేతిలో మడిచిపట్టినయెడ సంకీర్ణహంసహస్తమనబడును. ఇది శుక్రాచార్యునిమతము. ఈహస్తము పక్షుకొంగయందున, మంత్రభేదమునందును చెల్లును.

౧౪, క్రౌఞ్చపక్షిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వాలపద్మహస్తేతు కనిష్ఠాతలకుఞ్చితా ।
తీనాలపద్మహస్తోయం క్రౌఞ్చార్థే సమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అలపద్మహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు అరచేతిలోవంచబడినయెడ లీనాలపద్మహస్త మనబడును. ఇదిక్రౌంచపక్షి (గుడ్డికొంగ.) యందువినియోగించును,

౧౫, ఖద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠోమధ్యమాయాస్స్యా దగ్రపర్వనిపీడితః ।
ముఖహంసకరస్సోయం ఖద్యోతార్థేఽపవిద్ధకః ॥

తా ॥ బొటనవ్రేలిచే నడిమివ్రేలికొనగనుపు ఒరయునట్లు అపవిద్ధముగబట్టినయెడ ముఖహంస హస్తమగును. ఇది మిడుగురుపురుగునందు వినియోగించును.

౧౬, భ్రమరహస్తమ్.

శ్లో॥ అపరభ్రమరోహస్తో భృంగార్థేయదిపుంఖితః ॥

తా॥ ఇతరమైనభ్రమరహస్తమునుపుంఖితముగబట్టినయెడతుమ్మెద యందువినియోగించును,

౧౭- మయూరహస్తమ్,

శ్లో॥ మయూరార్థేప్రయోజ్యస్స్యాన్మయూరోపుంఖితోయది॥

తా॥మయూరహస్తమునుపుంఖితాకారముగబట్టినయెడనెమిలియందువినియోగించును,

౧౮-హంసహస్తమ్,

శ్లో॥ హంసాస్యోపిప్రయోజ్యస్స్యాత్ హంసార్థేనృత్తకోవిదైః॥
తా॥మునుపుచెప్పినహంసాస్యహస్తముహంసపక్షియందువినియోగించును

౧౯-చక్రవాకహస్తమ్,

శ్లో॥ అలపద్మౌపుంఖితౌచేచ్చక్రవాకేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములనుపుంఖితములుగబట్టినయెడ చక్రవాకపక్షి యందువినియోగించును,

౨౦-కోయష్టికహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామేపతాకేనవిమిశ్రితః।
నామ్నారాళపతాకోయంకోయష్టికనిరూపణే॥

తా ॥ కుడిచేతిఅరాళహస్తమునుఎడమచేతిపతాకహస్తముతోజేర్చిపట్టినయెడఅరాళపతాకహస్తమగును,ఇదికోయష్టికమనెడిపక్షియందువిని యోగించును,